

WERELDKERKDOCUMENTEN 36

AMORIS LAETITIA

OVER DE LIEFDE IN HET GEZIN

POSTSYNODALE

APOSTOLISCHE EXHORTATIE

VAN PAUS FRANCISCUS

COLOFON:

FOTO KAFT: © SIR

ONTWERP & LAY-OUT:

Licap cvba, Guimardstraat 1, 1040 Brussel

D/2016/0279/021

ISBN 978-94-6196-131-0

VERTALING:

Bisschoppenconferentie van België

1. De vreugde van de liefde die beleefd wordt in gezinnen is ook de blijdschap van de Kerk. Zoals de synodevaders het opmerkten “leeft het verlangen naar een gezin, vooral bij jongeren”, ondanks de vele signalen die wijzen op een crisis van het huwelijk, “en dit is een uitdaging voor de Kerk”.¹ Als antwoord op dit diep verlangen is “de christelijke verkondiging over het gezin werkelijk een blijde boodschap”.²

2. Het synodale proces bood de mogelijkheid om de situatie van gezinnen in de hedendaagse wereld te verhelderen, onze blik te verruimen en het belang van het huwelijk en het gezin opnieuw te bekrachtigen. Tegelijkertijd werden we door de complexiteit van de behandelde thema’s genoodzaakt om bepaalde doctrinaire, morele, spirituele en pastorale vragen vrijmoedig verder te verdiepen. Het denkwerk van pastores en theologen zal ons helpen zaken verder uit te klaren, tenminste als hun reflecties trouw zijn aan de Kerk, eerlijk, realistisch en creatief. De debatten die plaatsvinden in de media of in publicaties en zelfs onder de bedienaars van de Kerk, gaan van een ongebreideld verlangen om alles te veranderen zonder voldoende reflectie of fundering tot de pretentie om alles op te lossen door de algemene normen toe te passen of door buitensporige besluiten te trekken uit bepaalde theologische reflecties.

3. Eraan herinnerend dat ‘de tijd de ruimte overstijgt’, wil ik er nogmaals op wijzen dat de doctrinaire, morele en pastorale debatten niet moeten worden beslecht door tussenkomst van het leergezag. Natuurlijk is in de Kerk een eenheid van leer en praxis noodzakelijk, maar dit belet niet dat er verschillende interpretaties van bepaalde aspecten van de leer of daaruit afgeleide besluiten blijven bestaan. Dit zal zo blijven tot de Geest ons leidt tot de volle waarheid (cf. Joh 16,13), namelijk tot hij ons volledig heeft binnengeleid in het mysterie van Christus en wij

1 IIIde Buitengewone Algemene Vergadering van de Bisschoppensynode, *Relatio Synodi*, 18 oktober 2014, nr. 2.

2 XIVde Gewone Algemene Vergadering van de Bisschoppensynode, *Relatio finalis*, 24 oktober 2015, nr. 3.

alles zullen zien met zijn blik. Daarenboven kan in ieder land of streek gezocht worden naar oplossingen die rekening houden met de inculcuratie, tradities en lokale uitdagingen. Want “culturen zijn onderling sterk verschillend, en elk algemeen principe [...], wil het nageleefd en toegepast worden, heeft nood aan een inculcuratie”.³

4. Hoe dan ook moet ik zeggen dat het synodale proces een mooi en heel verhelderend gebeuren was. Ik ben dankbaar voor alle bijdragen die mij geholpen hebben om de problemen van de gezinnen in de wereld in hun volle omvang onder ogen te zien. De tussenkomsten van de synodevaders, die ik met een volgehouden aandacht heb beluisterd, leken mij een prachtig mozaïek, samengesteld uit vele terechte bezorgdheden en eerlijke en oprechte vragen. Daarom vond ik het wenselijk om een postsynodale apostolische exhortatie te schrijven die de bijdragen van de twee recente synoden over het gezin bundelt en die ook andere beschouwingen integreert die de reflectie, de dialoog of de pastorale praxis kunnen oriënteren, en die tegelijkertijd de gezinnen in hun engagement zowel als in hun moeilijkheden kan bemoedigen, stimuleren en helpen.

5. Deze exhortatie krijgt een speciale betekenis in de context van het Jubeljaar van de Barmhartigheid. In de eerste plaats omdat ik dit document beschouw als een ontwerp voor christelijke gezinnen dat hen aanzet om de gaven van het huwelijk en het gezin naar waarde te schatten en om een sterke liefde te koesteren die waarden als vrijgevigheid, engagement, trouw of geduld voedt. Ten tweede omdat het iedereen wil bemoedigen om een teken van barmhartigheid en

3 *Toespraak ter gelegenheid van de sluiting van de XIVde Gewone Algemene Vergadering van de Bisschoppensynode* (24 oktober 2015), *L'Osservatore Romano*, Franse uitgave (ORf), 29 oktober 2015, p. 8-9; cf. Pauselijke Bijbelcommissie, *Geloof en cultuur in het licht van de Bijbel. Verslag van de Plenaire Vergadering van de Pauselijke Bijbelcommissie 1979*, Turiijn (1981); Oecumenisch Concilie Vaticanum II, Pastorale Constitutie *Gaudium et spes*, over de Kerk in de wereld van deze tijd, nr. 44; Joannes Paulus II, Encycliek *Redemptoris missio* (7 december 1990), nr. 52: AAS 83 (1991), p. 300; Apostolische Exhortatie *Evangelii gaudium* (24 november 2013), nrs. 69.117: AAS 105 (2013), p. 1049.1068-69.

nabijheid te zijn daar waar het gezinsleven niet volledig gerealiseerd wordt of niet in vrede en vreugde verloopt.

6. Bij de opbouw van de tekst, laat ik me voor de inleiding inspireren door de heilige Schrift, die de juiste toon aangeeft. Vandaaruit zal ik de huidige situatie van de gezinnen belichten en daarbij met beide voeten op de grond blijven staan. Vervolgens zal ik sommige fundamentele elementen uit de kerkelijke leer over het gezin en de familie in herinnering brengen, om verder de twee centrale hoofdstukken gewijd aan de liefde uit te werken. Daarna zal ik enkele pastorale wegen aanduiden die richtinggevend zijn om duurzame en vruchtbare gezinnen op te bouwen volgens Gods plan en ik zal een hoofdstuk wijden aan de opvoeding van de kinderen. Verder zal ik stilstaan bij de uitnodiging tot barmhartigheid en pastorale onderscheiding ten opzichte van situaties die niet helemaal beantwoorden aan wat de Heer ons voorstelt, om tot slot enkele punten van gezinsspiritualiteit weer te geven.

7. Gezien de rijkdom bijeengebracht tijdens het synodale proces van twee jaar nadenken, zal deze exhortatie op verschillende manieren talrijke en gevarieerde thema's behandelen. Dit verklaart zijn onvermijdelijke lengte. Daarom spoor ik u aan om niet haastig alles te lezen. Het zal zowel voor de gezinnen als voor de pastorale gezinsverantwoordelijken weldadig zijn als zij zich verdiepen in de tekst, met geduld, stukje bij beetje, of als ze erin zoeken wat zij in een concreet geval nodig hebben. Waarschijnlijk zullen de koppels zich bijvoorbeeld meer identificeren met de hoofdstukken vier en vijf, en zullen de pastorale verantwoordelijken vooral geïnteresseerd zijn in hoofdstuk zes, en zullen allen zich aangesproken voelen door hoofdstuk acht. Ik hoop dat iedereen zich bij het lezen geroepen voelt om liefdevol zorg te dragen voor het leven van de gezinnen want "zij zijn geen probleem, ze zijn in de eerste plaats een kans".⁴

4 *Toespraak ter gelegenheid van de ontmoeting met gezinnen van Santiago de Cuba (22 september 2015): ORf, 24 september 2015, p. 14-15.*

HOOFDSTUK EEN

IN HET LICHT VAN HET WOORD

8. Gezinnen, generaties, liefdesverhalen en gezinscrisissen zijn volop aanwezig in de Bijbel, vanaf de eerste bladzijde waar het gaat om het gezin van Adam en Eva met een opeenvolging van geweld, maar ook met een levenskracht die verder gaat (cf. Gn 4), tot en met de laatste bladzijde waar de bruiloft van de Bruid en het Lam (Apk 21,2.9) aan bod komt. De twee huizen die Jezus beschrijft, gebouwd op de rots of op op zand (cf. Mt 7,24-27), zijn een symbolische uitdrukking van veel gezinssituaties, ontstaan door de vrijheid van hun leden, omdat zoals de dichter het verwoordt: “ieder huis een kandelaar is”⁵ Laat ons nu binnengaan in een van deze huizen, geleid door de psalmist, met een lied dat tot op vandaag zowel in de joodse als de christelijke huwelijksliturgie doorklinkt: “Gelukkig de man die ontzag kent voor de Heer, en de wegen van de Heer bewandelt. Van de vruchten van je arbeid zul je leven, je zult gelukkig zijn en het zal goed met je gaan. Je vrouw is een vruchtbare wingerd die bloeit binnen in je huis; je kinderen staan rond de tafel geschaard als jonge olijfbomen. Ja, die zegen is voor de man die ontzag kent voor de Heer. Ontvang vanuit Sion de zegen van de Heer; verheug je bij het zien van Jeruzalems geluk, alle dagen van je leven. En zelfs de kinderen van je kinderen zul je nog zien. Vrede over Israël” (Ps 128,1-6).

5 Jorge Luis Borges, ‘Calle desconocida’, in *Fervor de Buenos Aires*, Buenos Aires 2011, p. 23.

JIJ EN JE VROUW

9. Laten we dan dit vredige huis binnentreden, met zijn gezin verenigd rond de feesttafel. In het centrum vinden we het koppel, vader en moeder, met heel hun liefdesgeschiedenis. In hen realiseert zich het fundamentele plan dat Christus zelf met kracht heeft verwoord: “Hebt u niet gelezen dat de Schepper hen vanaf het begin mannelijk en vrouwelijk heeft gemaakt?” (Mt 19,4). En hij herneemt de opdracht van Genesis: “Daarom zal een mens zijn vader en zijn moeder verlaten en zich hechten aan zijn vrouw, en die twee zullen één zijn” (Gn 2,24).

10. De indrukwekkende eerste twee hoofdstukken van Genesis schenken ons het beeld van het menselijke koppel in zijn fundamentele werkelijkheid. In deze begintekst van de Bijbel komen enkele doorslaggevende beweringen aan het licht. De eerste, die op een samenvattende wijze geciteerd wordt door Jezus, verklaart: “God schiep de mens naar zijn beeld; naar het beeld van God schiep Hij hem. Man en vrouw schiep Hij hen” (Gn 1,27). Op verrassende wijze krijgt “het beeld van God” als verklarende parallel “man en vrouw”. Betekent dit dat God zelf een seksueel wezen is of dat hij een goddelijke gezellin heeft, zoals sommige oude godsdiensten geloofden? Natuurlijk niet, want wij weten hoe duidelijk de Bijbel deze wijdverspreide geloofsovertuigingen onder de Kanaänieten van het Heilige Land als afgoderij verworpen heeft. De transcendentie van God wordt gehandhaafd, maar omdat hij tegelijkertijd de Schepper is, is de vruchtbaarheid van het menselijk koppel het levendig en krachtig “beeld”, een zichtbaar teken van de creatieve Schepper.

11. Het koppel dat elkaar bemint en kinderen krijgt is het echte, levende “beeldhouwwerk” (niet dat van steen of goud verboden door de tien geboden), dat in staat is om uitdrukking te zijn van God als Schepper en redder. Daarom is de vruchtbare liefde het symbool van de innerlijke werkelijkheid van God (cf. Gn 1,28; 9,7; 17,2-5.16;

28,3; 35,11; 48,3-5). Dit verklaart waarom het verhaal van Genesis, volgens de zogenoemde “priesterlijke traditie”, doordrongen is van verschillende reeksen stambomen (cf. 4,17-22.25-26; 5;10; 11,10-32; 25,1-4.12-17.19-26; 36): want de mogelijkheid van een echtpaar om zich voort te planten, is de weg waarlangs de heilsgeschiedenis zich realiseert. In dit licht wordt de vruchtbare relatie van het koppel een beeld om het mysterie van God te ontdekken en te beschrijven, van fundamenteel belang in de christelijke visie op de Drie-eenheid, die in God, de Vader, de Zoon en de Geest van liefde aanschouwt. De Drie-ene God is een liefdesgemeenschap en het gezin is er de levende afspiegeling van. De woorden van de heilige Joannes Paulus II zijn verhelderend: “Onze God is in zijn meest intieme mysterie geen eenzaamheid, maar een gezin want hij draagt in zich het vaderschap, het zoon-zijn en de wezenskern van het gezin, namelijk de liefde. Deze liefde, in het goddelijk gezin, is de Heilige Geest”.⁶ Het gezin is inderdaad niet vreemd aan het wezen van God zelf.⁷ Dit drie-eenheidsaspect van het koppel vindt in de Paulinische theologie een nieuw beeld wanneer de apostel het in verband brengt met het “mysterie” van de eenheid tussen Christus en de Kerk (cf. Ef 5,21-33).

12. Maar Jezus grijpt in zijn reflectie over het huwelijk terug naar een andere pagina in Genesis, namelijk hoofdstuk 2, waar een verbaazingwekkend beeld van het koppel met verhelderende aspecten wordt geschetst. We kiezen er slechts twee uit. Het eerste is de onrust van de man die “een hulp zoekt die bij hem past” (vv. 18.20), iemand die in staat is deze eenzaamheid te vullen, wat de nabijheid van de dieren en heel de schepping niet kunnen. De oorspronkelijke Hebreeuwse uitdrukking verwijst naar een directe relatie, bijna ‘frontaal’ – van

6 *Homilie ter gelegenheid van de eucharistieviering in Puebla de Los Angeles* (28 januari 1979): AAS 71 (1979), p. 184.

7 Cf. *Ibid*

aangezicht tot aangezicht – ook in een stille dialoog, want in de liefde zijn stiltes gewoonlijk sprekender dan woorden. Het is de ontmoeting met een aangezicht, een ‘jij’ die de goddelijke liefde weerspiegelt en het is “de grondslag voor zijn bezit, een hulp die bij hem past, een zuil die hem rust biedt”, zoals een wijze het in de Bijbel verwoordt (Sir 36,26). Of ook zoals de vrouw in het Hooglied het zal uitroepen in een prachtige verklaring van liefde en wederzijdse zelfgave: “Mijn lief is van mij en ik ben van hem [...] Ik ben van mijn lief en mijn lief is van mij” (Hl 2,16; 6,3).

13. Uit deze ontmoeting die de eenzaamheid opheft, ontstaan de voortplanting en het gezin. Hier is het tweede aspect dat we willen beklemtonen: Adam, die ook de mens is van alle tijden en alle streken van onze planeet, sticht samen met zijn vrouw een nieuw gezin, zoals Jezus het herhaalt door Genesis te citeren: “Daarom zal een mens zijn vader en moeder verlaten en zich hechten aan zijn vrouw, en die twee zullen één zijn” (Mt 19,5; vgl. Gn 2,24). In de oorspronkelijke Hebreeuwse tekst verwijst het werkwoord “zich hechten” naar een in-nig op elkaar afgestemd zijn, een fysieke en innerlijke verbondenheid, zozeer zelfs dat men het gebruikt om de vereniging met God te beschrijven: “Mijn ziel hangt aan U, wil dicht bij U zijn” zingt de bidder (Ps 63,9). Zo wordt de echtelijke vereniging niet alleen opgeroepen in haar seksuele en lichamelijke dimensie maar ook als vrijwillige liefdesgave. Het doel van deze eenwording is “één vlees zijn”, hetzij door de fysieke omhelzing, hetzij door de vereniging van hart en leven en, misschien door het kind dat uit die twee zal geboren worden en dat in zich zal dragen, als één geheel, niet alleen genetisch maar ook spiritueel, het “vlees” van beiden.

JE ZONEN ALS JONGE OLIJFBOMEN

14. Hernemen we opnieuw het lied van de psalmist. In dit lied verschijnen, in het huis waar de man en zijn echtgenote aan tafel zitten, de kinderen die hen vergezellen als “jonge olijfbomen” (Ps 128,3), dit wil zeggen boordevol energie en levenskracht. Als de ouders het fundament zijn van het huis, zijn de kinderen de “levende stenen” van het gezin (cf. 1 Pe 2,5). Het is veelzeggend dat in het Oude Testament het meest gebruikte woord na God (YHWH, de ‘Heer’) ‘zoon’ (ben) is, een woord dat teruggaat op het Hebreeuwse werkwoord dat ‘bouwen’ (banah) betekent. Daarom wordt in psalm 127 het geschenk van de zonen geprezen met beelden die zowel betrekking hebben op de bouw van een huis, als op het sociale en commerciële leven dat plaatsvond bij de stadspoorten: “Als de Heer het huis niet bouwt, is het zinloos dat bouwlieden werken. [...] Kinderen zijn een geschenk van de Heer, stamhouders zijn een beloning van Hem. Als pijlen in de hand van een krijger, zo zijn de kinderen uit zijn eerste jeugd. Gelukkig de mens die daar een koker vol van heeft. Hij zal zijn gezicht niet verliezen als hij in de stadspoort pleit en het tegen zijn aanklagers opneemt” (Ps 127,1.3-5). Weliswaar weerspiegelen deze beelden de cultuur van een oude samenleving, maar de aanwezigheid van kinderen is in elk geval een teken van de volheid van het gezin, in continuïteit met dezelfde heilsgeschiedenis, van generatie op generatie.

15. In dit licht kunnen we nog een andere dimensie van het gezin verduidelijken. Wij weten dat men in het Nieuwe Testament spreekt over “de Kerk die samenkomt in één of ander huis” (cf. 1 Kor 16,19; Rom 16,5; Kol 4,15; Film 2). De levensruimte van een gezin kon omgevormd worden in een huiskerk, in een plaats voor de eucharistie en voor de aanwezigheid van Christus, zittend rond dezelfde tafel. De scène voorgesteld in de Apocalyps is onvergetelijk: “Ik sta voor de deur en Ik klop. Als iemand mijn stem hoort en de deur opent,

zal Ik bij hem binnenkomen, en we zullen met elkaar aan tafel gaan” (Apk 3,20). Zo wordt een huis omschreven waar men binnenshuis geniet van de aanwezigheid van God, van het gemeenschappelijke gebed en bijgevolg van de zegen van de Heer. Dit is wat bevestigd wordt in Psalm 128, die we als uitgangspunt nemen: “Ja, die zegen is voor de man die ontzag kent voor de Heer. Ontvang vanuit Sion de zegen van de Heer” (Ps 128,4-5a).

16. De Bijbel beschouwt het gezin ook als de plaats voor de catechese van kinderen. Dit wordt verduidelijkt in de beschrijving van de Pascha-viering (cf. Ex 12,26-27; Dt 6,20-25), en wordt vervolgens uitgelegd in de joodse haggada, namelijk in het verhaal in dialogevorm dat het ritueel van de paasmaaltijd begeleidt. Meer nog, een psalm verheerlijkt de geloofsverkondiging: “Wat wij hoorden en hebben geleerd, wat onze ouders ons hebben verteld, dat houden we ook aan hun kinderen voor en zij geven het door aan een volgende generatie: de daden van de Heer, zijn macht en zijn pracht, de wondere werken die Hij heeft verricht. Verordeningen liet Hij uitgaan in Jakob, in Israël bracht Hij een wet tot stand, en Hij gaf onze ouders de plicht die aan hun kinderen over te dragen, zodat de volgende generatie ze zou kennen en de kinderen die nog zullen geboren worden, het op hun beurt weer aan hun kinderen vertellen” (Ps 78,3-6). Bijgevolg is het gezin de plaats waar de ouders de eerste geloofsleraars voor hun kinderen worden. Het is een bedrevenheid, afgestemd op de persoon: “Als uw kind u later vraagt [...], dan moet u antwoorden...” (Ex 13,14). Zo zullen de verschillende generaties de Heer bezingen, “jonge mannen en jonge vrouwen, jeugd en ouderdom samen” (Ps 148,12).

17. Ouders hebben de plicht om hun opvoedkundige opdracht in alle ernst te vervullen, zoals de wijzen uit de Bijbel het onderrichten (cf. Spr 3,11-12; 6,20-22; 13,1; 22,15; 23,13-14; 29,17). Kinderen worden opgeroepen om het gebod: “Eer uw vader en uw moeder” (Ex

20,12) te aanvaarden en in praktijk te brengen. Het werkwoord 'eren' verwijst naar de verwezenlijking van de familiale en sociale engagementen in hun volheid, zonder deze te verwaarlozen door een beroep te doen op religieuze excuses (cf. Mc 7,11-13). Vandaar dat "wie zijn vader hoogacht, vergeving van zijn zonden krijgt en wie zijn moeder eert, als iemand is die schatten verzamelt" (Sir 3,3-4).

18. Het Evangelie herinnert ons eraan dat kinderen geen eigendom van het gezin zijn, maar dat ze een eigen levensweg voor zich hebben. Hoewel het waar is dat Jezus zich voorstelt als een voorbeeld van gehoorzaamheid aan zijn aardse ouders, door zich naar hen te schikken (cf. Lc 2,51), is het ook waar dat Hij laat zien dat de levenskeuze als zoon en de persoonlijke christelijke roeping zelf een scheiding kunnen vereisen, om de gave van zichzelf in dienst van het Rijk van God te vervullen (cf. Mt 10,34-37; Lc 9,59-62). Bovendien antwoordt Hij zelf, als twaalfjarige, aan Maria en Jozef dat Hij een andere, belangrijker zending te vervullen heeft, buiten zijn historische familie (cf. Lc 2, 48-50). Vandaar dat Hij zich genoodzaakt voelt om andere zeer diepe banden, ook in de familierelaties te verheerlijken: "Mijn moeder en mijn broers zijn zij die het woord van God horen en doen" (Lc 8,21). In de samenleving van het oude Midden-Oosten waarin kinderen beschouwd werden als personen zonder bijzondere rechten, zelfs als objecten van familiebezit, neemt Jezus juist daar een heel andere houding aan door de aandacht die Hij aan kinderen geeft, in zoverre dat Hij hen aan de volwassenen bijna als leraars voorstelt omwille van hun eenvoudig en spontaan vertrouwen in anderen: "Ik verzeker jullie, als je niet verandert en wordt als kinderen, kom je het koninkrijk der hemelen niet eens binnen. Wie zich dus klein maakt als dit kind, die is de grootste in het koninkrijk der hemelen" (Mt 18,3-4).

EEN MET BLOED BEVLEKTE LIJDENSWEG

19. Het liefdesavontuur dat in psalm 128 verwoord wordt, ontkent de bittere werkelijkheid niet die in alle heilige geschriften terug te vinden is. Het is de aanwezigheid van pijn, kwaad, geweld dat het gezinsleven en zijn intieme levens- en liefdesverbondenheid verbreekt. Het is niet voor niets dat de leer van Christus over het huwelijk (cf. Mt 19,3-9) in een discussie over de scheiding wordt ingevoegd. Het Woord van God is een blijvende getuige van deze duistere dimensie die al van bij het begin te zien is, als de relatie van liefde en zuiverheid tussen man en vrouw door de zonde omgevormd wordt in een overheersing: “Naar de man zal je begeerte uitgaan, hoewel hij over je heerst” (Gn 3,16).

20. Het is een met bloed bevlekte lijdensweg die door vele bladzijden van de Bijbel loopt. Vertrekkend bij de gewelddadige broedermoord van Kaïn op Abel en de verschillende conflicten tussen de kinderen en tussen de echtgenoten van de aartsvaders Abraham, Isaak en Jakob, belandt deze weg bij de bloedtragedies die het huis van David verontreinigen, en gaat hij verder in de verschillende gezinsmoeilijkheden die het verhaal van Tobit doorkruisen of in de bittere belijdenis van de verlaten Job: “Broers, zussen en kennissen zijn van mij vervreemd [...] Mijn vrouw kan mijn adem niet luchten, mijn eigen kinderen vinden dat ik stink” (Job 19,13.17).

21. Jezus zelf is geboren in een eenvoudig gezin dat weldra naar het buitenland moet vluchten. Hij gaat binnen in het huis van Petrus waar zijn schoonmoeder ziek is (cf. Mc 1,30-31); Hij laat zich raken door het drama van de dood in het huis van Jairo of bij Lazarus (cf. Mc 5,22-24.35-43; Joh 11,1-44); Hij luistert naar de wanhoopskreet van de weduwe van Naïm naar aanleiding van het overlijden van haar zoon (cf. Lc 7,11-15); in een landelijk dorpje beluistert Hij het geschreeuw van de vader van een bezetene (cf. Mc 9,17-27). Hij ontmoet tollenaars

zoals Matteüs en Zacheüs in hun eigen huis (Mt 9,9-13); Lc 19,1-10), alsook zondaressen, zoals de vrouw die het huis van de farizeeër binnenvalt (cf. Lc 7,36-50). Hij kent de angsten en spanningen van gezinnen die Hij ter sprake brengt in zijn parabellen: gaande van kinderen die hun huis verlaten om zich te wagen aan een avontuur (cf. Lc 15,11-32) tot moeilijke kinderen, onverklaarbare gedragingen (cf. Mt 21,28-31) of slachtoffers van geweld (cf. Mc 12,1-9). Hij brengt zelfs interesse op voor bruiloften die het risico lopen een schandaal te veroorzaken omwille van het gebrek aan wijn (cf. Joh 2,1-10) of door de afwezigheid van de genodigden (cf. Mt 22,1-10), zoals Hij ook de nachtmerrie van een gezin kent bij het verlies van een zilverstuk (cf. Lc 15,8-10).

22. In dit kort overzicht kunnen we zien dat het Woord van God zich niet openbaart als een reeks van abstracte stellingen, maar als een reisgezel, ook voor gezinnen die zich in een crisis bevinden of geconfronteerd worden met lijden of met iets anders, en het toont hun het doel van de weg, wanneer God “alle tranen uit hun ogen zal wissen, en de dood niet meer zal bestaan; geen rouw, geen geweent, geen smart zal er zijn” (Apk 21,4).

HET WERK VAN JOUW HANDEN

23. Aan het begin van psalm 128 wordt de vader voorgesteld als een werknemer die door het werk van zijn handen het lichamelijke welzijn en de gemoedsrust van zijn gezin kan verzekeren: “Van de vruchten van je arbeid zul je leven, je zult gelukkig zijn en het zal goed met je gaan (cf. nr.8)” (Ps 128,2). Dat arbeid een wezenlijk onderdeel is van het menselijke leven kan afgeleid worden uit de eerste bladzijden van de Bijbel, waar er staat: “Toen bracht de Heer God de mens in de tuin van Eden, om die te bewerken en te beheren” (Gn 2,15). Het is het beeld van de arbeider die de materie omvormt en de mogelijkheden van de schepping benut, om te zorgen voor “het dagelijks brood” (Ps 127, 2), en doorheen dit alles ook zichzelf ontplooit.

24. Arbeid bevordert tegelijkertijd de ontwikkeling van de samenleving, het onderhoud van het gezin en zijn stabiliteit en vruchtbaarheid: "Ontvang vanuit Sion de zegen van de Heer; verheug je bij het zien van Jeruzalems geluk, alle dagen van je leven. En zelfs de kinderen van je kinderen zul je nog zien" (Ps 128,5-6). In het boek Spreuken wordt ook de taak van de moeder van het gezin voorgesteld, haar werk wordt tot in zijn dagelijkse details beschreven, wat de lof van de echtgenoot en de kinderen opwekt (cf. Spr 31,10-31). De apostel Paulus is fier dat hij geleefd heeft zonder een last te zijn voor anderen, omdat hij handenarbeid verricht heeft en zo instond voor zijn eigen levensonderhoud (cf. Hnd 18,3; 1 Kor 4,12; 9,12). Hij was zo overtuigd van de noodzaak te werken dat hij het als een ijzeren wet voor zijn gemeenschappen heeft ingesteld: "Iemand die niet wil werken, zal ook niet eten" (2 Tes 3,10; cf. 1 Tes 4,11).

25. Na dit alles begrijpt men dat werkloosheid en onzekere werkomstandigheden lijden veroorzaken: zoals dit het geval is in het boek Ruth en zoals het door Jezus opgeroepen wordt in de parabel van de arbeiders die noodgedwongen nietsdoend op het marktplein zitten (cf. Mt 20,1-16), of zoals Hij het meemaakt als Hij zelf dikwijls omringd wordt door behoeftigen en hongerigen. Dit is wat de samenleving op een tragische wijze meemaakt in vele landen en dit gebrek aan arbeidsmogelijkheden schaadt op verschillende manieren de gemoedsrust van de gezinnen.

26. Ook mogen we de ontaarding niet vergeten die door de zonde in de samenleving komt, wanneer de mens zich gedraagt als een tiran tegenover de natuur, door haar te vernietigen en haar op een egoïstische, zelfs gewelddadige manier te gebruiken. De gevolgen zijn zowel de woestijnvorming van de grond (cf. Gn 3,17-19) als economische en sociale ongelijkheden waartegen de stem van de profeten zich overduidelijk verheft, vanaf Elia (cf. 1 K 21) tot de woorden die Jezus zelf uitspreekt tegen het onrecht (cf. Lc 12,13-21; 16,1-31).

DE TEDERHEID VAN EEN OMHELZING

27. Christus heeft vooral als een onderscheidend teken voor zijn leerlingen de wet van de liefde en de gave van zichzelf aan anderen ingang doen vinden en Hij deed dit door een principe waarvan een vader of een moeder gewoonlijk met heel hun wezen getuigen: “De grootste liefde die iemand zijn vrienden kan betonen, bestaat hierin dat hij zijn leven voor hen geeft” (Joh 15,13). Ook barmhartigheid en vergeving zijn de vrucht van de liefde. Een goed voorbeeld hiervan is de scène die een overspelige vrouw toont op het tempelplein in Jeruzalem, omringd door haar aanklagers en vervolgens alleen met Jezus die haar niet veroordeelt, maar haar uitnodigt tot een waardiger leven (cf. Joh 8,1-11).

28. In dit liefdesperspectief, dat de kern is van de christelijke huwelijks- en gezinservaring, komt er ook nog een andere deugd naar voren, die wat vergeten wordt in deze tijd van hectische en oppervlakkige relaties: de tederheid. Laten we daarvoor een beroep doen op de zachte en heerlijke psalm 131. Zoals men ook vaststelt in andere teksten (cf. Ex 4,22; Js 49,15; Ps 27,10), wordt de verbondenheid tussen de gelovige en zijn Heer uitgedrukt door vaderlijke of moederlijke liefdeskenmerken. Hier verschijnt de fijngevoelige en tedere intimiteit die bestaat tussen de moeder en haar kind, een pasgeborene die na de borstvoeding slaapt in de armen van zijn moeder. Het gaat – zoals het Hebreeuwse woord *gamûl* het uitdrukt – over een kind dat borstvoeding krijgt en zich bewust vastklampt aan zijn moeder die het in haar armen draagt. Het is dus een bewuste intimiteit en niet zuiver een biologische. Dat is de reden waarom de psalmist zingt: “Verstild ben ik en gerust: geboren als een kind bij zijn moeder, zo ben ik als een kind” (Ps 131,2). Parallel kunnen we ons wenden tot een andere scène waarin de profeet Hosea deze ontroerende woorden in de mond van God als vader legt: “Toen Israëel nog jong was, kreeg Ik hem lief [...] Ik ben toch degene die Efraïm heeft leren lopen, die hem bij zijn

armen heeft genomen. [...] Ik was voor hem als degene die een kind optilt en het tegen zijn kaak drukt. Ik heb me over hem gebogen en hem zijn voedsel gegeven” (Hos 11,1.3-4).

29. Door deze blik gevormd door geloof en liefde, genade en engagement, het menselijke gezin en de goddelijke Drie-eenheid, beschouwen we het gezin dat het Woord van God toevertrouwt aan de handen van de man, vrouw en kinderen opdat ze een gemeenschap van mensen zouden vormen die het beeld is van de eenheid tussen de Vader, de Zoon en de Heilige Geest. Het gebeuren van de procreatie en de opvoeding is weer een afspiegeling van het werk van de Vader. Het gezin is geroepen om het dagelijks gebed, het lezen van het Woord van God en de eucharistische communie met elkaar te delen opdat het zou groeien in liefde en steeds meer een tempel van de Geest zou worden.

30. Aan ieder gezin wordt de icoon van het gezin van Nazareth voorgehouden, met hun dagelijks leven dat bestaat uit vermoeidheid, zelfs nachtmerries zoals toen ze het onbegrijpelijke geweld van Herodes moesten ondergaan, een ervaring die zich op een tragische wijze vandaag nog herhaalt in zovele families van afgewezen vluchtelingen zonder verdediging. Zoals de wijzen, worden de gezinnen uitgenodigd om het Kind en zijn Moeder te aanschouwen, om neer te knielen en te aanbidden (cf. Mt 2,11). Zoals Maria worden ze aangespoord om moedig en vredevol de droevige en blijde uitdagingen van het gezin te beleven en om in hun hart de weldaden van God zowel te bewaren als te overwegen (cf. Lc 2,19.51). In de schat van het hart van Maria bevinden zich ook alle gebeurtenissen van elk van onze gezinnen die ze zorgvuldig bewaart. Juist daarom kan ze ons helpen om daarin klaar te zien en Gods boodschap in de geschiedenis van een gezin te onderkennen.

HOOFDSTUK TWEE

DE WERKELIJKHEID EN DE UITDAGINGEN VAN HET GEZIN

31. Het welzijn van het gezin is van cruciaal belang voor de toekomst van de wereld en van de Kerk. Ontelbaar zijn de analyses over het huwelijk en het gezin, over hun huidige moeilijkheden en uitdagingen. Het is goed aandacht te besteden aan de concrete werkelijkheid omdat “de eisen en de oproepen van de Geest ook gehoord worden doorheen de gebeurtenissen van de geschiedenis”, langs waar “de Kerk kan geleid worden tot een dieper verstaan van het onuitputtelijke mysterie van het huwelijk en van het gezin”.⁸ Ik ben niet van plan om hier alles te verwoorden wat zou kunnen gezegd worden over de verschillende thema’s in verband met het gezin in de huidige context. Maar rekening houdend met het brede overzicht van de realiteit van het gezin over de hele wereld dat de synodevaders aangereikt hebben, acht ik het zinvol om enkele van deze pastorale bijdragen te herkennen, aangevuld met andere aandachtspunten die voortvloeien uit mijn persoonlijke zienswijze.

8 Joannes Paulus II, apostolische exhortatie, *Familiaris consortio* (22 november 1981), nr. 4: AAS 74 (1982), p. 84.

HUIDIGE SITUATIE VAN HET GEZIN

32. “Trouw aan het onderricht van Christus bekijken we de werkelijkheid van het gezin vandaag in al zijn complexiteit, met zijn licht- en schaduwzijden. [...] Antropologische en culturele veranderingen beïnvloeden vandaag alle aspecten van het leven en vereisen een analytische en gediversifieerde aanpak”.⁹ De laatste decennia stelden de Spaanse bisschoppen al vast dat het huidige gezinsklimaat een grotere vrijheidsmarge bezit, “met een gelijkwaardige verdeling van lasten, verantwoordelijkheid en taken [...]. Door meer de persoonlijke communicatie tussen echtgenoten te waarderen, draagt men bij tot het menselijker maken van heel het familiale samenleven [...]. De samenleving waarin we leven noch deze waarnaar we op weg zijn, laten toe dat men zonder onderscheid vormen en modellen van het verleden vereeuwigt”.¹⁰ Maar “wij zijn ons bewust van de belangrijkste tendens van de antropologische en culturele veranderingen waardoor individuen in hun gevoelsleven en hun leven als gezin minder dan vroeger door sociale structuren ondersteund worden”.¹¹

33. Anderzijds “moet er net zo goed rekening worden gehouden met het groeiende gevaar van een verscherpt individualisme, dat de familiebanden vertekent en eindigt met het beschouwen van elk gezinslid als een eilandje. Dat leidt in bepaalde gevallen tot de idee dat een persoon wordt gevormd volgens zijn eigen verlangens, die als absoluut worden beschouwd”.¹² “De spanningen die door een extreem individualistische cultuur van bezit en genot, veroorzaakt worden, brengen in het gezin een dynamiek van afstoting en agressiviteit”.¹³

9 *Relatio Synodi* 2014, nr. 5.

10 Spaanse bisschoppenconferentie, *Matrimonio y familia*, (Madrid, 6 juli 1979), nrs. 3.16.23.

11 *Relatio finalis* 2015, nr 5.

12 *Relatio Synodi* 2014, nr. 5.

13 *Relatio finalis* 2015, nr. 8.

Ik wil er nog het ritme van het huidige leven, de stress, de sociale structuur en de organisatie van het werk aan toevoegen. Het zijn culturele factoren die de risico's verbonden aan keuzestress doen toenemen. Tegelijkertijd staan we voor dubbelzinnige fenomenen. Men waardeert bijvoorbeeld een individuele vormgeving van de persoonlijkheid die inzet op authenticiteit, in plaats van de gebruikelijke omgangsvormen over te nemen. Dat is een waarde die de verschillende bekwaamheden en de spontaneïteit kan bevorderen; maar slecht georiënteerd, kan ze houdingen voortbrengen van voortdurende argwaan, vlucht voor engagementen, zich opsluiten in comfort, arrogantie. Keuzevrijheid maakt het mogelijk om zijn leven te plannen en het beste van zichzelf te ontwikkelen, maar als ze geen edele doelen en persoonlijke discipline nastreeft, verwordt ze tot een onbekwaamheid om zich edelmoedig te geven. Vandaar dat in vele landen het aantal huwelijken daalt en dat het aantal personen dat beslist om alleen te wonen of die een gemeenschappelijk leven leiden zonder samen te wonen, stijgt. Wij kunnen ook het bewonderenswaardig rechtvaardigheidsgevoel aanstippen, maar verkeerd begrepen, verandert het burgers in klanten die alleen eisen dat de diensten verzekerd worden.

34. Als deze risico's het gezinsconcept aantasten, kan dit veranderen in een voorlopige verblijfplaats, waar men naartoe gaat als het goed uitkomt, of waar men zijn rechten gaat opeisen, waardoor de verbondenheid overgeleverd wordt aan de broosheid van wisselende verlangens en omstandigheden. In feite is het vandaag gemakkelijk om authentieke vrijheid te verwarren met het idee dat iedereen oordeelt naar eigen goeddunken; alsof er voorbij de individuen geen richtinggevende waarheid, waarden, principes bestaan en alsof alles hetzelfde is en moet toegelaten worden. In deze context wordt het huwelijksideaal, met zijn engagement van exclusiviteit en stabiliteit, drastisch ingeperkt door toevallige omstandigheden of gevoelsmatige bevliegingen. Men is bang voor de eenzaamheid, men verlangt een beschermd milieu waar trouw

heerst, maar tegelijkertijd groeit de angst gevangen te zitten in een relatie die de verwezenlijking van de persoonlijke verlangens vertraagt.

35. Als christenen mogen we het concept van het huwelijk niet opgeven alleen maar om de huidige tendens niet tegen te spreken, om in de mode te zijn, of uit minderwaardigheidsgevoel tegenover het morele of menselijke verval. Wij zouden de wereld beroven van waarden die wij kunnen en moeten inbrengen. Inderdaad, het blijven steken in een retorische aanklacht van het huidige kwaad alsof we zo iets kunnen veranderen, heeft geen zin. Het dient ook tot niets om normen met de macht van het gezag op te leggen. Wij moeten een meer verantwoordelijke en edelmoe-dige inspanning leveren om de redenen en drijfveren om te kiezen voor het huwelijk en het gezin op zo'n manier uit te leggen dat mensen beter voorbereid zijn om te antwoorden op de genade die God hen aanbiedt.

36. Tegelijkertijd moeten we nederig en realistisch zijn om te erkennen dat onze manier om de christelijke overtuiging voor te stellen en de manier om met mensen om te gaan vaak bijgedragen heeft tot het uitlokken van wat we vandaag betreuren. Daarom moet onze reactie een heilzame zelfkritiek zijn. Van de andere kant hebben we dikwijls het huwelijk op zo'n manier voorgesteld dat haar uiteindelijk doel, de roeping om te groeien in liefde en het ideaal van wederzijdse ondersteuning, overschaduwde werd door een bijna exclusief benadrukken van de plicht tot voortplanting. Ook hebben we de jonggehuwden in hun eerste huwelijksjaren niet goed begeleid met voorstellen aangepast aan hun tijdspanning, hun taal, hun meest concrete bezorgdheden. Andere keren boden we een theologisch huwelijksideaal aan dat te abstract was, bijna kunstmatig opgebouwd, ver verwijderd van de concrete situatie en van de daadwerkelijke mogelijkheden van echte gezinnen. Deze buitensporige idealisering, vooral wanneer wij niet het vertrouwen op de genade hebben opgewekt, maakte het huwelijk niet begerenswaardig en aantrekkelijk, wel integendeel!

37. Lange tijd hebben we geloofd dat door alleen leerstellige, bio-ethische en morele kwesties te benadrukken, zonder de openheid voor de genade aan te moedigen, wij gezinnen al voldoende ondersteunden, de band tussen echtgenoten versterkten en een zin aan hun gemeenschappelijk leven gaven. Wij hebben het moeilijker om het huwelijk voor te stellen als een dynamische weg van ontwikkeling en groei in plaats van als een gewicht dat men een heel leven lang moet torsen. Het kost ons ook moeite om ruimte te geven aan het geweten van de gelovigen die vaak naar best vermogen, met hun beperkingen, het Evangelie beantwoorden en die hun eigen onderscheidingsvermogen kunnen toepassen in situaties waarin alle schema's mank lopen. Wij worden geroepen om aan gewetensvorming te doen, maar niet om onszelf ervoor in de plaats te willen stellen.

38. Wij moeten dankbaar zijn dat het merendeel van de mensen waardering heeft voor gezinsrelaties die streven naar duurzaamheid en die het respect voor de ander waarborgen. Daarom wordt het op prijs gesteld dat de Kerk ruimte aanbiedt om vragen verbonden aan het groeiproces van de liefde, het oplossen van conflicten of de opvoeding van kinderen, te begeleiden en bij te staan. Velen waarderen ook de kracht van de genade die ze ervaren in de sacramentele verzoening en in de eucharistie, die hen toelaat om de uitdagingen van het huwelijk en het gezin aan te durven. In bepaalde landen, vooral in verschillende delen van Afrika, is de secularisatie er niet in geslaagd om bepaalde traditionele waarden af te zwakken, en met ieder huwelijk ontstaat een sterke verbondenheid tussen twee omvangrijke families waar men nog een goed omschreven systeem hanteert om conflicten en moeilijkheden aan te pakken. In de wereld van vandaag waardeert men ook het getuigenis van huwelijken die niet alleen voortduren in de tijd, maar die zich ook staande houden in een gemeenschappelijk project en die de liefde bewaren. Dit opent de deur voor een positieve, uitnodigende pastorale, die een geleidelijke verdieping van de eisen

van het Evangelie mogelijk maakt. Nochtans gingen we vaak in het defensief en besteedden we onze pastorale energie aan het vermenigvuldigen van de aanvallen tegen de verdorven wereld, met weinig dynamische bekwaamheid om wegen naar geluk aan te reiken. Velen hebben het gevoel dat de boodschap van de Kerk over het huwelijk en het gezin geen klare weerspiegeling is van de verkondiging en van de houding van Jezus, die telkens als Hij een veeleisend ideaal voorhoudt, nooit afziet van een meelevende nabijheid met broze mensen, zoals de Samaritaanse, of de overspelige vrouw.

39. Dat betekent niet dat men moet ophouden om te wijzen op het culturele verval dat de liefde en de zelfgave niet bevordert. De raadplegingen die voorafgingen aan de twee laatste synodes hebben verschillende symptomen van de “vluchtige cultuur” naar voren gebracht. Ik verwijz bijvoorbeeld naar de snelheid waarmee mensen overgaan van de ene affectieve relatie naar de andere. Zij geloven dat liefde, zoals in sociale netwerken, kan in- of uitgeschakeld worden of zelfs geblokkeerd worden, volgens de wens van de gebruiker. Ik denk ook aan de vrees die het vooruitzicht van een duurzaam engagement oproept, aan de obsessie voor de vrije tijd, aan de relaties die kosten en baten afwegen en die alleen standhouden wanneer ze een middel zijn om een einde te maken aan de eenzaamheid of als ze een zekere dienst bewijzen. Wat er gebeurt met de dingen en het milieu, zet zich ook door in affectieve relaties: alles kan worden weggegooid, iedereen gebruikt en werpt weg, betaalt en vernietigt, buit uit en perst uit zolang het nuttig is. Daarna vaarwel! Het narcisme maakt mensen onbekwaam om verder te kijken dan zichzelf, hun verlangens en behoeften. Maar de mens die anderen gebruikt, eindigt vroeg of laat, volgens dezelfde logica, bij het zelf gebruikt, gemanipuleerd en verlaten worden. Het is veelbetekenend dat de breuken vaak voorkomen bij oudere personen die op zoek zijn naar een ruimte voor “autonomie” en daarbij het ideaal van samen oud worden en zorg dragen voor elkaar verwerpen.

40. “Op gevaar af van al te zeer te vereenvoudigen, zouden we kunnen zeggen dat we leven in een cultuur die jongeren aanzet om geen gezin te beginnen, omdat er geen toekomstperspectieven zijn. Bovendien biedt diezelfde cultuur zoveel andere opties dat ze ook afgeschrikt worden om een gezin te beginnen”.¹⁴ In bepaalde landen zijn veel jongeren “geneigd om hun huwelijk uit te stellen omwille van economische problemen, een job of studies. Soms ook om andere redenen, zoals de invloed van ideologieën die huwelijk en gezin afkeuren, de mislukking bij andere koppels die ze liever niet zelf meemaken, de vrees voor iets dat ze als te groot en heilig beschouwen, de maatschappelijke kansen en economische voordelen verbonden aan het samenwonen, een zuiver emotionele en romantische opvatting van de liefde, de vrees om hun vrijheid en autonomie te verliezen, het afwijzen van iets dat ze als te institutioneel en bureaucratisch ervaren”.¹⁵ Wij moeten de woorden, de beweegredenen en de getuigen vinden die ons helpen om jongeren te raken tot in hun diepste vezels, daar waar ze het meest bekwaam zijn tot edelmoedigheid, engagement, liefde, en zelfs heldhaftigheid, om hen uit te nodigen met enthousiasme en moed de uitdaging van het huwelijk te aanvaarden.

41. De synodevaders verwezen naar “huidige culturele tendensen die een grenzeloze affectiviteit lijken op te dringen [...] een narcistisch, onstabiel en veranderlijk affectief leven dat niemand brengt tot een grotere affectieve rijpheid. Zij verwoordden hun bezorgdheid over “een verspreiding van pornografie en het commercialiseren van het lichaam, die nog versterkt worden door een oneigenlijk gebruik van het internet en door de situatie van mensen die in de prostitutie gedwongen worden [...]”. In deze context, “voelen koppels zich vaak onzeker en vol twijfel, en hebben ze het lastig om de middelen te vinden die ze nodig hebben

14 *Toespraak tot het congres van Verenigde Staten van Amerika* (24 september 2015): ORf, 1 oktober 2015, p. 12.

15 *Relatio finalis* 2015, nr. 29.

om te kunnen groeien. Velen hebben de neiging om te blijven steken in de eerste stadia van het emotionele en seksuele leven. De crisis die het koppel treft, destabiliseert het gezin. Die breuken en scheidingen kunnen ernstige gevolgen hebben voor volwassenen, kinderen en de samenleving als geheel, omdat ze zowel de individuele als de sociale banden verzwakken”.¹⁶ De huwelijks crises worden “vaak op een voortvarende manier aangepakt, zonder de moed van het geduld, zonder toetsing, wederzijdse vergeving, verzoening en ook offer. Deze mislukkingen vormen zo de basis voor nieuwe relaties, nieuwe koppels, nieuwe verbintenissen, nieuwe huwelijken die complexe gezinssituaties doen ontstaan die problematisch zijn voor de keuze van een christelijk leven”.¹⁷

42. “De demografische terugval, te wijten aan een antigeboortementaliteit en aangemoedigd door de wereldpolitiek op het vlak van reproductieve gezondheid, zorgt niet alleen voor een situatie waarin de vernieuwing van de generaties niet langer wordt verzekerd, maar riskeert ook nog eens om op termijn te leiden tot een economische verarming en een verlies van hoop in de toekomst. Ook de ontwikkeling van de biotechnologie heeft een sterke impact op de nataliteit”.¹⁸ Andere factoren kunnen eraan toegevoegd worden zoals “de industrialisatie, seksuele revolutie, angst voor overbevolking, economische problemen [...]. De consumptiemaatschappij kan mensen ook afraden kinderen te krijgen, eenvoudigweg om zo hun vrijheid en levensstijl te behouden”.¹⁹ Het is waar dat het rechtschapen geweten van echtgenoten, als ze zeer edelmoedig geweest zijn in het doorgeven van leven, hen kan oriënteren naar de beslissing om het aantal kinderen omwille van ernstige redenen te beperken, maar bovendien

16 *Relatio Synodi* 2014, nr. 10.

17 IIIde algemene vergadering van de buitengewone bisschoppensynode, *Boodschap*, 18 oktober 2014.

18 *Relatio Synodi* 2014, nr. 10.

19 *Relatio finalis* 2015, nr. 7.

“verwerpt de Kerk met alle kracht, uit liefde voor de waardigheid van het geweten, dwingende tussenkomsten van de staat ten gunste van geboortebeperking, sterilisatie of zelfs abortus”.²⁰ Deze maatregelen zijn onaanvaardbaar, zelfs op plaatsen met een hoog geboortecijfer; maar het is opvallend dat politici ze ook aanmoedigen in landen die lijden onder het drama van een laag geboortecijfer. Zoals de bisschoppen van Korea het verwoordden, is dit “handelen op een tegenstrijdige manier door zijn eigen plicht te verwaarlozen”.²¹

43. De verzwakking van het geloof en van de religieuze praktijk in bepaalde samenlevingen schaadt de gezinnen en laat hen nog meer alleen met hun moeilijkheden. De synodevaders beweerden dat “een symptoom van de grote armoede van de hedendaagse cultuur de eenzaamheid is, resultaat van de afwezigheid van God in het leven van mensen en van de breekbaarheid van relaties. Er heerst ook een algemeen gevoel van onvermogen tegenover de socio-economische realiteit, dat er vaak mee eindigt dat gezinnen kapot gemaakt worden. [...] Gezinnen voelen zich vaak aan hun lot overgelaten omwille van de onverschilligheid en het gebrek aan aandacht van de kant van de instellingen. De negatieve consequenties op de sociale organisatie zijn vanzelfsprekend: van de demografische crisis naar problemen op het vlak van opvoeding, van de aarzeling om nieuw leven te verwelkomen naar het ervaren van de aanwezigheid van bejaarden als een last. Dat alles kan het emotionele evenwicht van iemand aantasten, wat soms kan leiden tot geweld. Het behoort tot de verantwoordelijkheid van de staat om de wettelijke- en arbeidsvoorwaarden te creëren die de toekomst van jongeren kunnen garanderen en hen kunnen helpen in het realiseren van hun plan om een gezin te stichten”.²²

20 *Ibid.*, nr. 63.

21 Katholieke bisschoppenconferentie van Korea, *Towards a culture of life!* (15 maart 2007).

22 *Relatio Synodi* 2014, nr. 6.

44. Het ontbreken van een goede en geschikte woning leidt dikwijls tot het uitstellen van het vormen van een relatie. Men moet erop wijzen dat “het gezin recht heeft op een fatsoenlijke woning, aangepast aan het gezinsleven en in verhouding met het aantal gezinsleden, in een omgeving die de noodzakelijke basisdiensten voor het leven van het gezin en de gemeenschap verzekert”.²³ Een gezin en een huis zijn twee zaken die samengaan. Dit voorbeeld toont aan dat we de rechten van het gezin moeten beklemtonen, en niet alleen de individuele rechten. Het gezin is een goed waaraan de samenleving niet mag voorbijgaan, integendeel, het gezin heeft nood aan bescherming.²⁴ De verdediging van deze rechten is “een profetische oproep voor het gezin als instituut dat moet worden gerespecteerd en verdedigd tegen iedere inbreuk”²⁵, vooral in de huidige context waar het gezin in de politieke plannen weinig aan bod komt. De gezinnen hebben, zoals anderen, recht op “het kunnen rekenen op een doeltreffend gezinsbeleid van de publieke machten op juridisch, economisch, sociaal en fiscaal vlak”.²⁶ Soms nemen de angsten van de gezinnen dramatische vormen aan als ze geconfronteerd worden met ziekte van een dierbare en geen toegang hebben tot aangepaste medische zorgen, of als de tijd voorbijgaat zonder waardig werk te vinden. “Economische verplichtingen sluiten gezinnen uit van de toegang tot onderwijs, tot het culturele en maatschappelijke actieve leven. Het huidige economische systeem veroorzaakt verschillende vormen van maatschappelijke uitsluiting. Gezinnen lijden vooral onder problemen die het werk betreffen. Voor jongeren zijn er weinig mogelijkheden om werk te vinden en het aanbod is zeer beperkt en onzeker. De werkdagen duren lang en worden vaak verzwaard door

23 Pauselijke raad voor het gezin, *Charter voor de rechten van het gezin* (22 oktober 1983), nr. 11.

24 Cf. *Relatio finalis 2015*, nrs. 11-12.

25 Pauselijke raad voor het gezin, *Charter voor de rechten van het gezin* (22 oktober 1983), Inleiding.

26 *Ibid*, nr. 9.

tijdroevende verplaatsingen. Dit helpt de gezinsleden niet om met elkaar samen te zijn en om zo dagelijks hun relaties te versterken”.²⁷

45. “In bepaalde landen worden veel kinderen buiten het huwelijk geboren en groeien er vervolgens veel op met maar een van de ouders of in een gemengd of nieuw samengesteld gezin. [...] En dan is er ook nog de seksuele uitbuiting van kinderen, een van de meest schandelijke en perverse feiten in de huidige samenleving. In samenlevingen die getekend worden door het geweld van oorlogen en terrorisme of door de aanwezigheid van georganiseerde misdaad krijgt de gezinssituatie het zwaar te verduren, vooral dan in de grote steden en hun periferieën, waar het fenomeen van de straatkinderen almaar toeneemt”.²⁸ Het seksueel misbruik van kinderen wordt des te meer een schandaal als het gebeurt op plaatsen waar ze geacht worden het meest veilig te zijn, zoals in het gezin, op school en in christelijke gemeenschappen en instellingen.²⁹

46. “De migraties zijn een ander teken des tijds waarmee we geconfronteerd worden en dat we moeten leren begrijpen, met alle consequenties ervan voor het gezinsleven”.³⁰ De laatste synode vond deze problematiek echt belangrijk en onderstreepte “dat dit fenomeen, op verschillende wijzen, hele bevolkingsgroepen treft, in vele werelddelen. De Kerk heeft op dit vlak het initiatief genomen. Vandaag is het meer dan ooit noodzakelijk om dit evangelische getuigenis (cf. Mt 25,35) verder gestalte te geven en te ontwikkelen [...]. Menselijke mobiliteit die beantwoordt aan een natuurlijke historische beweging van volkeren, kan een authentieke rijkdom onthullen zowel voor het gezin dat emigreert als voor het land dat hen ontvangt. Maar de gedwongen migratie van families als gevolg van situaties van oorlog,

27 *Relatio finalis* 2015, nr. 14.

28 *Relatio Synodi* 2014, nr. 8.

29 *Cf. Relatio finalis* 2015, nr. 78.

30 *Relatio Synodi* 2014, nr. 8.

vervolging, armoede en onrecht, is totaal iets anders. Individuen en families worden erdoor vaak getraumatiseerd en uiteengerukt en op hun tocht komt hun leven vaak in gevaar. Er is een specifieke pastorale nodig voor de begeleiding van migranten, maar ook voor de familieleden die in hun land van herkomst gebleven zijn. Dit moet gebeuren door een bijzondere pastorale zorg met respect voor hun cultuur en voor de religieuze en menselijke vorming van waar ze komen, voor de geestelijke rijkdom van hun rituelen en hun tradities [...]. Voor gezinnen en individuen zijn de migratieomstandigheden bijzonder tragisch en verwoestend als ze illegaal zijn, als ze verlopen via internationale circuits van mensenhandel. Dit geldt ook voor vrouwen en niet- begeleide kinderen, die verplicht worden te leven op voorlopige verblijfplaatsen, in vluchtelingenkampen waar een begin van integratie onmogelijk is. Verschrikkelijke armoede en andere situaties van verloedering brengen gezinnen er soms toe om zelfs hun eigen kinderen te verkopen aan prostitutienetwerken of voor orgaanhandel”.³¹ “De vervolgingen van christenen, alsook die van etnische en religieuze minderheden in verschillende werelddelen, vooral in het Midden-Oosten, zijn een grote beproeving, niet alleen voor de Kerk, maar ook voor heel de internationale gemeenschap. Elke inspanning opdat gezinnen en christelijke gemeenschappen zouden kunnen blijven wonen in hun land van herkomst, moet worden ondersteund”.³²

47. De synodevaders hadden ook een bijzondere aandacht voor “gezinnen waar iemand door een handicap getroffen is. Een handicap die onverwachts het leven binnenvalt, een grondige en onverwachte uitdaging met zich meebrengt en evenwichten, verlangens en verwachtingen overhoop haalt [...]. Gezinnen die liefdevol de zware beproeving van

31 *Relatio finalis* 2015, nr. 23; cf. *Boodschap voor de werelddag van migranten en vluchtelingen 2016* (12 september 2015): ORf, 8 oktober 2015, p. 19.

32 *Ibid.*, nr. 24.

een gehandicapt kind aanvaarden, verdienen een grote bewondering. Zij geven de Kerk en samenleving een kostbaar getuigenis van trouw aan de gave van het leven. Het gezin kan met steun van de christelijke gemeenschap, op de lange weg van aanvaarding en aandacht voor het mysterie van de kwetsbaarheid, nieuwe gebaren en communicatievormen, alternatieve vormen van begrip en identiteit ontdekken. Mensen met een handicap zijn voor het gezin een geschenk en een gelegenheid om te groeien in liefde, onderlinge hulp en eenheid [...]. Het gezin dat met een gelovige blik de aanwezigheid van mensen met een handicap aanvaardt, kan de kwaliteit en de waarde van alle leven, met zijn behoeften, rechten en kansen, erkennen en waarborgen. Het zal in iedere levensfase aandringen op dienstverleningen en zorgen en het zal een warme aanwezigheid bevorderen”.³³ Ik wil onderstrepen dat de aandacht voor zowel migranten als mensen met andere bekwaamheden, een teken van de Geest is. Want de twee situaties zijn paradigmatisch: zij belichten vooral hoe men vandaag de logica van een barmhartig onthaal en van de integratie van broze mensen kan beleven.

48. “De meeste gezinnen respecteren de ouderen, ze omringen hen met genegenheid en beschouwen hen als een zegen. Wat verenigingen en gezinsbewegingen, zowel op geestelijk als maatschappelijk vlak, doen voor senioren is zeer te waarderen [...]. In sterk geïndustrialiseerde landen, waar het aantal senioren stijgt terwijl het geboortecijfer daalt, lopen ze het risico als een last te worden ervaren. Van de andere kant zijn de zorgen die ze nodig hebben vaak een zware beproeving voor hun naasten”.³⁴ “Het waarderen van de laatste levensfase is vandaag des te noodzakelijker aangezien men met alle middelen de dood probeert te verbannen. De broosheid en de afhankelijkheid van de bejaarde worden soms schandelijk uitgebuit in dienst van zuiver economische voordelen.

33 *Ibid.*, nr. 21.

34 *Ibid.*, nr. 17.

Vele gezinnen leren ons dat het mogelijk is de laatste levensfasen aan te vatten door ze in het paasmysterie een zin te geven als een tijd van afronding en integratie van heel zijn leven. Een groot aantal bejaarden wordt verwelkomd in kerkelijke structuren waar ze zowel op materieel als geestelijk vlak, kunnen leven in een rustig en familiaal klimaat. Euthanasie en hulp bij zelfdoding zijn ernstige bedreigingen voor gezinnen over heel de wereld. Terwijl de Kerk zich krachtig verzet tegen deze praktijk, voelt zij zich verplicht gezinnen te ondersteunen die zorg dragen voor hun bejaarde en zieke gezinsleden.³⁵

49. Ik wil de aandacht vestigen op gezinnen die ondergedompeld zijn in ellende en op allerlei manieren getroffen worden door schrijnende levensomstandigheden. Iedereen kent wel moeilijkheden, maar arme gezinnen worden er nog zwaarder door getroffen.³⁶

Bijvoorbeeld als een vrouw haar kind alleen moet opvoeden, als gevolg van een scheiding of omwille van andere redenen, en als ze moet werken zonder de mogelijkheid om haar kind aan iemand toe te vertrouwen, dan groeit het kind op in een verlatenheid die het blootstelt aan alle soorten gevaren en zijn persoonlijke ontwikkeling schade toebrengt. De Kerk moet vooral de armsten die in moeilijke omstandigheden leven nabij zijn, hen troosten, integreren en vermijden dat aan de armsten een reeks normen wordt opgelegd die een rots in de branding zouden moeten zijn, maar die maken dat ze zich door hun Moeder veroordeeld en verlaten voelen in plaats van omringd door de barmhartigheid van God. In plaats van hen de levengevende kracht van de genade en het licht van het Evangelie aan te reiken, willen sommigen er een leer van maken en deze omvormen tot “dode stenen om naar anderen te gooien”.³⁷

35 *Ibid.*, nr. 20.

36 *Ibid.*, nr. 15.

37 *Slottoespraak van de 14de algemene vergadering van de gewone bisschoppensynode* (24 oktober 2015): ORf, 29 oktober 2015, p. 8.

ENKELE UITDAGINGEN

50. De ontvangen antwoorden op de twee vragenlijsten die verstuurd werden tijdens het synodaal traject, vermelden zeer uiteenlopende situaties die nieuwe uitdagingen inhouden. Naast deze die al beschreven werden, vinden velen dat de opvoedingstaak moeilijker geworden is omdat ouders vermoeid thuiskomen en geen zin hebben om te praten; in vele gezinnen bestaat zelfs de gewoonte om niet meer samen te eten en naast de televisieverslaving is er een uitgebreid aanbod aan ontspanningsmogelijkheden. Dit bemoeilijkt de overdracht van het geloof van ouders op kinderen. Anderen merkten op dat gezinnen vaak lijden onder een grote angst. Het lijkt erop dat ze meer bezorgd zijn om toekomstige problemen te voorkomen dan om de huidige problemen te delen. Dat wat op zich een cultuurprobleem is, wordt nog verergerd door een onzekere professionele toekomst, economische onzekerheid of de angst voor de toekomst van de kinderen.

51. Drugsverslaving wordt ook aangegeven als een van de kwalen van onze tijd die vele gezinnen doet lijden en uiteindelijk vaak ook verwoest. Iets dergelijks gebeurt ook met alcohol, gokken en andere verslavingen. Het gezin zou een plaats voor preventie en bescherming kunnen zijn, maar de samenleving en de politiek talmen om te beseffen dat een gezin in gevaar “zijn reactiebekwaamheid verliest om zijn leden te helpen [...]. Wij bemerken de ernstige gevolgen ervan in gebroken gezinnen, bij ontwortelde jongeren, verlaten bejaarden, weeskinderen ook al leven hun ouders nog, gedesoriënteerde adolescenten en jongeren zonder bescherming”.³⁸ Zoals de bisschoppen van Mexico het omschrijven, zijn er de jammerlijke situaties van huiselijk geweld die de voedingsbodem zijn voor nieuwe vormen van sociale agressie, want “gezinsrelaties verklaren ook de aanleg voor een ge-

38 Bisschoppenconferentie van Argentinië, *Navega mar adentro* (31 mei 2003), nr. 42.

welddadige persoonlijkheid. Het meest vatbaar daarvoor zijn de gezinnen waar er een gebrek aan communicatie is, waar een defensieve houding overheerst of waar de leden niet met elkaar overeenkomen, waar er geen gezinsactiviteiten zijn die de participatie bevorderen, waar conflicten en geweld de relaties tussen ouders kenmerken en waar ouders en kinderen vijandig met elkaar omgaan. Het geweld binnen het gezin is een voedingsbodem voor wraak en haat in de menselijke basisrelaties.”³⁹

52. Niemand kan denken dat het verzwakken van het gezin, als natuurlijke vorm van samenleven gegrondvest op het huwelijk, de samenleving ten goede komt. Het tegengestelde gebeurt: het brengt schade toe aan de ontplooiing van kinderen, aan de cultuur van gemeenschappelijke waarden en aan de morele ontwikkeling van steden en dorpen. Men is zich er niet meer duidelijk van bewust dat alleen een exclusieve en onverbreekbare eenheid tussen man en vrouw ten volle een sociale functie vervult, aangezien het een duurzaam engagement is dat vruchtbaarheid toelaat. Wij dienen de grote verscheidenheid aan gezinssituaties te erkennen die een zekere bescherming kunnen bieden, maar de feitelijke verbintenissen of het partnerschap tussen mensen van hetzelfde geslacht bijvoorbeeld kunnen niet zomaar vergeleken worden met het huwelijk. Geen enkele voorlopige verbintenis of een verbintenis die de voortplanting uitsluit, kan de toekomst van de samenleving verzekeren. Maar wie houdt er zich vandaag bezig met het ondersteunen van gezinnen, met hen te helpen de gevaren die hen bedreigen te boven te komen, met hen te begeleiden in hun opvoedende taak, met de stabiliteit van de echtelijke verbintenis te bevorderen?

39 Bisschoppenconferentie van Mexico, *Que en Cristo Nuestra Paz México tenga vida digna* (15 februari 2009), nr. 67.

53. “In sommige maatschappijen is nog steeds de praktijk van polygamie van kracht, en in andere samenlevingen blijft de praktijk van gearrangeerde huwelijken bestaan [...]. In vele streken, niet alleen in het Westen, neemt de praktijk van het samenwonen voor het huwelijk gestadig toe, of zelfs het samenwonen zonder het verlangen naar een institutionele verbintenis”.⁴⁰ In verschillende landen vergemakkelijkt de wetgeving de toename van een veelheid van alternatieven met als gevolg dat een huwelijk met zijn kenmerken van exclusiviteit, onontbindbaarheid en openheid op het leven, uiteindelijk verschijnt als een verouderd aanbod tussen vele andere. In vele landen gaat de juridische afbraak van het gezin voort, door vormen aan te nemen die bijna uitsluitend steunen op het paradigma van de autonomie van de wil. Als het rechtvaardig en gegrond is oude vormen van het ‘traditionele’ gezin, gekenmerkt door een autoritair optreden, zelfs met inbegrip van geweld, te verwerpen, dan zou dit op zich niet moeten leiden tot de minachting van het huwelijk, maar tot het herontdekken van zijn ware zin en zijn vernieuwing. De kracht van het gezin “is in wezen gelegen in zijn vermogen om te beminnen en om te leren liefhebben. Hoe gewond een gezin ook kan zijn, het kan altijd groeien door te steunen op de liefde”.⁴¹

54. In dit kort overzicht van de werkelijkheid, wil ik onderstrepen dat, alhoewel er aanzienlijke verbeteringen gebeurden in de erkenning van de rechten van de vrouw in het openbare leven, er in bepaalde landen toch nog een hele weg af te leggen is. Men is nog niet klaar met het uitroeien van ontoelaatbare gebruiken. Ik benadruk het schandalige geweld dat tegen vrouwen gebruikt wordt, het misbruik in gezinsverband en verschillende vormen van slavernij die geen uiting zijn van mannelijke macht, maar een laag-bij-de-gronds verlies aan waardigheid. Het verbale, fysieke en seksuele geweld dat vrouwen in

40 *Relatio finalis 2015*, nr. 25.

41 *Relatio finalis 2015*, nr. 10.

sommige gezinnen ondergaan, staat haaks op de natuur zelf van de echtelijke verbintenis. Ik denk aan de zware genitale vermindering van de vrouw in bepaalde culturen, maar ook aan de ongelijke toegang tot waardige werkgelegenheid en tot de plaatsen waar beslissingen worden genomen. De geschiedenis draagt de sporen van de excessen van de patriarchale culturen waar de vrouw als tweederangs beschouwd werd; maar we denken ook aan het fenomeen van draagmoeders of “de instrumentalisering en de commercialisering van het lichaam van de vrouw in de huidige mediacultuur”.⁴² Sommigen beweren dat veel van de huidige problemen ontstaan zijn door de emancipatie van de vrouw. Maar dit is geen geldig argument, “dit is verkeerd, het is niet waar! Het is een vorm van machogedrag”.⁴³ De gelijkwaardigheid tussen man en vrouw is voor ons een reden tot vreugde omdat de oude vormen van discriminatie overwonnen zijn en omdat in de schoot van de gezinnen een inspanning tot wederkerigheid werkelijkheid wordt. Zelfs als men oordeelt dat bepaalde vormen van feminisme niet zo gepast lijken, bewonderen wij toch een werk van de Geest in de duidelijker erkenning van de waardigheid van de vrouw en van haar rechten.

55. “De man heeft een cruciale rol in het gezinsleven, meer bepaald door zijn bescherming en ondersteuning van echtgenote en kinderen. Veel mannen zijn zich bewust van het belang van hun rol in het gezin en ze vervullen die rol met hun specifiek mannelijke kwaliteiten. De afwezigheid van een vader drukt een stempel op het gezinsleven, de opvoeding van de kinderen en hun integratie in de maatschappij. Zijn afwezigheid kan fysiek, affectief, cognitief en geestelijk zijn. Dit tekort berooft de kinderen van een referentiemodel van vaderlijk gedrag”.⁴⁴

42 *Catechese* (22 april 2015): ORf, 23 april 2015, p. 2.

43 *Catechese* (29 april 2015): ORf, 30 april 2015, p. 2.

44 *Relatio finalis* 2015, nr. 28.

56. Een andere uitdaging komt naar voor in verschillende vormen van genderideologie die “het verschil en de natuurlijke wederkerigheid van man en vrouw ontkent. Zij beoogt een samenleving zonder verschil in geslacht en holt de antropologische basis van het gezin uit. Deze ideologie steunt op opvoedkundige projecten en juridische standpunten die een persoonlijke identiteit en een affectieve intimiteit bevorderen die radicaal losgekoppeld zijn van het biologische verschil tussen man en vrouw. De menselijke identiteit wordt overgelaten aan een individuele keuze, die zelfs met de tijd kan evolueren”.⁴⁵ Het is verontrustend dat bepaalde ideologieën van deze aard, die beweren een antwoord te zijn op vaak begrijpbare verlangens, zich willen doordrukken als een unieke gedachte die zelfs de opvoeding van kinderen bepaalt. Men mag niet vergeten dat “het biologisch geslacht (*sekse*) en de socioculturele rol van het geslacht (*gender*), onderscheiden maar niet gescheiden kunnen worden”.⁴⁶ Van de andere kant, “heeft de biotechnologische revolutie op gebied van de menselijke voortplanting het mogelijk gemaakt om de voorplantingsdaad te manipuleren door haar onafhankelijk te maken van de seksuele relatie tussen man en vrouw. Zo zijn het menselijke leven en het ouderschap verbindbare en ontbindbare werkelijkheden geworden, bij voorkeur onderworpen aan de verlangens van individuen en paren die niet noodzakelijk heteroseksueel of getrouwd zijn”.⁴⁷ Begrip opbrengen voor de menselijke broosheid of de complexiteit van het leven is één zaak, maar ideologieën aanvaarden die de twee onlosmakelijke aspecten van de werkelijkheid willen scheiden, is een andere zaak. Laten we niet in de zonde vervallen door te beweren dat we de Schepper kunnen vervangen. Wij zijn schepsels, wij zijn niet almachtig. De schepping gaat ons vooraf en moet ontvangen worden als een ge-

45 *Ibid.*, nr. 8.

46 *Ibid.*, nr. 58.

47 *Ibid.*, nr.33.

schenk. Tegelijkertijd zijn wij geroepen om onze menselijkheid te bewaren en dat betekent voor alles haar aanvaarden en respecteren zoals ze geschapen is geweest.

57. Ik dank God voor het feit dat vele gezinnen, die zichzelf zeker niet als volmaakt beschouwen, leven in liefde, hun roeping beleven en met vallen en opstaan verdergaan. De synodale reflecties geven geen stereotiep beeld van het ideale gezin, maar een uitdagende collage van heel uiteenlopende werkelijkheden met vreugde, drama en dromen. De werkelijkheden die ons bezorgd maken, zijn uitdagingen. Laten we niet in de val trappen en ons uitputten in zelfverdedigende klaagzangen, maar inzetten op missionaire creativiteit. “In dit opzicht is de Kerk zich bewust van de noodzaak om een woord van waarheid en van hoop te verkondigen. [...] De grote waarden van het christelijke huwelijk en gezin komen overeen met de zoektocht die de menselijke existentie kenmerkt”.⁴⁸ Als wij veel moeilijkheden zien, zijn ze – zoals de bisschoppen van Colombia het verwoordden – een oproep om “in ons de energie van de hoop vrij te maken en om te zetten in profetische dromen, in acties die verandering teweegbrengen en in de verbeeldingskracht van de liefde”.⁴⁹

48 *Relatio Synodi 2014*, nr. 11.

49 Bisschoppenconferentie van Colombia, *A tiempos difíciles, colombianos nuevos* (13 februari 2003), nr. 3.

HOOFDSTUK DRIE

DE BLIK GERICHT OP JEZUS: DE ROEPING VAN HET GEZIN

58. In en rond gezinnen moet altijd weer de eerste verkondiging weerklinken, die bestaat uit “wat mooier, groter, aantrekkelijker en tegelijkertijd noodzakelijker is”⁵⁰ en die “dient centraal te staan in de evangelisatie”.⁵¹ Ze is de belangrijkste verkondiging “die men steeds opnieuw op verschillende wijzen dient te beluisteren en die men steeds opnieuw dient te verkondigen in een of andere vorm van catechese, in al haar fasen en momenten”.⁵² Want “niets is degelijker, dieper, zekerder, samenhangender en wijzer dan deze verkondiging” en “heel de christelijke vorming is voor alles een verdieping van het *kerygma*”.⁵³

59. Onze leer over het huwelijk en het gezin moet zich blijvend inspireren en omvormen in het licht van deze boodschap van liefde en tederheid, om niet louter een verdediging van een koude levenloze doctrine te worden. Want het mysterie van het christelijk gezin kan alleen maar volledig begrepen worden in het licht van de oneindige liefde van de Vader die zich getoond heeft in Christus, die zijn leven gegeven heeft ten einde toe en die levend onder ons verblijft. Daarom wil ik

50 Apostolische exhortatie *Evangelii gaudium* (24 november 2013), 35: AAS 105 (2013), p. 1034.

51 *Ibid.*, 164: AAS 105 (2013), p. 1088.

52 *Ibid.*

53 *Ibid.*, 165: AAS 105 (2013), p. 1089.

kijken naar de levende Christus, die aanwezig is in vele liefdesverhalen en de vurigheid van de Geest vragen voor alle gezinnen van de wereld.

60. In deze context geeft dit korte hoofdstuk een samenvatting van de leer van de Kerk over het huwelijk en het gezin. Ook zal ik hierin verwijzen naar de inbreng van verschillende synodevaders in hun reflectie vanuit het licht van het geloof. Zij zijn vertrokken vanuit Jezus' blik en ze stelden dat "Jezus de vrouwen en mannen die Hij ontmoette, bekeek met liefde en tederheid; Hij vergezelde hen op hun stappen met waarheid, geduld en barmhartigheid, terwijl Hij het Rijk Gods verkondigde".⁵⁴ Op dezelfde wijze begeleidt de Heer ons vandaag in onze zorg om het Evangelie van het gezin te beleven en door te geven.

JEZUS HERSTELT HET GODDELIJKE PLAN EN LEIDT HET NAAR ZIJN VOLHEID

61. Tegenover hen die het huwelijk verbieden, leert het Nieuwe Testament ons dat "al wat God geschapen heeft goed is en dat niets verwerpelijk is" (1 Tim 4,4). Het huwelijk is een "gave" van de Heer (1 Kor 7,7). Met deze positieve beoordeling wordt tegelijkertijd een sterke nadruk gelegd op de bescherming van deze goddelijke gave: "Het huwelijk moet door iedereen in ere worden gehouden, en het echtelijke bed moet onbezoedeld blijven" (Heb 13,4). Deze gave van God impliceert ook de seksualiteit: "Wijs elkaar niet af" (1 Kor 7,5).

62. De synodevaders herinnerden eraan dat Jezus zelf, "verwijzend naar het originele plan van het menselijke paar, de onverbreekelijke band tussen man en vrouw herbevestigt, toen Hij zei: "Omdat u hardleers bent, heeft Mozes u toegestaan uw vrouw te verstoten, maar dat was niet zo vanaf

54 *Relatio Synodi* 2014, nr. 12.

het begin” (Mt 19,8). De onontbindbaarheid van het huwelijk (“Wat God heeft verbonden, moet de mens niet scheiden” (Mt 19,6) moet niet allereerst begrepen worden als een ‘juk’ dat mensen wordt opgelegd, maar veeleer als een ‘gave’ die verleend wordt aan mensen die in het huwelijk met elkaar worden verbonden. Zo laat Jezus zien hoe de goddelijke barmhartigheid de mens altijd vergezelt op zijn weg, het versteende hart met zijn genade geneest en transformeert door het te richten op zijn grondbeginsel, doorheen de weg van het kruis. De evangeliën maken duidelijk dat het voorbeeld van Jezus een model is voor de Kerk. Jezus [...] verkondigde de boodschap over de betekenis van het huwelijk als de volheid van de openbaring, die Gods originele plan in ere herstelt (Mt 19,4)”.⁵⁵

63. “Jezus, die alles in zich verzoende, heeft het huwelijk en het gezin in hun oorspronkelijke vorm hersteld (cf. Mc 10,1-12). Het gezin en het huwelijk zijn door Christus verlost (cf. Ef 5,21-32), hersteld naar het beeld van de heilige Drie-eenheid, het mysterie van waaruit elke ware liefde voortvloeit. Het huwelijksverbond, ingesteld met de schepping en geopenbaard in de heilsgeschiedenis, ontvangt de volle openbaring van zijn betekenis in Christus en zijn Kerk. Door Christus en doorheen zijn Kerk ontvangen het huwelijk en het gezin de noodzakelijke genade om te kunnen getuigen van de goddelijke liefde en om het leven in gemeenschap te kunnen leven. Het Evangelie van het gezin omspannt de geschiedenis van de wereld, vanaf de schepping van de mens naar het beeld en de gelijkenis van God (cf. Gn 1,26-27) tot aan de voleinding van het mysterie van het verbond in Christus, aan het einde der tijden met het bruiloftsmaal van het Lam (cf. Apk 19,9)”.⁵⁶

64. “Het voorbeeld van Jezus is paradigmatisch voor de Kerk. De Zoon van God is in de wereld gekomen in een gezin [...]. Hij begon

55 *Ibid.*, nr. 14.

56 *Ibid.*, nr. 16.

zijn openbare leven met het teken van Kana tijdens een bruiloftsmaal (cf. Joh 2,1-11) [...]. Gewone momenten van vriendschap deelde hij met de familie van Lazarus en zijn zussen (cf. Lc 10,38) en met de familie van Petrus (cf. Mt 8,14). Hij heeft geluisterd naar het schreien van ouders om hun kinderen die Hij weer tot leven bracht (cf. Mc 5,41; Lc 7,14-15) en zo toonde Hij de ware betekenis van de barmhartigheid, die het herstel van het Verbond impliceert (cf. Joannes Paulus II, *Dives in misericordia*, nr. 4). Dit komt duidelijk naar voren in de ontmoetingen met de Samaritaanse vrouw (cf. Joh 4,1-30) en de echtbreekster (cf. Joh 8,1-11), bij wie het zondebesef wordt opgeroepen wanneer ze de belangeloze liefde van Jezus ervaart”⁵⁷

65. De menswording van het Woord in een menselijk gezin in Nazareth, raakt met zijn nieuwheid de wereldgeschiedenis. Wij moeten ons in het mysterie van de geboorte van Jezus verdiepen, in het jawoord van Maria op de boodschap van de engel, toen het Woord verwekt werd in haar schoot; ook in het jawoord van Jozef die aan Jezus zijn naam gaf en zich over Maria ontfermde; in het feest van de herders bij de kribbe, in de aanbidding van de wijzen, in de vlucht naar Egypte die Jezus liet delen in het leed van zijn verbannen, vervolgd en vernederde volk; in de religieuze verwachting van Zacharias en in de vreugde waarmee de geboorte van Johannes de Doper werd begroet, in de vervulling van de belofte voor Simeon en Anna in de tempel, in de bewondering van de leraren die luisterden naar de wijsheid van Jezus als jongere. En vervolgens doordringen in de dertig lange jaren waarin Jezus zijn brood verdiende door met zijn handen te werken, terwijl Hij gevormd door het geloof van zijn ouders, zacht de gebeden en de geloofstraditie van zijn volk reciteerde tot het zijn vruchten afwierp in het mysterie van het Rijk Gods. Dit is het mysterie van de geboorte en het geheim van Nazareth, ingebed in een familiale context! Dit is

57 *Relatio finalis* 2015, nr. 41.

het mysterie dat Franciscus van Assisi, Teresa van het kind Jezus en Charles de Foucauld zo gefascineerd heeft, en waaraan ook de christelijke gezinnen zich laven om hun hoop en vreugde te vernieuwen.

66. “Het verbond van liefde en trouw, waarvan de heilige Familie van Nazareth leeft, werpt een licht op het fundament dat aan ieder gezin vorm geeft, en stelt het in staat om beter de wederwaardigheden van het leven en de geschiedenis onder ogen te zien. Steunend op dit fundament kan ieder gezin ondanks zijn zwakheid, een lichtpunt worden in het duister van de wereld. “Een les over het gezinsleven. Laat Nazareth ons leren wat het gezin is, wat zijn liefdesgemeenschap, zijn strenge en eenvoudige schoonheid, zijn heilig en onschendbaar karakter is; laat het ons leren hoe mild en onvervangbaar de opvoeding in een gezin is, laat het ons leren welke voorname rol het heeft op maatschappelijk vlak”. (Paulus VI, Toespraak in Nazareth, 5 januari 1964).”⁵⁸

HET GEZIN IN KERKELIJKE DOCUMENTEN

67. In de pastorale constitutie *Gaudium et spes* wijdde het Tweede Vaticaans Concilie een hoofdstuk aan de bevordering van de waardigheid van het huwelijk en het gezin (cf. *Gaudium et Spes*, nrs. 47-52). “Het huwelijk wordt er gedefinieerd als een gemeenschap van leven en liefde (cf. nr. 48), waarbij de liefde in het middelpunt van het gezin wordt geplaatst [...]. De “ware liefde tussen man en vrouw” (nr. 49) impliceert de wederzijdse zelfgave, sluit de seksuele dimensie en de affectiviteit in en integreert ze, en laat ze daarmee aansluiten op het goddelijke plan (cf. nrs. 48-49). Bovendien onderstreept *Gaudium et spes* nr. 48 het geworteld zijn van de echtgenoten in Christus: Christus de Heer “treedt in het sacrament van het huwelijk de echtgenoten

58 *Ibid.*, nr. 38.

tegemeet” en blijft bij hen. In de menswording neemt Hij de menselijke liefde aan, zuivert haar, brengt haar tot volheid en schenkt de echtgenoten met zijn Geest het vermogen haar te beleven, en heel hun leven te doordrenken met geloof, hoop en liefde. Op die manier worden de echtgenoten als het ware geheiligd, bouwen ze door een eigen genade het Lichaam van Christus op en vormen zij een huiskerk (cf. *Lumen gentium*, nr. 11). Daarom ook kijkt de Kerk naar het christelijke gezin, om daarin haar mysterie ten volle te kunnen begrijpen. Want het gezin laat dit mysterie op een authentieke manier zien”.⁵⁹

68. Vervolgens “heeft de zalige Paulus VI, in het kielzog van het Tweede Vaticaans Concilie, de leer over het huwelijk en het gezin verdiept. Door de encycliek *Humanae vitae* heeft hij in het bijzonder de intrinsieke band tussen de echtelijke liefde en het verwekken van leven verduidelijkt. “De echtelijke liefde eist dus van de echtgenoten dat zij zich terdege bewust zijn van hun opdracht tot “verantwoord ouderschap”, waarop men vandaag terecht zoveel nadruk legt, en die ook juist begrepen moet worden. [...] Het uitoefenen van dit verantwoord ouderschap houdt dus in dat de echtgenoten ten volle hun plichten erkennen tegenover God, henzelf, hun gezin en de maatschappij, en dit in een juiste waardenhiërarchie” (nr. 10). In zijn apostolische exhortatie *Evangelii nuntiandi* verhelderde Paulus VI het verband tussen het gezin en de Kerk”.⁶⁰

69. “De heilige Joannes Paulus II heeft aan het gezin een bijzondere aandacht besteed in zijn catecheses over de menselijke liefde, in zijn brief aan de gezinnen *Gratissimam sane* en vooral in de apostolische exhortatie *Familiaris consortio*. In deze documenten beschreef deze paus het gezin als “de weg van de Kerk”; hij gaf een totaalvisie op de roeping tot liefde van man en vrouw; en fundamentele richtlijnen

59 *Relatio Synodi* 2014, nr. 17.

60 *Relatio finalis* 2015, nr. 43.

voor de gezinspastoraal en de plaats van het gezin in de samenleving. In verband met de echtelijke liefde in het bijzonder, beschreef hij de wijze waarop de echtgenoten, in hun wederzijdse liefde de gave van de Geest van Christus ontvangen en hun roeping tot heiligheid beleven”⁶¹

70. “Benedictus XVI nam in zijn encycliek *Deus caritas est* het thema van de waarheid over de liefde tussen man en vrouw opnieuw op, een liefde die slechts ten volle kan begrepen worden in het licht van de liefde van de gekruisigde Christus (cf. nr. 2). Hij herbevestigt hoe “het huwelijk, dat gebaseerd is op een exclusieve en definitieve liefde, een icoon wordt van de relatie van God met zijn volk en omgekeerd: de manier waarop God liefheeft, wordt de maatstaf van de menselijke liefde” (nr. 11). Bovendien onderstreept hij in de encycliek *Caritas in veritate* het belang van de liefde “als levensprincipe in de samenleving (cf. nr. 44), de plaats waar mensen de ervaring van het gemeenschappelijke welzijn leren.”⁶²

HET SACRAMENT VAN HET HUWELIJK

71. “De Schrift en de Traditie geven ons een dieper inzicht in de Drie-eenheid die zich openbaart met de trekken van een gezin. Het gezin is het beeld van God, dat [...] gemeenschap van personen is. Tijdens het doopsel wijst de stem van de Vader Jezus aan als zijn geliefde Zoon en het is in deze liefde dat men de Heilige Geest moet herkennen (cf. Mc 1,10-11). Jezus die alles met zich verzoend heeft en die de mens vrijgekocht heeft van de zonde, heeft niet alleen het huwelijk en het gezin teruggebracht tot hun oorspronkelijke vorm, maar Hij heeft het huwelijk ook verheven tot een sacramenteel teken van zijn liefde voor de Kerk (cf. Mt 19,1-12; Mc 10,1-12; Ef 5,21-32). In het door Christus verenigde gezin wordt “het beeld en de gelijkenis”

61 *Relatio Synodi 2014*, nr. 18.

62 *Ibid.*, nr. 19.

hersteld van de Drie-eenheid (cf. Gn 1,26), mysterie waaruit iedere waarachtige liefde opwelt. Door de Kerk ontvangen het huwelijk en het gezin van Christus de genade van de Heilige Geest, om te getuigen van het Evangelie van de liefde van God”⁶³

72. Het sacrament van het huwelijk is geen sociale overeenkomst, geen lege ritus of slechts een uiterlijk teken van een engagement. Het sacrament is een geschenk voor de heiliging en het heil van de echtgenoten, want “door zich aan elkaar te hechten, stellen ze door het sacramentele teken de band tussen Christus en zijn Kerk werkelijk aanwezig. De echtgenoten zijn dus voor de Kerk de voortdurende herinnering aan wat op het kruis gebeurde. Zij zijn voor elkaar en voor hun kinderen getuigen van het heil waaraan zij deelhebben in het sacrament”⁶⁴ Het huwelijk is een roeping, aangezien het een antwoord is op de specifieke roeping om de echtelijke liefde te beleven, als onvolmaakt teken van de liefde tussen Christus en de Kerk. Bijgevolg moet de beslissing om te trouwen en een gezin te stichten de vrucht zijn van een onderscheidingsproces over hun roeping.

73. “De wederzijdse zelfgave in het sacrament van het huwelijk is geworteld in de genade van het doopsel, dat het fundamentele verbond van elke mens met Christus in de Kerk instelt. In dit wederzijdse aanvaarden en met de genade van Christus beloven de toekomstige echtgenoten elkaar wederzijds totale zelfgave, trouw en openheid op nieuw leven. Zij erkennen de gaven die God hun aanbiedt als wezenlijke elementen van het huwelijk en doen dat door hun wederzijdse engagement ernstig te nemen, in Gods naam en tegenover de Kerk. Het geloof stelt hen juist in staat om de weldaden van het huwelijk te zien als een engagement, dat dankzij de genade van het sacrament

63 *Relatio finalis* 2015, nr. 38.

64 Joannes Paulus II, apostolische exhortatie *Familiaris consortio* (22 november 1981), nr. 13: AAS 74 (1982), p. 94.

gemakkelijker duurzaam kan worden. [...] Daarom richt de blik van de Kerk zich naar het gehuwde koppel als naar het hart van het hele gezin, dat zelf op zijn beurt zijn blik richt op Jezus”⁶⁵. Het sacrament is geen ‘ding’ of een ‘kracht’ omdat Christus zelf daadwerkelijk “de christelijke echtgenoten tegemoet komt in het sacrament van het huwelijk” (*Gaudium et spes* nr. 48, § 2). Hij blijft hen nabij, geeft hen de kracht Hem te volgen door hun kruis op te nemen, weer op te staan wanneer zij struikelen, elkaar te vergeven, elkaars lasten te dragen”⁶⁶ Het christelijk huwelijk is niet alleen een teken van de liefde van Christus voor de Kerk, bezegeld in het Verbond op het kruis, het brengt ook deze liefde aanwezig in de gemeenschap van de echtgenoten. Door één vlees te worden, brengen ze de vereniging van de Zoon van God met de menselijke natuur aanwezig. Dit is waarom “Hij hen hier op aarde, in de vreugde van hun liefde al een voorsmaak van het bruiloftsmaal van het Lam geeft”⁶⁷. Hoewel “de analogie tussen het man-vrouwkoppel en dit van Christus en de Kerk” een “onvolmaakte analogie”⁶⁸ is, nodigt ze ons toch uit om de Heer te aanroepen om zijn eigen liefde uit te storten over de beperktheden van de echtelijke relaties.

74. De seksuele eenwording, op een menselijke manier beleefd en geheiligd door het sacrament is ook een weg van groei in het genadeleven van de echtgenoten. Het is het “mysterie van het huwelijk”⁶⁹ Het waardevolle van de lichamelijke vereniging ligt in de woordelijke instemming waardoor ze zich aanvaard voelen en zich aan elkaar geven en heel hun leven delen. Deze woorden geven zin aan de seksualiteit en bevrijden haar van alle ambiguïteit. Maar in werkelijkheid is heel

65 *Relatio Synodi 2014*, nr. 21.

66 *Catechismus van de Katholieke Kerk*, nr. 1642.

67 *Ibid.*

68 *Catechese* (6 mei 2015): ORf, 7 mei 2015, p. 2.

69 Leo de Grote, *Epistula Rustico narbonensi episcopo*, inquis. IV: PL 54, 1205A; cf. Hincmar van Reims, *Epistula 22: PL 126*, p. 142.

het leven in gemeenschap van de echtgenoten, heel het netwerk aan relaties dat ze uitbouwen met elkaar, met hun kinderen en met de wereld, doordrongen en verheven door de genade van het sacrament die opwelt uit het mysterie van de menswording en van Pasen, waarin God heel zijn liefde voor de mensheid tot uitdrukking heeft gebracht en zich op een innige manier met haar heeft verenigd. Zij zullen nooit alleen zijn, aan hun eigen krachten overgelaten, om de uitdagingen die zich aandienen op te nemen. Zij zijn geroepen om de gave van God te beantwoorden met hun engagement, hun creativiteit, hun weerbaarheid en hun dagelijkse strijd, maar zij kunnen altijd de Heilige Geest aanroepen die hun eenwording geheiligd heeft, zodat de ontvangen genade onophoudelijk in elke nieuwe situatie werkdadig aanwezig is.

75. In de Latijnse traditie van de Kerk, zijn de bedienaars van het sacrament van het huwelijk de man en de vrouw die huwen.⁷⁰ Zij ontvangen een groot geschenk wanneer zij hun instemming betuigen en deze tot uitdrukking brengen in de gave van hun lichaam. Hun instemming en de eenwording van hun lichaam zijn de instrumenten van het goddelijke handelen die maakt dat zij één vlees worden. Door het doopsel werd hun vermogen geheiligd om zich te verenigen in het huwelijk, als dienaars van de Heer om de roeping van God te beantwoorden. Als twee niet-christelijke echtgenoten zich laten dopen, is het daarom niet noodzakelijk dat ze de huwelijksbelofte vernieuwen en volstaat het dat ze die niet verwerpen, want door het doopsel dat ze ontvangen, wordt deze vereniging automatisch sacramenteel. Het canoniek recht erkent ook de geldigheid van bepaalde huwelijken die gevierd worden zonder een gewijde bedenaar.⁷¹ Want de natuurlijke orde is doordrongen van de verlossing door Jezus Christus, met als gevolg dat “er tussen gedoopt-

70 Cf. Pius XII, encycliek *Mystici Corporis Christi* (29 juni 1943): AAS 35 (1943), p. 202: “*Matrimonio enim quo coniuges sibi invicem sunt ministri gratiae*”.

71 Cf. *Wetboek van kerkelijk recht*, can. 1116; 1161-1165; *Wetboek van de Oosterse Kerken*, can. 832; 848-852.

ten geen geldig huwelijkscontract bestaat, dat niet tegelijkertijd een sacrament is”.⁷² De Kerk kan het openbare karakter van het gebeuren eisen, de aanwezigheid van getuigen en andere voorwaarden die in de loop van de geschiedenis veranderd zijn, maar dit neemt niet weg dat de twee mensen die huwen de bedienaars zijn van het sacrament en het verzwakt ook niet de centrale rol van de instemming van de man en van de vrouw, die op zich datgene is waardoor de sacramentele band ingesteld wordt. Hoe dan ook moeten we nog meer nadenken over het goddelijke handelen in de huwelijksritus zoals in de Oosterse Kerken, waarin de nadruk wordt gelegd op het belang van de zegening van de huwendenden als teken van de gave van de Heilige Geest.

ZADEN VAN HET WOORD EN ONVOLMAAKTE SITUATIES

76. “Het Evangelie van het gezin voedt ook de zaadjes die wachten op rijping en moet ook zorg dragen voor de bomen die verdord zijn en niet aan hun lot mogen worden overgelaten”,⁷³ opdat door het delen van de gave van Christus in het sacrament, zij “met geduld verder geleid worden naar een rijker begrip en vollediger integratie van dit mysterie in hun leven”.⁷⁴

77. Op basis van het Bijbelse onderricht dat alles geschapen is door en voor Christus (cf. Kol 1,16), herinnerden de synodevaders eraan dat de verlossingsorde de scheppingsorde verheft en voltooit. Het natuurlijke huwelijk wordt maar ten volle begrepen vanuit zijn sacramentele voltooiing: alleen door de blik op Christus te richten, kent men de

72 *Wetboek van kerkelijk recht*, can. 1055 §2.

73 *Relatio Synodi 2014*, nr. 23.

74 Joannes Paulus II, apostolische exhortatie *Familiaris consortio* (22 november 1981), nr. 9: AAS 74 (1982), p. 90.

waarheid van de menselijke relaties ten diepste toe. “In feite wordt het mysterie van de mens pas echt verhelderd in het mysterie van het mens geworden Woord [...]. De nieuwe Adam, Christus, toont in de openbaring van het mysterie van de Vader en van zijn liefde, volledig wie de mens is en laat hem zijn verheven roeping ontdekken” (*Gaudium et spes*, nr. 22). Daarom lijkt het echt aangewezen het goed van de echtgenoten (*bonum coniugum*) te verstaan vanuit een christologische benadering⁷⁵, die de eenheid, openheid op het leven, trouw en onontbindbaarheid inhoudt, als ook in een christelijk huwelijk de wederzijdse steun op de weg naar een grotere vriendschap met de Heer. “Het onderkennen van de aanwezigheid van *semina Verbi* in andere culturen (cf. *Ad Gentes*, nr. 11) kan ook worden toegepast op de werkelijkheid van het huwelijk en het gezin. Naast het echte natuurlijke huwelijk, zijn er ook positieve elementen aanwezig in de huwelijksvormen van andere religieuze tradities⁷⁶, ook al zijn er schaduwzijden. Wij kunnen zeggen dat “al wie een gezin wil stichten dat aan kinderen leert om te genieten van elk gebaar dat het kwade wil overwinnen – een gezin dat toont dat de Geest leeft en aan het werk is – dankbaarheid ondervindt en waardering verdient, ongeacht zijn volk, godsdienst of streek”.⁷⁷

78. “De blik van Christus, waarvan het licht iedere mens verlicht (cf. Joh 1,9; *Gaudium et spes*, nr. 22), is een inspiratiebron voor de pastoraal van de Kerk naar gelovigen toe die samenleven of alleen een burgerlijk huwelijk sloten of die als gescheidenen hertrouwen. In het perspectief van de goddelijke pedagogie, richt de Kerk zich liefdevol tot hen die op een onvolkomen manier deelhebben aan haar leven: zij vraagt met hen de genade van de bekering, zij bemoedigt hen om het

75 *Relatio finalis* 2015, nr. 47.

76 *Ibid.*

77 *Homilie ter gelegenheid van de eucharistieviering van de sluiting van de VIIIste Mondiale ontmoeting van de gezinnen in Philadelphia* (27 september 2015): ORf, 8 oktober 2015, p. 17-18.

goede te doen, liefdevol voor elkaar te zorgen en zich ten dienste te stellen van de gemeenschap waarin ze leven en werken [...]. Wanneer de verbintenis door een publieke band tot een duidelijke stabiliteit komt – gedragen door een diepe genegenheid, een verantwoordelijkheid naar de kinderen toe en het vermogen om moeilijkheden te overwinnen – kan dit gezien worden als een gelegenheid tot begeleiding naar het sacrament van het huwelijk, als de tijd er rijp voor is”.⁷⁸

79. “Ten aanzien van moeilijke situaties en gekwetste gezinnen, dient men altijd het algemene principe voor ogen te houden: “De herders moeten weten dat zij uit liefde voor de waarheid, verplicht zijn de verschillende situaties goed te onderscheiden” (*Familiaris consortio*, nr. 84). De verantwoordelijkheid is niet in alle gevallen dezelfde en er kunnen redenen zijn die de mogelijkheid om te beslissen inperken. Daarom dient men, bij het duidelijk weergeven van de kerkelijke leer, te vermijden een oordeel te vellen dat geen rekening houdt met de complexiteit van de verschillende situaties en het is ook noodzakelijk aandacht te hebben voor de wijze waarop mensen leven en lijden onder hun situatie”.⁷⁹

HET DOORGEVEN VAN HET LEVEN EN DE OPVOEDING VAN DE KINDEREN

80. Het huwelijk is in de eerste plaats een “diepe levens- en liefdesgemeenschap”⁸⁰ die een goed is voor de echtgenoten zelf⁸¹ en de seksualiteit “is gericht op de huwelijksliefde tussen man en vrouw”.⁸² Daarom “kunnen de echtgenoten aan wie het door God niet gegeven is om kinderen te

78 Relatio finalis 2015, nrs. 53-54.

79 *Ibid.*, nr. 51.

80 Oecumenisch concilie Vaticanum II, pastorale constitutie *Gaudium et spes*, over de Kerk in de wereld van deze tijd, nr. 48.

81 Cf. *Wetboek van het kerkelijk recht*, can. 1055 §1: “*Ad bonum coniugum atque ad proli generationem et educationem ordinatum*”.

82 *Catechismus van de Katholieke Kerk*, nr. 2360.

krijgen, toch een menselijk en christelijk zinvol huwelijksleven leiden”⁸³ Nochtans is deze vereniging krachtens “haar natuurlijke aard zelf”⁸⁴ gericht op procreatie. Als er een kind komt, “wordt het niet van buitenaf toegevoegd aan de wederzijdse liefde van de echtgenoten; het ontstaat in het hart zelf van deze wederzijdse gave, waarvan het een vrucht en voltooiing is”⁸⁵ Het kind komt niet aan het einde van een proces, maar het is vanaf het begin van de liefde aanwezig als een wezenlijke eigenschap die niet ontkend kan worden zonder de liefde zelf te verminken. Van bij de start verwerpt de liefde elke neiging om zich in zichzelf op te sluiten en ze opent zich voor een vruchtbaarheid die zich uitstrekt ver voorbij haar eigen bestaan. Geen enkele genitale daad van de echtgenoten kan deze betekenis negeren,⁸⁶ zelfs als die omwille van verschillende redenen niet altijd gericht is op het verwekken van nieuw leven.

81. Het kind vraagt om uit deze liefde geboren te worden, en niet op om het even welke manier, want “het is niet iets van moeten, maar een geschenk”⁸⁷ dat “de vrucht is van de bijzondere daad van echtelijke liefde tussen zijn ouders”⁸⁸ Want “volgens de scheppingsorde zijn de huwelijksliefde tussen man en vrouw en het doorgeven van het leven op elkaar afgestemd (cf. Gn 1,27-28). Op die manier heeft de Schepper gewild dat man en vrouw delen in zijn scheppingswerk en Hij heeft hen tegelijkertijd tot instrumenten van zijn liefde gemaakt door hen de verantwoordelijkheid voor de toekomst toe te vertrouwen via het doorgeven van het menselijk leven”⁸⁹

83 *Ibid.*, nr. 1654

84 Oecumenisch concilie Vaticanum II, pastorale constitutie *Gaudium et spes*, over de Kerk in de wereld van deze tijd, nr. 80.

85 *Catechismus van de Katholieke Kerk*, nr. 2366.

86 Cf. Paulus VI, encycliek *Humanae vitae* (25 juli 1968), nrs. 11-12: AAS 60 (1968), p. 488-489.

87 *Catechismus van de Katholieke Kerk*, nr. 2378.

88 Congregatie voor de Geloofsleer, Instructie *Donum vitae* (22 februari 1987), II, 8: AAS 80 (1988), p. 97.

89 *Relatio finalis 2015*, nr. 63.

82. De synodevaders onderstreepten dat “het niet moeilijk is vast te stellen dat de verbreiding van een mentaliteit die het verwekken van leven herleidt tot een variabele in de planning van het individu of van het koppel, almaar meer veld wint”.⁹⁰ De leer van de Kerk kan helpen “om op een harmonieuze en bewuste manier de gemeenschap tussen echtgenoten te beleven in al haar dimensies, met inbegrip van hun verantwoordelijkheid om kinderen te verwekken. In deze optiek moeten we de boodschap herontdekken van de encycliek *Humanae vitae* van Paulus VI, die de noodzaak onderstreept de waardigheid van de mens te respecteren in de ethische evaluatie van de methodes voor geboortebeperving [...]. De keuze voor adoptie of pleegouderschap is de uitdrukking van een bijzondere vorm van vruchtbaarheid van het huwelijksleven”.⁹¹ Met bijzondere dankbaarheid “steunt de Kerk ook de gezinnen die kinderen met een handicap verwelkomen, opvoeden en met al hun liefde omringen”.⁹²

83. In deze context kan ik niet nalaten erop te wijzen dat als het gezin het heiligdom van het leven is, de plaats waar het leven wordt verwekt en beschermd, het een pijnlijke contradictie is als het verandert in de plaats waar het leven afgewezen en vernietigd wordt. De waarde van het menselijk leven is zo groot, en het recht op leven van een onschuldig kind dat groeit in de moederschoot zo onvervreemdbaar, dat men op geen enkele wijze het als een recht van zijn eigen lichaam kan zien om mogelijke beslissingen in overweging te nemen rond dit leven dat een doel op zich is en nooit een object dat door een ander menselijk wezen kan overheerst worden. Het gezin beschermt het leven in al zijn fasen, met inbegrip van de beginfase. Dit is de reden waarom men “hen die werken in de gezondheidszorg herinnert aan hun morele plicht om het gewetensbezwaar in te roepen. Om dezelfde reden voelt de Kerk niet alleen de dringende noodzaak aan om het recht op een natuurlijke dood

90 *Relatio Synodi 2014*, nr. 57.

91 *Ibid.*, nr. 58.

92 *Ibid.*, nr. 57.

te bevestigen en om alzo therapeutische hardnekkigheid en euthanasie te vermijden”, maar ook “wijst ze vastberaden de doodstraf af”.⁹³

84. De synodevaders hebben ook willen benadrukken dat “een van de fundamentele uitdagingen waarmee gezinnen vandaag worden geconfronteerd, ongetwijfeld die van de opvoeding van de kinderen is, die almaar moeilijker en complexer wordt gemaakt door de huidige culturele realiteit en de grote invloed van de media”.⁹⁴ “De Kerk speelt een waardevolle rol in de ondersteuning van de gezinnen, te beginnen bij de christelijke initiatie via gastvrije gemeenschappen”.⁹⁵ Maar het lijkt me heel belangrijk erop te wijzen dat de integrale opvoeding van kinderen een “zware verplichting” en een “fundamenteel recht”⁹⁶ van ouders is. Dit is niet alleen een verplichting of een last, maar het is ook een wezenlijk en onvervangbaar recht dat ze moeten verdedigen en dat niemand hen mag ontnemen. De staat biedt gesubsidieerd onderwijs aan dat samen gaat met de niet over te dragen verantwoordelijkheid van de ouders; zij hebben het recht om vrij een onderwijsvorm te kiezen – toegankelijk en kwaliteitsvol – die zij volgens hun overtuigingen willen geven aan hun kinderen. De school vervangt de ouders niet, maar komt hen te hulp. Dit is een basisprincipe: “Alle andere mensen die betrokken zijn bij het opvoedingsproces kunnen alleen optreden namens de ouders, met hun instemming en zelfs maar tot op zekere hoogte, omdat zij die taak van hen gekregen hebben”.⁹⁷ Maar “tussen het gezin en de samenleving, het gezin en de school is er een kloof ontstaan, het onderwijspact is vandaag verbroken en zo is het opvoedingspact tussen samenleving en gezin in een crisis terecht gekomen”.⁹⁸

93 *Relatio finalis* 2015, nr. 64.

94 *Relatio Synodi* 2014, nr. 60.

95 *Ibid.*, nr. 61.

96 *Wetboek van het kerkelijk recht*, can. 1136 ; cf. *Wetboek van de Oosterse Kerken*, can. 627.

97 Pauselijke Raad voor het Gezin, *Waarheid en betekenis van de menselijke seksualiteit* (8 december 1995), nr. 23.

98 *Catechese* (20 mei 2015): ORf, 21 mei 2015, p. 2.

85. Het is de roeping van de Kerk om door een doeltreffende pastoraal samen te werken opdat ouders zelf hun opvoedingsopdracht kunnen vervullen. Zij moet dit altijd doen door hen te helpen om hun eigen taak te waarderen en door te erkennen dat zij die het sacrament van het huwelijk ontvangen hebben de echte bedienaars van de opvoeding zijn, want wanneer zij hun kinderen vormen, bouwen ze de Kerk op,⁹⁹ en door dat te doen stemmen zij in met een roeping die God hen aanbiedt.¹⁰⁰

HET GEZIN EN DE KERK

86. “Met diepe vreugde en vertroosting kijkt de Kerk naar de gezinnen die trouw blijven aan het onderricht van het Evangelie en ze dankt en bemoedigt hen voor hun getuigenis. Ze getuigen inderdaad op een geloofwaardige manier van de schoonheid van het onverbrekelijke huwelijk, waarin de partners elkaar trouw blijven. Het is in het gezin, “dat een huiskerk kan worden genoemd” (*Lumen gentium*, nr. 11), dat de eerste kerkelijke ervaring van gemeenschap tussen personen kan rijpen, waarin het mysterie van de Drie-eenheid, door Gods genade, weerspiegeld wordt. In een gezin “leert men de volharding en de vreugde in het werk, de broederliefde, de edelmoedige, zelfs herhaalde vergeving en vooral de goddelijke eredienst door het gebed en de opoffering van zijn leven” (*Catechismus van de Katholieke Kerk*, nr. 1657).¹⁰¹

87. De Kerk is een familie samengesteld uit gezinnen, voortdurend verrijkt door het leven van alle huiskerken. Bijgevolg “wordt krachtens het sacrament van het huwelijk, ieder gezin in alle opzichten

99 Cf. Joannes Paulus II, apostolische exhortatie *Familiaris consortio* (22 november 1981), 38: AAS 74 (1982), p. 129.

100 Cf. *Toespraak op de bisschopsvergadering van Rome* (14 juni 2015): ORf, 25 juni 2015, p. 13-14.

101 *Relatio Synodi* 2014, nr. 23.

een goed voor de Kerk. In dit perspectief zal het zeker een kostbaar geschenk voor de Kerk van vandaag zijn, om ook de wederkerigheid tussen gezin en Kerk te overwegen: de Kerk is een goed voor het gezin, het gezin is een goed voor de Kerk. Het komt niet alleen de gezinskern, maar ook de hele christelijke gemeenschap toe om te waken over het sacramentele geschenk van de Heer”.¹⁰²

88. De liefde beleefd in de gezinnen is een blijvende kracht voor het leven van de Kerk. “Het doel van de huwelijksverbondenheid is een blijvende oproep om deze liefde te verruimen en te verdiepen. In hun liefdeseenheid ervaren de echtgenoten de schoonheid van het vader- en moederschap; delen zij hun plannen en moeilijkheden, hun verlangens en zorgen; leren zij zorgen voor elkaar en elkaar wederzijds te vergeven. In deze liefde vieren ze hun gelukkige momenten en steunen ze elkaar in de moeilijke levensfasen [...]. De schoonheid van de wederzijdse en belangeloze gave, de vreugde voor het leven dat geboren wordt en de liefdevolle aandacht voor alle leden, van de kleinste tot de oudste, zijn enkele vruchten die aan de keuze voor de gezinsroeping haar unieke en onvervangbare karakter geven”,¹⁰³ dit zowel voor de Kerk als voor de hele samenleving.

102 *Relatio finalis* 2015, nr. 52.

103 *Ibid.*, nrs. 49-50.

HOOFDSTUK VIER

LIEFDE IN HET HUWELIJK

89. Alles wat tot nu toe gezegd is, zou onvoldoende zijn om het Evangelie van het huwelijk en het gezin tot uitdrukking te brengen als we geen bijzondere aandacht besteden aan de liefde. We kunnen immers geen weg van trouw en wederzijdse gave aanmoedigen als we de groei, versterking en verdieping van de liefde in het huwelijk en het gezin niet stimuleren. De genade van het huwelijkssacrament is inderdaad vóór alles bestemd “om de liefde van de echtgenoten te vervolmaken”.¹⁰⁴ Ook hier blijkt dat “al heb ik het volmaakte geloof dat bergen zou kunnen verzetten – als ik de liefde niet heb, ben ik niets. Al deel ik al mijn bezit uit, al geef ik mijzelf prijs om mij daarop te kunnen beroepen – als ik de liefde niet heb, helpt het mij niets”(1 Kor 13,2-3). Maar het woord “liefde” is een van de meest gebruikte en ook misbruikte woorden geworden.¹⁰⁵

ONZE DAGELIJKSE LIEFDE

90. In het zogenaamde Hooglied van de Liefde van Sint-Paulus, vinden we bepaalde kenmerken van de ware liefde: “De liefde is geduldig en vriendelijk; de liefde is niet afgunstig, zij praalt niet, zij verbeeldt zich niets. Zij gedraagt zich niet onfatsoenlijk, zij zoekt zichzelf niet, zij laat zich niet kwaad maken en rekent het kwade niet aan. Zij verheugt zich niet over onrecht, maar vindt vreugde in de waarheid. Alles verdraagt

104 *Catechismus van de Katholieke Kerk*, nr. 1641.

105 Cf. Benedictus XVI, encycliek *Deus caritas est* (25 december 2005), nr. 2: AAS 98 (2006), p. 218.

zij, alles gelooft zij, alles hoopt zij, alles verduurt zij” (1 Kor 13,4-7). Dit wordt beleefd en gevoed in het leven dat de echtgenoten dagelijks met elkaar en met hun kinderen delen. Daarom is het de moeite waard om de betekenis van de uitdrukkingen in deze tekst te achterhalen en om te proberen deze toe te passen op het concrete bestaan van elk gezin.

Geduld

91. De eerste gebruikte uitdrukking is *makrothymei*. De vertaling is niet eenvoudig “die alles verdraagt”, want deze gedachte wordt uitgedrukt aan het einde van vers 7. De betekenis komt uit de Griekse vertaling van het Oude Testament, waar van God gezegd wordt dat Hij “geduldig, groot in liefde en trouw” (Ex 34,6; Num 14,18) is. Dat uit zich als de persoon zich niet laat leiden door impulsen en agressiviteit vermijdt. Het is een kwaliteit van de God van het verbond die oproept om Hem ook na te volgen in het gezinsleven. De teksten waarin Paulus deze term gebruikt moeten gelezen worden tegen de achtergrond van het boek Wijsheid (cf. 11,23; 12,2.15-18): op hetzelfde moment dat men Gods kalmte looft om het berouw een kans te geven, benadrukt men ook zijn macht die zich openbaart wanneer hij barmhartigheid bewijst. Gods geduld is een daad van barmhartigheid tegenover de zondaar, een openbaring van zijn ware macht.

92. Geduld hebben betekent niet toelaten dat men ons voortdurend mishandelt, evenmin fysieke agressie verdragen of toelaten dat men ons behandelt als een object. Het probleem ontstaat als wij verwachten dat relaties idyllisch zijn of dat mensen volmaakt zijn of als wij onszelf in het middelpunt plaatsen of verlangen dat alleen onze wil uitgevoerd wordt. Dat alles maakt ons ongeduldig of zet ons aan om agressief te reageren. Als we het geduld niet voeden, zullen we altijd excuses vinden om woedend te antwoorden en uiteindelijk zullen we mensen worden die niet kunnen samenwonen, asociaal en onbekwaam om onze driften te beheersen en het gezin zal veranderen in een slagveld.

Daarom spoort het Woord van God ons aan: “Alle wrok, drift, woede, geschreeuw en gevloek, kortom: alle boosaardigheid moet bij u verdwijnen”(Ef 4,31). Geduld wordt versterkt wanneer ik erken dat de ander, zoals hij is, ook het recht heeft te leven op deze aarde, dicht bij mij. Om het even of hij voor mij een last is, mijn plannen dwarsboomt, mij stoort door zijn manier van zijn of dat zijn ideeën niet zijn wat ik verwachtte. De liefde heeft altijd een gevoel van diep medeleven dat ertoe leidt de ander te aanvaarden als een deel van deze wereld, zelfs wanneer hij anders handelt dan ik zou verwachten.

Houding van dienstbaarheid

93. Onmiddellijk volgt het woord *xrestéuetai*, dat maar een keer in heel de Bijbel gebruikt wordt, afgeleid van *xrestó* (vriendelijk mens die zijn goedheid in daden uitdrukt). Maar omwille van zijn plaats in het strikte parallelisme met het woord dat eraan voorafgaat, is het er een aanvulling van. Zo wil Paulus verduidelijken dat ‘geduld’ als eerste verwoord, niet een houding van totale passiviteit is, maar gepaard gaat met een activiteit, met een dynamische en creatieve reactie tegenover anderen. Het toont aan dat liefde anderen ten goede komt en hen ondersteunt. Daarom wordt het vertaald als ‘dienstbaar’.

94. In heel de tekst ziet men dat Paulus de nadruk wil leggen op het feit dat liefde niet alleen een gevoel is, maar dat het moet begrepen worden in de zin van het Hebreeuwse werkwoord ‘beminnen’, dat betekent ‘het goede doen.’ Zoals Sint-Ignatius van Loyola het verwoordde: “De liefde moet zich meer uiten in daden dan in woorden”.¹⁰⁶ Het toont ons zo heel zijn vruchtbaarheid en het stelt ons in staat om ervaringen op te doen rond het geluk van het geven, de edelmoedigheid en de grootheid van zich volledig te geven, zonder maat, belangeloos, alleen voor het plezier van het geven en het dienen.

106 *Geestelijke oefeningen*, Beschouwing om tot liefde te komen (230).

De liefde is niet jaloers

95. Daarna wordt het tegenovergestelde van de liefde, een houding benoemd als ‘*zeloï*’ (jaloersheid en afgunst), afgewezen. Dit betekent dat er in de liefde geen ruimte is voor gevoelens van onbehagen omwille van de voorspoed van de ander (cf. Hnd 7,9;17,5). Afgunst is droefheid omdat een ander het goed heeft. Dit toont dat het geluk van de anderen ons niet interesseert, omdat wij uitsluitend gericht zijn op ons eigen welbevinden. Terwijl de liefde ons weghaalt uit onszelf, leidt de afgunst ons naar gerichtheid op onszelf. Ware liefde waardeert het succes van de ander, ze ervaart die niet als een bedreiging en ze bevrijdt ons van de bittere smaak van de afgunst. De liefde aanvaardt de verschillende gaven en verschillende levenswegen van elk ander. De liefde probeert zo de eigen weg naar geluk te ontdekken en laat ook toe dat anderen die vinden.

96. Ten slotte komt het erop aan om te voldoen aan wat de twee laatste geboden van Gods Wet eisen: “U zult uw zinnen niet zetten op het huis van uw naaste; u zult uw zinnen niet zetten op de vrouw van uw naaste, niet op zijn slaaf, zijn slavin, zijn rund of zijn ezel, op niets wat hem toebehoort”(Ex 20,17). De liefde leidt ons naar een oprechte waardering van iedere mens door de erkenning van zijn recht op geluk. Ik hou van deze persoon, ik bekijk hem met de blik van God de Vader die ons “alles rijkelijk te genieten geeft” (1 Tim 6,17), en dus aanvaard ik dat die mens ook kan genieten van een mooi moment. In ieder geval, diezelfde liefdesgrond zet mij aan om mij te verzetten tegen het onrecht dat sommigen leven in overvloed en anderen niets hebben; of om mij in te zetten opdat mensen aan de rand van de samenleving ook een beetje vreugde ervaren. Dit is echter geen afgunst, maar een verlangen naar gerechtigheid.

Zij praalt niet en beeldt zich niets in

97. Daarna volgt de uitdrukking *perpereuomai*, wat verwijst naar eerzucht, het verlangen om zich de meerdere te tonen en om indruk te

maken op anderen door een betweterige en wat agressieve houding. Als men bemint, dan vermijdt men niet alleen om veel over zichzelf te praten, maar juist omdat men gericht is op de anderen, kan men zich inleven in de ander zonder zelf in het middelpunt te staan. Het volgende woord – *physioutai* – heeft een gelijkaardige betekenis, omdat het aanduidt dat de liefde niet arrogant is. Letterlijk drukt het uit dat men zich niet ‘groter maakt’ voor de anderen; en het is nog subtieler. Het betekent niet alleen een obsessie om zijn eigen kwaliteiten te tonen maar daarbij verliest men de werkelijkheidszin. Men ziet zichzelf groter dan men is omdat men denkt dat men ‘geestelijker’ of ‘wijzer’ is. Paulus gebruikt dit woord nog op andere plaatsen, bijvoorbeeld om te zeggen dat “de kennis leidt tot eigenwaan” terwijl “de liefde opbouwt”(1 Kor 8,1b). Inderdaad, sommigen geloven groter te zijn omdat ze meer ontwikkeld zijn dan anderen, en ze passen dit toe door zich eisend op te stellen tegenover anderen en door hen te controleren; terwijl in werkelijkheid dat wat ons groot maakt, de liefde is, die begrijpt en die de zwakke beschermt. In een ander vers gebruikt hij het ook om kritiek te uiten op hen die “een grote mond opzetten” (cf. 1 Kor 4,18) maar in werkelijkheid getuigt dit meer van geklets dan van de ‘kracht’ van de Geest (cf. 1 Kor 4,19).

98. Het is belangrijk dat christenen dit beleven in hun manier van omgaan met mensen die weinig gevormd zijn in het geloof, die broos zijn of die minder sterk staan in hun overtuigingen. Soms gebeurt het tegenovergestelde: de zogezegd meest ontwikkelden in een gezin worden arrogant en onverdraagzaam. De houding van nederigheid verschijnt hier als iets dat deel uitmaakt van de liefde, want om te kunnen begrijpen, vergeven of van harte de anderen te dienen, is het noodzakelijk om van hoogmoed te genezen en om nederigheid te ontwikkelen. Jezus herinnerde zijn leerlingen eraan dat iedere wereldlijke macht probeert de anderen te overheersen, daarom zegt Hij: “zo moet het onder jullie niet zijn”(Mt 20,26). De logica van de christelijke liefde is niet deze die zichzelf meer acht dan de andere en die

behoefte heeft om hen dit te laten voelen; maar “Wie groot wil worden onder jullie, moet jullie dienaar zijn” (Mt 20,27). De logica van de overheersing van de enen door de anderen, of de wedijver om te zien wie de verstandigste of de sterkste is, mag niet heersen in het gezinsleven omdat deze logica een einde maakt aan de liefde. Deze raad geldt ook voor de gezinnen: “Allen moeten zich in de omgang met elkaar laten leiden door nederigheid, want God weerstaat de hoogmoedigen, maar aan de nederigen geeft Hij zijn genade” (1 Pe 5,5).

Vriendelijkheid

99. Liefhebben betekent ook vriendelijk zijn, en daar haalt het woord *asxemonéi* zijn betekenis. Het wijst erop dat liefde niet ongeoorloofd handelt, zich niet onbeleefd gedraagt en niet hard is in relaties. Haar manier van doen, haar woorden, haar gebaren zijn aangenaam en niet ruw en star. Zij haat het om anderen te doen lijden. Hoffelijkheid “is een leerschool van fijngevoeligheid en belangeloosheid” die van mensen verlangt “dat ze hun denken en voelen verfijnen en leren luisteren, spreken en zwijgen op sommige momenten”.¹⁰⁷ Vriendelijk zijn is niet een houding die de christen kan kiezen of verwerpen: ze maakt deel uit van de noodzakelijke vereisten van de liefde. Bijgevolg “is de mens verplicht vriendelijk te zijn in zijn relaties met anderen”.¹⁰⁸ Dag na dag “binnenkomen in het leven van de ander, zelfs als die deel uitmaakt van ons leven, vraagt een houding van fijngevoeligheid die niet opdringerig is, die het vertrouwen en respect [...] vernieuwt. Hoe inniger en dieper de liefde is, hoe meer ze het respect voor de vrijheid vraagt en de bekwaamheid om te wachten tot de ander de deur van zijn hart opent”.¹⁰⁹

107 Octavio PAZ, *La llama doble*, Barcelona 1993, p. 35.

108 Thomas van Aquino, *Summa Theologiae* II-II, q. 114, art. 2, ad 1.

109 *Catechese* (13 mei 2015): OSf (14 mei 2015), p. 2.

100. Om zich voor te bereiden op een waarachtige ontmoeting met de ander, is een vriendelijke blik op de ander nodig. Dit is onmogelijk als een pessimisme overheerst dat fouten en vergissingen van de ander in de verf zet, misschien om onze eigen complexen te compenseren. Een vriendelijke blik maakt het mogelijk om niet zozeer stil te staan bij de grenzen van de ander als wel om de ander te aanvaarden en om ons te verbinden in een gemeenschappelijk project, ook al blijven we verschillend. Vriendelijke liefde schept banden, onderhoudt relaties, creëert nieuwe integratienetwerken, bouwt aan een sterk sociaal kader. Op die manier beschermt men ook zichzelf, omdat men zich zonder een samenhorigheidsgevoel niet lang aan de anderen kan geven; het eindigt met ieder die alleen het eigen voordeel zoekt en het samenleven wordt onmogelijk. Een asociaal iemand denkt dat anderen er zijn om zijn behoeften te bevredigen en als zij dit doen, dat ze alleen maar hun plicht vervullen. Dan is er geen plaats voor de vriendelijkheid van de liefde en voor haar taal. Iemand die liefheeft is in staat om woorden van bemoediging te spreken die kracht geven, opbouwen, troosten, aansporen. Bekijken we enkele woorden die Jezus zei tot mensen: “Wees maar gerust, vriend”(Mt 9,2); “Groot is uw vertrouwen”(Mt 15,28); “Sta op”(Mc 5,41); “Ga in vrede”(Lc 7,50); “Wees niet bang”(Mt 14,27). Het zijn geen woorden die vernederen, bedroeven, storen, afbreken. In het gezin moet men dit vriendelijk taalgebruik aanleren.

Onthechting

101. Verschillende keren benadrukten we dat om anderen te beminnen men in de eerste plaats zichzelf moet liefhebben. Dit loflied op de liefde beklemtoont nochtans dat liefde “niet zichzelf zoekt”, of “dat ze niet egoïstisch is”. Men gebruikt deze uitdrukking ook in een andere tekst: “Laat niemand alleen zijn eigen belangen behartigen, maar ook die van de anderen”(Fil 2,4). Tegenover zo’n duidelijke uitspraak van de Schriften, mag men geen prioriteit geven aan de liefde van zichzelf

alsof deze edeler is dan de gave van zichzelf aan anderen. Een zekere prioriteit van de liefde van zichzelf kan alleen begrepen worden als een psychologische voorwaarde, in zover iemand die onbekwaam is zichzelf te beminnen, het moeilijk zal hebben anderen te beminnen: “Als iemand slecht is voor zichzelf, voor wie zal hij dan goed zijn? [...] Niemand is slechter dan degene die zichzelf gierig behandelt”(Sir 14,5-6).

102. Maar Thomas van Aquino heeft verklaard “dat het meer eigen is aan de liefde te beminnen dan om bemind te worden”¹¹⁰ en dat inderdaad, “moeders diegenen zijn die het meest liefhebben, omdat ze ernaar streven meer te beminnen dan bemind te worden”¹¹¹ Daarom reikt liefde verder dan gerechtigheid en kan ze belangeloos eigen grenzen overschrijden, “zonder daarvoor iets terug te verwachten” (Lc 6,35), tot ze de grootste liefde bereikt: ‘zijn leven geven’ voor de anderen (Joh 15,13). Maar is dit het onthecht zijn dat toelaat om zich belangeloos te geven en zich te geven ten einde toe, wel mogelijk? Zeker is het mogelijk, want het is dat wat het Evangelie vraagt: “Voor niets hebben jullie gekregen, voor niets moet je geven”(Mt 10,8).

Zonder innerlijk geweld

103. Als de eerste uitdrukking van dit loflied ons uitnodigde tot geduld om te vermijden dat we kortaf reageren op de zwakheden en vergissingen van anderen, verschijnt nu een ander woord – *paroxýnetai* – dat verwijst naar een innerlijke reactie van verontwaardiging die door iets van buitenaf veroorzaakt wordt. Het gaat over innerlijk geweld, een verborgen ergernis die ons in een verdedigende houding tegenover anderen plaatst, alsof ze lastige vijanden zijn die men moet vermijden. Het voeden van deze innerlijke agressiviteit dient tot niets. Dit maakt ons alleen maar ziek

110 Thomas van Aquino, *Summa Theologiae* II-II, q. 27, art. 1, ad 2.

111 *Ibid.*, art. 1.

en uiteindelijk belanden we in een isolement. Verontwaardiging is gezond als het ons doet reageren op zwaar onrecht, maar het is schadelijk als het zijn stempel drukt op al onze houdingen tegenover anderen.

104. Het Evangelie nodigt ons eerder uit om te kijken naar de balk in ons eigen oog (cf. Mt 7, 5). En wij, christenen, kunnen de voortdurende uitnodiging van het Woord van God om de woede niet te voeden, niet naast ons neerleggen: “Laat u niet overwinnen door het kwade” (Rom 12,21). “Laten we onophoudelijk goed doen, de moed niet opgeven” (Gal 6,9). Voelen dat de kracht van de agressiviteit opwelt, is een zaak; ermee instemmen, ze toelaten om een voortdurende houding te worden, is een andere: “Wordt u boos, zondig dan niet. De zon mag over uw boosheid niet ondergaan” (Ef 4,26). Daarom mag men nooit een dag beëindigen zonder de vrede in het gezin te herstellen. “En hoe kan ik de vrede herstellen? Door te knielen? Neen! Alleen door een klein gebaar, een klein iets komt de gezinsharmonie terug. Een knuffel volstaat, zonder woorden. Maar beëindig nooit een dag zonder vrede te sluiten”.¹¹² De innerlijke reactie op een ergernis die de anderen veroorzaken, moet er voor alles een zijn van zegenen in het hart, het goede voor de ander verlangen, God vragen de ander te bevrijden en te genezen: “Zegen elkaar, opdat u de zegen verwerft waartoe u geroepen bent” (1 Pe 3,9). Als we het kwaad moeten bestrijden, laat het ons dan doen, maar laten we altijd ‘neen’ zeggen tegen het innerlijke geweld.

Vergeving

105. Als we toelaten dat kwaadaardige gevoelens binnendringen in ons diepste wezen, geven we ruimte aan die wrok die zich nestelt in ons hart. De zin *logizetai to kakón* betekent ‘reken het kwade aan’, ‘schenk er aandacht aan’, met andere woorden: wees haatdragend. Het tegenover-

112 *Catechese* (13 mei 2015): OSf (14 mei 2015), p. 2.

gestelde is vergeving, een vergeving die steunt op een positieve houding, die de zwakheid van de ander probeert te begrijpen en die probeert excuses voor de ander te vinden, zoals Jezus het uitdrukte: “Vader, vergeef het hun, want ze weten niet wat ze doen” (Lc 23, 34). Maar over het algemeen is men geneigd om steeds meer fouten te zoeken, om zich altijd meer boosaardigheid voor te stellen, om allerlei kwaadaardige intenties te veronderstellen, zodat de haat geleidelijk aan groeit en wortel schiet. Zo kan elke vergissing of val van de partner schade berokkenen aan de liefdesband en aan de stabiliteit van het gezin. Het probleem is dat als men alles even belangrijk vindt, men het risico neemt meedogenloos te reageren op elke fout van de ander. Het gegrond opeisen van zijn eigen rechten wordt een dorst naar aanhoudende en blijvende wraak in plaats van een gezonde verdediging van de persoonlijke waardigheid.

106. Als men gekwetst of ontgoocheld is, is vergeving mogelijk en aangewezen, maar niemand zegt dat dit gemakkelijk is. De waarheid is: “Alleen een geest van grote offerbereidheid maakt het bewaren en het optimaliseren van de gezinsverbondenheid mogelijk. Zij eist immers een milde en vlotte openhartigheid van allen en van elk afzonderlijk voor begrip, verdraagzaamheid, vergeving, verzoening. Elk gezin weet hoezeer egoïsme, onenigheden, spanningen, conflicten de gezinsverbondenheid kunnen aantasten en soms zelfs vernietigen: daar ligt de basis van de vele en verschillende vormen van scheiding in het gezinsleven”¹¹³

107. Vandaag weten wij dat om te kunnen vergeven, we zelf de bevrijdende ervaring van onszelf te begrijpen en onszelf te vergeven moeten meegemaakt hebben. Dikwijls hebben onze fouten of de kritische blik van de mensen die ons beminnen, ons ertoe gebracht dat we de liefde voor onszelf verloren. Uiteindelijk leidt dit tot wantrouwen

113 Joannes Paulus II, apostolische exhortatie *Familiaris consortio* (22 november 1981), nr. 21: AAS 74 (1982), p. 106.

tegenover anderen, vluchten van genegenheid en vervuld zijn van vrees in interpersoonlijke relaties. Dan biedt het kunnen beschuldigen van de anderen een misleidende verlichting. Men moet met zijn eigen geschiedenis in het reine komen, zichzelf aanvaarden, leren leven met zijn eigen beperkingen, ze eveneens vergeven, om dezelfde houding tegenover anderen te kunnen hebben.

108. Maar dat veronderstelt de ervaring van door God vergeven te zijn, belangeloos gerechtvaardigd te worden en dit niet vanwege onze verdiensten. Wij werden geraakt door een liefde die voorafgaat aan ons eigen handelen, die altijd een nieuwe kans geeft, bemoedigt en vooruithelpt. Als we aanvaarden dat de liefde van God onvoorwaardelijk is, dat de tederheid van de Vader te kopen noch te betalen is, dan kunnen we doorheen alles liefhebben, anderen vergeven, zelfs als men onrecht bedreven heeft tegenover ons. Anders zal ons gezinsleven ophouden een oord van begrip, begeleiding en bemoediging te zijn en zal het een ruimte worden van voortdurende spanning en wederzijdse verwensing.

Zich met anderen verheugen

109. De uitdrukking *xairei epi te adikia* betekent dat iets negatiefs zich genesteld heeft in het verborgene van iemands hart. Het is de kwaadaardige houding van iemand die zich verheugt wanneer hij ziet dat een ander onrecht ondergaat. Deze zin wordt vervolledigd met de volgende die het op een positieve manier uitdrukt: *sygxairei te alétheia*: zich verheugen in de waarheid. Dit betekent zich verheugen in het goede van de ander, als men zijn waardigheid erkent, als men zijn bekwaamheden en goede werken waardeert. Dit is onmogelijk voor iemand die altijd de behoefte heeft om zich te vergelijken of die wedijvert, zelfs met de partner, tot zover dat men zich heimelijk verheugt over de mislukkingen van de ander.

110. Als een liefhebbende persoon de ander goed kan doen, of als men ziet dat het goed gaat in het leven van de ander, beleeft men er vreugde aan en kan de persoon op die manier God eren, want “God houdt van een blijmoedige gever” (2 Kor 9,7). Onze Heer waardeert vooral die persoon die zich verheugt in het geluk van de ander. Als we onze bekwaamheid om ons te verheugen in het welzijn van de ander niet voeden en vooral als we ons concentreren op onze eigen behoeften, veroordelen wij ons tot een leven met weinig vreugde, zoals Jezus het heeft gezegd: “Het is zaliger te geven dan te ontvangen” (Hnd 20,35). Het gezin moet altijd een plek zijn waar gezinsleden weten dat als ze iets goeds bereiken in het leven, dit samen gevierd wordt.

Liefde vergeeft alles

111. De opsomming wordt vervolledigd met vier uitdrukkingen die spreken over een totaliteit: “alles”. “Alles verdraagt zij, alles gelooft zij, alles hoopt zij, alles verduurt zij”(1 Kor 13,7). Zo wordt nog eens de nadruk gelegd op de krachtige dynamiek eigen aan de tegencultuur van de liefde die in staat is alles te trotseren wat haar kan bedreigen.

112. In de eerste plaats wordt van de liefde gezegd dat ze “alles verdraagt en verontschuldigt” (*panta stégei*). Dat verschilt van “ze rekent het kwaad niet aan”, omdat deze uitdrukking ook van toepassing is op het taalgebruik; het kan betekenen dat men “de stilte bewaart” ten aanzien van het kwaad dat in een ander aanwezig kan zijn. Dit houdt in dat men zijn oordeel mildert, zich bedwingt om geen hard en onverbiddelijk oordeel te vellen: “Veroordeelt niet, dan zullen jullie niet veroordeeld worden”(Lc 6,37). Ook als het tegen ons gewoon taalgebruik ingaat, vraagt het Woord van God ons: “Broeders en zusters, spreek geen kwaad van elkaar”(Jak 4,11). Vermijden dat er schade is aan het beeld van een ander is een manier om zijn eigen beeld te verbeteren. Wrok en nijd over de ander uitstorten houdt geen rekening met de

schade die we zelf veroorzaken. Vaak vergeet men dat laster een grote zonde kan zijn, een zware schuld tegenover God, als ze de goede naam van anderen werkelijk aantast, hen schade berokkent die moeilijk te herstellen is. Daarom is het Woord van God tegen de tong zo hard, als het beweert: “Het is een wereld van ongerechtigheid” die “het lichaam bezoedelt”(Jak 3,6), het is “een rusteloos kwaad vol dodelijk vergif”(Jak 3,8). “Met haar vervloeken wij de mensen, die naar Gods gelijkenis zijn geschapen”(Jak 3,9), maar de liefde is bezorgd om het beeld van de anderen, met een fijngevoeligheid die zover reikt dat men zelfs de goede naam van de vijanden beschermt. Bij de verdediging van de goddelijke wet, mag men nooit deze eis van de liefde uit het oog verliezen.

113. Echtgenoten die van elkaar houden en elkaar toebehoren, spreken geen kwaad van elkaar, ze proberen de goede kant van de partner te tonen, voorbij zijn zwakheden en fouten. In ieder geval bewaren ze de stilte om het beeld van de ander niet te beschadigen. Nochtans is dit niet alleen een uiterlijk gebaar maar komt dit voort uit een innerlijke houding. Het is ook geen naïveteit van iemand die beweert de moeilijkheden en zwakke kanten van de ander niet te zien, maar het is de scherpzinnigheid van iemand die deze zwakheden en fouten in hun context plaatst. Men denkt eraan dat deze tekortkomingen maar een deel, niet de totaliteit, van het wezen van de ander zijn. Een vervelend aspect van de relatie is niet de relatie in haar geheel. Bijgevolg kan men in eenvoud aanvaarden dat we allemaal een ingewikkeld geheel zijn van licht en schaduw. De ander is niet alleen dat wat me stoort. De ander is veel meer dan dat. Om de ander te waarderen, verlang ik daarom niet dat de liefde van de partner volmaakt is. De ander bemint mij zoals hij/zij is en zoals hij/zij het kan, met zijn/haar beperktheden. Maar dat de liefde van de ander onvolmaakt is, betekent niet dat ze vals of onwerkelijk is. De liefde is werkelijk, maar beperkt en aards. Daarom zal de partner, als ik te veel vraag, mij dat op één of andere manier laten weten, omdat de ander niet

zal aanvaarden om de rol te spelen van een goddelijk wezen of om in dienst te staan van al mijn behoeften. De liefde gaat samen met onvolmaaktheid, zij verdraagt alles, zij bewaart het stilzwijgen over de beperktheden van de geliefde.

Liefde vertrouwt

114. *Panta pisteuei*: [de liefde] “gelooft alles”. In deze context dient men “geloof” niet in de theologische zin te verstaan, maar in de alledaagse betekenis van “vertrouwen”. Het slaat niet alleen op de ander niet verdenken van me te beliegen of te bedriegen. Dit basisvertrouwen bespeurt ook het licht dat God ontstoken heeft, verscholen achter elke duisternis, of de genster die nog brandt onder de as.

115. Ditzelfde vertrouwen maakt een relatie in vrijheid mogelijk. Het is niet nodig om de ander te controleren, om iemand nauwlettend te volgen om te voorkomen dat de ander ons ontsnapt. Liefde schenkt vertrouwen, beschermt de vrijheid, doet afstand ervan alles te controleren, te bezitten, te beheersen. Deze vrijheid die ruimten van autonomie, openheid op de wereld en nieuwe ervaringen mogelijk maakt, draagt ertoe bij dat de relatie zich verdiept en zich niet omvormt tot een besloten kring zonder perspectief. Zo kunnen echtgenoten als ze elkaar terug zien, de vreugde delen van wat ze ontvangen en geleerd hebben buiten de kring van het gezin. Tegelijkertijd komt dit de eerlijkheid en transparantie ten goede, want als men vertrouwd wordt en de fundamentele goedheid van zijn wezen gewaardeerd wordt, kan men zich tonen zoals men is, zonder iets te verbergen. Iemand die weet dat men hem altijd wantrouwt, beoordeelt zonder mededogen, hem niet onvoorwaardelijk bemint, zal ervoor kiezen om geheimen te bewaren, zijn mislukking en zwakheden te verbergen, veinzen wie hij niet is. Daarentegen laat een gezin waar er een fundamenteel warm vertrouwen aanwezig is en waar het vertrouwen ondanks alles telkens

hersteld wordt, toe dat de ware identiteit van de leden naar voren komt en daardoor wordt bedrog, valsheid of leugen spontaan afgewezen.

Liefde hoopt alles

116. *Panta elpízei*: liefde wanhoopt niet over de toekomst. In verband gebracht met het voorgaande woord, verwijst dit naar de hoop van iemand die weet dat de ander kan veranderen. Men hoopt altijd dat een groeiproces mogelijk is, een verrassende uitbarsting van schoonheid, dat de meest verborgen mogelijkheden van zijn wezen ooit ontkiemen. Dit betekent niet dat alles zal veranderen in dit leven. Dit houdt in dat men aanvaardt dat sommige zaken niet verlopen zoals gewenst, maar dat God wellicht recht schrijft op kromme lijnen en het goede weet te halen uit het kwaad dat men niet op deze aarde kan overwinnen.

117. Hier is de hoop in zijn volle betekenis aanwezig omdat die ook de zekerheid op een leven voorbij de dood insluit. Deze persoon, met al zijn zwakheden, is geroepen tot volheid in de hemel. Daar, helemaal omgevormd door de verrijzenis van Christus, zullen zijn zwakheden niet meer bestaan, zijn duistere kanten noch zijn ziekten. Daar zal het waarachtige wezen van deze persoon schitteren in al zijn kracht en schoonheid. Dit laat ons ook toe om te midden van de aardse zorgen deze persoon te bekijken met een bovennatuurlijke blik, in het licht van de hoop, en deze volheid te verwachten die men ooit zal ontvangen in het koninkrijk der hemelen, zelfs als dat nu niet zichtbaar is.

Liefde verdraagt alles

118. *Panta hypoménei* betekent dat liefde met een positieve ingesteldheid alle tegenslagen verdraagt. Het is zich krachtig staande houden in een vijandige omgeving. Dit bestaat er niet alleen in om vervelende zaken te verdragen maar het is ook ruimer: een dynamische en aanhou-

dende weerbaarheid die maakt dat men bekwaam is om elke uitdaging aan te pakken. Het is liefde ondanks alles, zelfs als heel de situatie oproept tot iets anders. Liefde toont een zekere graad van volhardende heldhaftigheid, van een kracht tegen elke negatieve stroming in, een beslissing voor het goede dat door niets kan tegengehouden worden. Het doet me denken aan de woorden van Martin Luther King die te midden van de ergste vervolgingen en vernederingen opnieuw koos voor de broederliefde: “Wie jou het meest haat, heeft iets goeds in zich; zelfs het volk dat jou het meest haat, heeft iets goeds in zich, zelfs het ras dat jou het meest haat, heeft iets goeds in zich. En als je ertoe komt om het gezicht van iedere mens te zien als wat de godsdienst “het beeld van God” noemt, begin je met de ander lief te hebben ondanks [alles]. Ongeacht wat hij doet, je ziet in hem het beeld van God. Er is een aspect van goedheid waarvan je je nooit mag ontdoen [...]. Hier is een andere manier om je vijand te beminnen, als je in de gelegenheid bent om de ander te doen mislukken, is dit het moment om het niet te doen [...]. Als je het niveau van liefde, van haar enorme schoonheid en kracht verhoogt, zoek je uitsluitend om te zegevieren over slechte systemen. Je bemint de mensen die gevangen zitten in dit systeem, maar je zoekt te triomferen over het systeem [...]. Haat tegen haat versterkt alleen het bestaan van de haat en het kwaad in de wereld. Als ik je sla en jij mij slaat en ik je terug sla en jij me nog eens slaat, enzovoort, zie je dat dit tot in het oneindige kan voortgezet worden. Vanzelfsprekend eindigt dit nooit. In zekere zin moet iemand een beetje gezond verstand hebben, en die persoon is de sterke. De sterke is hij die de keten van haat, de spiraal van kwaad doorbreekt [...]. Iemand moet gelovig en wijs genoeg zijn om dit te doorbreken en om in de structuur zelf van de wereld een sterk en krachtig element, dat van de liefde, in te spuiten”.¹¹⁴

114 *Preek in de kerk van de baptisten in Avenue Dexter, in Montgomery (Alabama), 17 november 1957.*

119. In het gezinsleven moet men die liefdeskracht die helpt het kwaad te bestrijden voeden. Liefde laat zich niet overheersen door wrok, minachting tegenover mensen, het verlangen om te kwetsen of om wraak te nemen. Het christelijke ideaal, vooral in het gezin, is een liefde ondanks alles. Bijvoorbeeld, ik bewonder soms de houding van mensen die moesten scheiden van hun partner om zich te beschermen tegen fysiek geweld en die toch uit echtelijke liefde die gevoelens weten te overstijgen, bekwaam waren om goed te doen – zij het via derden – op momenten van ziekte, lijden of moeilijkheden. Dit is ook liefde ondanks alles.

GROEIEN IN ECHELIJKE LIEFDE (CARITAS)

120. De hymne van Sint-Paulus die we doorlopen hebben, maakt het ons mogelijk over te stappen naar de echtelijke liefde (*caritas*). Het is die liefde die geheiligd, verrijkt en verlicht door de genade van het sacrament van het huwelijk, de echtgenoten verenigt.¹¹⁵ Het is een “affectieve”¹¹⁶, geestelijke en zichzelf wegschenkende eenwording, die ook de tederheid van de vriendschap en de erotische passie insluit, hoewel ze in staat is te blijven bestaan als deze gevoelens en de passie verzwakken. Paus Pius xi leerde dat deze liefde alle plichten van het huwelijksleven doordringt en “als het ware een waardige hoeksteen is”.¹¹⁷ Inderdaad, deze sterke liefde, uitgestort door de Heilige Geest, is een weerspiegeling van het onwankelbare verbond tussen Christus en de mensheid dat zijn hoogtepunt bereikt in de totale gave op het kruis: “De Geest, uitgestort door de Heer, schenkt hen een nieuw

115 Sint-Thomas van Aquino ziet de liefde als *vis unitiva* (*Summa Theologiae* I, 20, art. 1, ad 3), hiermee een uitdrukking van Pseudo-Dionysius de Aeropagiet overnemend (*De divinibus nominibus*, IV, PG 3, p. 709).

116 Sint-Thomas van Aquino, *Summa Theologiae* II-II, q. 27, art. 2.

117 Encycliek *Casti connubii* (31 december 1930): AAS 22 (1930), p. 547-548.

hart en maakt man en vrouw bekwaam om elkaar te beminnen zoals Christus ons bemind heeft. De echtelijke liefde bereikt deze volheid die voor haar van binnenuit voorbestemd is, de echtelijke *caritas*”.¹¹⁸

121. Het huwelijk is een kostbaar teken want “als man en vrouw het sacrament van het huwelijk vieren, ‘weerspiegelt’ God zich als het ware in hen, Hij doordringt hen met zijn merkteken en met het onuitwisbare karakter van zijn liefde. Het huwelijk is de icoon van Gods liefde voor ons. God is inderdaad ook gemeenschap: de drie personen Vader, Zoon en Heilige Geest, leven van oudsher en voor altijd in een volmaakte eenheid. En dit is precies het mysterie van het huwelijk: God maakt van de twee echtgenoten een enkel bestaan”.¹¹⁹ Dit heeft dagelijkse en zeer concrete gevolgen, want de echtgenoten “zijn krachtens het sacrament bekleed met een echte zending namelijk doorheen eenvoudige, gewone zaken de liefde zichtbaar maken waarmee Christus zijn Kerk bemint door nog altijd zijn leven te geven voor haar”.¹²⁰

122. Nochtans is het niet aangewezen om de verschillende niveaus met elkaar te verwarren: men moet niet de verschrikkelijke last van op een volmaakte manier de eenheid die er bestaat tussen Christus en zijn Kerk weer te geven, op de schouders leggen van twee mensen met hun beperkingen, want het huwelijk als teken behelst “een dynamisch proces dat stapsgewijs verloopt dankzij de geleidelijke integratie van Gods gaven”.¹²¹

118 Joannes Paulus II, apostolische exhortatie *Familiaris consortio* (22 november 1981), nr. 13: AAS 74 (1982), p. 94.

119 *Catechesi* (2 april 2014): ORf (3 april 2014), p. 2.

120 *Ibid.*

121 Joannes Paulus II, apostolische exhortatie *Familiaris consortio* (22 november 1981), nr. 9: AAS 74 (1982), p. 90.

Een heel leven lang, alles gemeenschappelijk

123. Na de liefde die ons met God verenigt, is de echtelijke liefde “de grootste vriendschap”.¹²² Het is een eenheid die alle kenmerken heeft van een goede vriendschap: het zoeken naar het goede voor de ander, intimiteit, tederheid, stabiliteit, en een gelijkenis onder vrienden die opgebouwd wordt door het leven dat gedeeld wordt. Maar het huwelijk voegt bij dit alles een onverbreekelijke exclusiviteit, die zich uitdrukt in het duurzame project om heel het bestaan te delen en samen op te bouwen. Laten we eerlijk zijn en de tekenen van de werkelijkheid erkennen: wie bemint, heeft niet voor ogen dat deze relatie maar een tijdje zal duren, wie de intense vreugde van het huwelijk beleeft, denkt er niet aan dat dit voorlopig is; wie deel heeft aan de volledige vereniging van de liefde, ook al is die kwetsbaar, hoopt dat dit blijft duren; kinderen willen niet alleen dat hun ouders elkaar graag zien, maar ook dat ze trouw zijn en altijd samen blijven. Deze tekenen en nog andere, tonen dat het wezen van de echtelijke liefde zelf de openheid voor iets definitiefs in zich draagt. De eenwording die zich kristalliseert in de huwelijksbelofte voor altijd, is meer dan een sociale formaliteit of traditie, want ze is geworteld in de spontane neigingen van mensen. En voor de gelovigen is het een verbond voor God dat trouw vraagt: “Omdat de Heer getuige is geweest tussen u en de vrouw van uw jeugd, de vrouw, aan wie u ontrouw bent geworden, terwijl ze uw gezellin is en de vrouw van uw verbond [...]. Wees niet ontrouw aan de vrouw van uw jeugd, [want Ik haat ‘verstoting’]” (Mal 2,14.15-16).

124. Een zwakke of gebrekkige liefde, onbekwaam om het huwelijk te aanvaarden als een uitdaging om te strijden, herboren te worden, zichzelf opnieuw uit te vinden en te herbeginnen tot de dood, kan het hoge niveau van dit engagement niet ondersteunen. Ze zwicht voor de

122 Thomas van Aquino, *Summa contra gentiles*, III, 123; cf. Aristoteles, *Ethica Nicomachea*, 8, 12 (uitgave Bywater, Oxford 1984, p. 174).

cultuur van de voorlopigheid die een proces van voortdurende groei verhindert. Maar “men kan een liefde voor altijd beloven als men een groter plan dan zijn eigen plannen ontdekt, dat ons ondersteunt en het mogelijk maakt om heel de toekomst te geven aan de beminde”.¹²³ Opdat deze liefde alle beproevingen zou kunnen doorstaan en doorheen alles trouw zou kunnen blijven, veronderstelt ze de gave van de genade die haar versterkt en verrijkt. Zoals de heilige Robert Bellarmin het zei: “Dat men zich verbindt aan één persoon door een onverbreekelijke band, zodat men niet van elkaar kan scheiden, welke problemen er ook zijn en zelfs als men de hoop op procreatie verloren heeft, kan niet waar gemaakt worden zonder een groot mysterie”.¹²⁴

125. Bovendien is het huwelijk een vriendschap die de kenmerken van de passie in zich draagt, weliswaar voortdurend gericht naar een altijd hechtere en intensere vereniging. Toch is “het huwelijk niet louter gericht op de voortplanting, ... de wederzijdse liefde van de echtgenoten moet zich harmonieus kunnen uiten, groeien en tot volwassenheid komen”.¹²⁵ Deze bijzondere vriendschap tussen man en vrouw heeft een allesomvattend karakter dat alleen in de echtelijke vereniging terug te vinden is. Juist omdat ze allesomvattend is, is deze vereniging exclusief, trouw en open voor procreatie. Men deelt alles, zelfs de seksualiteit, altijd in wederzijds respect. Het tweede Vaticaans concilie drukte het uit als volgt: “Zo’n liefde, die het menselijke en het goddelijke in zich verenigt, brengt de echtgenoten tot een vrije en wederzijdse zelfgave, waarvan de tederheid die zij voelen en uitdrukken getuigenis aflegt, en is de ziel van heel het leven der gehuwden”.¹²⁶

123 Encycliek *Lumen fidei* (29 juni 2013), nr. 52: AAS 105 (2013), p. 590.

124 *De Sacramento matrimonii*, I, 2, in Id. *Disputationes*, III, 5, 3 (uitgave Giuliano, Napels 1858, p. 778).

125 Oecumenisch concilie Vaticanum II, pastorale constitutie *Gaudium et spes*, over de Kerk in de wereld van vandaag, nr. 50.

126 *Ibid.*, nr. 49.

Blijdschap en schoonheid

126. In het huwelijk moet men de blijdschap van de liefde bewaren. Als het zoeken naar plezier dwangmatig is, sluit het ons op in één iets en verhindert het ons een andere vorm van voldoening te vinden. De blijdschap daarentegen verruimt het vermogen om te genieten en het maakt het mogelijk om genot te vinden in verschillende werkelijkheden, zelfs in de levensfasen waar het plezier uitdooft. Daarom zei Sint-Thomas dat men het woord ‘blijdschap’ gebruikt om over de verwijding van het hart te spreken.¹²⁷ De blijdschap van het huwelijk die zelfs in pijn kan beleefd worden, houdt in dat men de huwelijksblijdschap aanvaardt als een onvermijdelijke variatie van genoegdoeningen en inspanningen, spanning en rust, smart en bevrijding, vinden en zoeken, zorgen en geneugten. Dit alles wordt altijd beleefd op de weg van de vriendschap die de echtgenoten aanzet om voor elkaar te zorgen: zij “helpen en ondersteunen elkaar wederzijds”.¹²⁸

127. Men noemt de vriendschappelijke liefde ‘*caritas*’ als men de ‘grote waarde’ van de ander begrijpt en waardeert.¹²⁹ De schoonheid – de grote waarde van de ander die niet samenvalt met zijn fysieke of psychologische kenmerken – maakt het mogelijk om de sacraliteit van zijn persoon te ervaren, zonder de dwingende noodzaak om die te bezitten. In de consumptiemaatschappij verzwakt de zin voor schoonheid en zo dooft de vreugde uit. Alles wordt gemaakt om gekocht, toegeëigend of verbruikt te worden; ook de mensen. Tederheid echter is een uiting van deze liefde die zich bevrijdt van het egoïstische bezitsverlangen. Zij brengt ons ertoe om als het ware tegenover een persoon te zitten met een onmetelijk respect en met een zekere vrees

127 Cf. *Summa Theologiae* I-II, q. 31, art. 3, ad. 3.

128 Oecumenisch concilie Vaticanum II, pastorale constitutie *Gaudium et spes*, over de Kerk in de wereld van vandaag, nr. 48.

129 Thomas van Aquino, *Summa Theologiae* I-II, q. 26, art. 3.

om hem geen kwaad te berokkenen of om hem zijn vrijheid niet te ontnemen. De liefde voor de ander omvat ook het verlangen, om voorbij mijn eigen behoeften, het mooie en de sacraliteit van zijn persoonlijk wezen te beschouwen en te waarderen. Dit maakt het mogelijk naar zijn welzijn te zoeken, ook als ik weet dat hij er niet meer voor mij kan zijn of als hij fysiek lelijk, agressief of vervelend is geworden. Het is daarom “dat als men van iemand houdt, men hem iets geeft”¹³⁰

128. De esthetische ervaring van de liefde drukt zich uit in deze blik die de ander beschouwt als doel op zich, zelfs als hij ziek of oud geworden is of niets aantrekkelijks meer heeft. De waarderende blik is heel belangrijk en deze weigeren, berokkent de ander over het algemeen schade. Wat doen echtgenoten en kinderen soms niet om gezien en ernstig genomen te worden! Vele wonden en crises vinden hun oorsprong in het feit dat we stoppen met bewonderen. Dit uit zich in bepaalde klachten en protesten die men hoort in gezinnen: “Mijn echtgenoot bekijkt mij niet meer, ik ben precies onzichtbaar geworden voor hem”. “Alsjeblief, kijk naar mij als ik tot je spreek”. “Mijn echtgenote bekijkt mij niet meer, ze heeft alleen nog oog voor haar kinderen”. “Thuis tel ik niet mee, ze zien me zelfs niet staan, alsof ik niet bestond”. Liefde opent de ogen en laat in de eerste plaats zien hoeveel een mens waard is.

129. De blijdschap van deze contemplatieve liefde dient gevoed te worden. Omdat we geschapen zijn om te beminnen, weten we dat er geen grotere blijdschap is dan deze van een gedeeld goed: “Geef en neem en doe je tegoed, want in het dodenrijk is geen genoeg meer te vinden” (Sir 14,16). De meest intense levensvreugden wellen op als men anderen kan gelukkig maken, als een soort anticipatie van de hemel. Men dient zich de vreugdescène in de film ‘*Het feest van Babette*’ voor de geest te halen, waar een gulle kokkin een warme knuffel en

130 *Ibid.*, q. 110, art. 1.

lof ontvangt: “Hoe zullen de engelen met jou genieten!”. Ze is zacht en opbeurend, de vreugde om anderen genoeg te doen en om hen te zien genieten. Deze gelukzaligheid, als effect van naastenliefde, is niet deze van de zelftevredenheid, maar deze van een minnende die zich over het welzijn van de ander verheugt, een genot dat uitgestrooid wordt over de ander en dat in hem vruchtbaar wordt.

130. Van de andere kant vernieuwt blijdschap zich in het lijden. Zoals Sint-Augustinus het uitdrukte: “Hoe groter het gevaar van de strijd was, hoe intenser de blijdschap van de overwinning”.¹³¹ Na samen te hebben geleden en gestreden, kunnen de echtgenoten ervaren dat het de moeite waard was, omdat ze tot iets goeds gekomen zijn, omdat ze samen iets geleerd hebben, omdat ze beter kunnen waarderen wat ze hebben. Weinig menselijke vreugden zijn zo diep en uitbundig als wanneer twee geliefden samen iets bereikten dat hen een enorme gemeenschappelijke inspanning gekost heeft.

Trouwen uit liefde

131. Graag wil ik aan jongeren zeggen dat niets van dat alles in gevaar komt als de liefde naar een huwelijk evolueert. Hun verbondenheid vindt in dit instituut de waarborg dat hun liefde zal blijven duren en groeien. Natuurlijk is liefde veel meer dan een uiterlijke verbintenis of een huwelijkscontract, maar de beslissing om aan het huwelijk een zichtbare vorm te geven in de samenleving, door een aantal engagementen op zich te nemen, is ook van belang. Het geeft aan dat de identificatie met de ander ernstig is. Het is een overwinning op het individualisme van de adolescentie en een krachtige uitdrukking van de beslissing om elkaar toe te behoren. Door te trouwen laat het koppel zien dat het daadwerkelijk de ouderlijke thuis verlaten heeft om andere sterke ban-

131 *Confessions*, VIII, III, 7 PL 32, 752.

den te smeden en om een nieuwe verantwoordelijkheid voor een ander op zich te nemen. Dit is veel zinvoller dan een spontane verbondenheid om elkaars behoeften te bevredigen, die van het huwelijk een zuivere privézaak zou maken. Als sociale instelling beschermt en concretiseert het huwelijk het wederzijdse engagement en de liefdesgroei opdat het zijn opdracht in de samenleving zou kunnen vervullen. Daarom is het huwelijk meer dan een tijdelijk modeverschijnsel, het is van blijvend belang. Zijn wezenlijk fundament ligt in de natuur zelf van de menselijke persoon en in zijn sociaal karakter. Het brengt een reeks verplichtingen met zich mee, die eigen zijn aan de liefde zelf, een liefde die zo vastberaden en edelmoedig is dat ze bereid is de toekomst aan te durven.

132. Op die manier kiezen voor het huwelijk brengt tot uitdrukking dat men reëel en daadwerkelijk van twee wegen één pad wil maken, wat er ook gebeurt en wat de uitdagingen ook worden. Omwille van de ernst van dit openbaar liefdesengagement kan men deze beslissing niet overhaasten, maar om dezelfde reden ook niet eindeloos uitstellen. Zich op een exclusieve en definitieve manier samen engageren houdt altijd een zeker risico in, het is een gedurfd waagstuk. De weigering om dit engagement aan te gaan is egoïstisch, opportunistisch, kleingeestig. Men slaagt er niet in om de rechten van de ander te erkennen en om de ander aan de samenleving voor te stellen als iemand die het waard is om onvoorwaardelijk bemind te worden. Zij die werkelijk verliefd zijn, proberen dit immers aan anderen te tonen. De liefde die in de huwelijkssluiting in aanwezigheid van anderen geconcretiseerd wordt, met alle verplichtingen die voortvloeien uit deze institutionalisering, is de manifestatie en de bescherming van een 'ja' dat zonder voorbehoud en beperkingen uitgesproken wordt. Dit 'ja' betekent in feite de ander zeggen dat hij erop kan vertrouwen dat hij niet verlaten zal worden als hij zijn aantrekkelijkheid verliest, als hij moeilijkheden heeft of als nieuwe gelegenheden van plezier of egoïstische belangen zich aanbieden.

De liefde die zich uitdrukt en groeit

133. De vriendschappelijke liefde verenigt alle aspecten van het huwelijksleven en helpt de gezinsleden om voortdurend te groeien. Deze liefde moet belangeloos en edelmoedig in woorden en daden uitgedrukt worden. In het gezin “moeten drie woorden gebruikt worden. Ik wil het herhalen, drie woorden: alstublieft, dank u, het spijt me. Drie sleutelwoorden!”¹³² “Als men in een gezin niet heerszuchtig is en vraagt ‘alsjeblijft’; als men in een gezin niet egoïstisch is en men leert “dank u” zeggen, als men zich in een gezin bewust is van het aangerichte kwaad en kan zeggen “verontschuldigd me”, zal er vrede en vreugde zijn in dat gezin”.¹³³ Laat ons niet karig zijn met deze woorden, maar ze elke dag herhalen want “sommige stiltes zijn pijnlijk, soms zelfs in het gezin, tussen man en vrouw, ouders en kinderen, broers en zussen”.¹³⁴ Maar de juiste woorden, uitgesproken op het juiste moment, beschermen en voeden de liefde, elke dag weer.

134. Dit alles gebeurt in een onafgebroken groeiproces. Deze heel speciale liefdesvorm die het huwelijk is, is bestemd om vorm te geven aan wat Sint-Thomas van Aquino over de liefde in het algemeen zegt. “Door haar ware aard is er inderdaad geen grens aan die liefdesgroei, want ze is een deelname aan de oneindige liefde die de Heilige Geest is [...]. Evenmin van de kant van het subject kunnen haar grenzen vastgelegd worden, want als de liefde groeit, groeit des te meer haar vermogen om nog meer lief te hebben”.¹³⁵ Sint-Paulus vraagt met aandrang: “En moge de Heer uw liefde voor elkaar en voor allen steeds groter maken”(1 Tes 3,12); en hij voegt eraan toe: “Over de broeder-

132 *Toespraak tot de gezinnen van de wereld naar aanleiding van hun pelgrimstocht naar Rome in het jaar van het geloof* (26 oktober 2013): ORf, 31 oktober 2013, p. 8.

133 *Angelus* (29 december 2013): ORf, 2 januari 2014, p. 5.

134 *Toespraak tot de gezinnen van de wereld naar aanleiding van hun pelgrimstocht naar Rome in het jaar van het geloof* (26 oktober 2013): ORf, 31 oktober 2013, p. 8.

135 *Summa Theologiae* II-II, q. 24, art. 7.

liefde [...], wij sporen u alleen aan, broeders en zusters, dit nog veel meer te doen”(1 Tes 4,9-10). Meer en meer! De huwelijksliefde wordt in de eerste plaats niet beschermd door te spreken over de onontbindbaarheid als verplichting of door het herhalen van de leer, maar door haar te versterken in een volgehouden groei onder impuls van de genade. Een liefde die ophoudt met groeien, is in gevaar. Die groei kan alleen maar gebeuren als we de goddelijke genade beantwoorden met steeds meer daden van liefde, met steeds talrijker uitingen van tederheid, intenser, edelmoediger, liefdevoller, vreugdevoller. Man en vrouw “worden zich steeds meer bewust van hun eenheid en verdiepen die gestadig”.¹³⁶ De gave van de goddelijke liefde van waaruit de echtgenoten leven, is tegelijkertijd een opgave om de weldaad van die genade telkens opnieuw te laten groeien.

135. Het heeft geen zin te dromen van een idyllische en volmaakte liefde, los van elke stimulans om te groeien. Een idealiseren van de aardse liefde gaat voorbij aan het feit dat het beste nog niet is bereikt, dat wijn met de jaren beter wordt. Zoals de bisschoppen van Chili het verwoordden: “Volmaakte gezinnen zoals een leugenachtige en consumptie-gerichte propaganda ons voorhoudt, bestaan niet. In die gezinnen gaan de jaren niet voorbij, bestaat geen ziekte, lijden en dood [...].

Deze consumptiegerichte propaganda houdt een illusie voor die niets te maken heeft met de realiteit, met de dagelijkse verantwoordelijkheid van mannen en vrouwen voor een gezin”.¹³⁷ Het is gezonder om realistisch te zijn en grenzen, uitdagingen en onvolmaaktheden te aanvaarden. Om te luisteren naar de oproep om samen te groeien, om de liefde te laten rijpen en om de verbondenheid, wat er ook moge gebeuren, te versterken.

136 Oecumenisch concilie Vaticanum II, pastorale constitutie *Gaudium et spes*, over de Kerk in de wereld van vandaag, nr. 48.

137 Bisschoppenconferentie van Chili, *La vida y la familia : regalos de Dios para cada uno de nosotros* (21 juli 2014).

De dialoog

136. De dialoog is bij uitstek een onontbeerlijke manier om liefde tot uitdrukking te brengen en te groeien in het huwelijks- en gezinsleven. Maar dit vergt een lang en moeilijk leerproces. Mannen en vrouwen, volwassenen en jongeren communiceren anders, hebben een ander taalgebruik en manier van doen. Communicatie wordt beïnvloed door de wijze waarop een vraag wordt gesteld, de manier van antwoorden, de gebruikte toon, het moment en vele andere factoren. We moeten bepaalde houdingen ontwikkelen om liefde te uiten en een echte dialoog mogelijk maken.

137. Maak tijd, kwaliteitsvolle tijd. Dit veronderstelt de bereidheid om geduldig en aandachtig te luisteren naar alles wat de ander wil zeggen. Het vraagt zelfdiscipline om niet te spreken voor het gepaste moment. In plaats van te beginnen met raad en richtlijnen te geven, moet men nagaan of men geluisterd heeft naar alles wat de ander wilde zeggen. Dit vraagt dat men het innerlijk stil maakt en luistert zonder mentale of emotionele stoorzenders. Wees niet gehaast, zet je eigen zorgen en noden aan de kant en maak ruimte. Dikwijls vraagt de partner geen oplossing voor de problemen maar een luisterend oor en een ernstig nemen van de pijn, ontgoocheling, vrees, woede, hoop en dromen. Maar de volgende klachten komen veel voor: “Hij luistert niet naar mij. Als het erop lijkt dat hij het doet, denkt hij in feite aan iets anders”. “Ik spreek met hem en ik voel dat hij hoopt dat ik eindelijk ophoud”. “Als ik spreek tot haar, probeert ze van onderwerp te veranderen, of geeft ze me korte antwoorden om het gesprek te beëindigen”.

138. Ontwikkel een houding van echte belangstelling voor de ander. Een houding van waardering, erkenning van de persoon die het recht heeft te bestaan, zelfstandig te denken en gelukkig te zijn. Onderschat nooit wat de ander zegt of vraagt, ook al kan het nodig zijn om een eigen standpunt te verwoorden. Fundamenteel hierbij is de overtuiging

dat iedereen een eigen inbreng heeft omdat iedereen een andere levenservaring heeft en vanuit een ander standpunt kijkt, andere zorgen, talenten en inzichten heeft. We dienen de waarheid van de ander te erkennen, de waarde van zijn diepste bekommernissen en de achtergrond van waaruit hij iets zegt, en dit geldt even goed als hij zich agressief uitdrukt. Om dit te bereiken moet men proberen zich in te leven in de ander en interpreteren wat op zijn hart ligt, achterhalen wat hem enthousiast maakt en dit als vertrekpunt nemen om de dialoog te verdiepen.

139. Er is een open geest nodig om zich niet dwangmatig in enkele ideeën op te sluiten en ook soepelheid om zijn eigen opinie te kunnen veranderen of vervolledigen. Het is mogelijk dat er, vertrekkend van mijn visie en die van de ander, een nieuwe synthese ontstaat die ons beiden verrijkt. De eenheid waarnaar men moet streven is geen uniformiteit, maar een 'eenheid in verschil' of een 'verzoende diversiteit'. In deze verrijkende broederlijke verbondenheid worden de persoonlijke verschillen en accenten onder ogen gezien, gerespecteerd en gewaardeerd, binnen een totaalbeeld dat het algemeen welzijn ten goede komt. Men moet zich bevrijden van de verplichting om gelijk te zijn. Er is een zekere scherpzinnigheid nodig om tijdig de ontstane 'storingen' onder ogen te zien zodat ze de dialoog niet zouden ten gronde richten. Bijvoorbeeld, als harteloze gevoelens opkomen, moet men ze erkennen en relativeren opdat ze de communicatie niet zouden ondermijnen. Kunnen verwoorden wat men voelt zonder de ander te kwetsen is belangrijk; bij een lastige kwestie die taal en manier van spreken gebruiken die door de ander gemakkelijker aanvaard en verdragen wordt; kritiek uiten zonder zijn woede als een vorm van wraak over de ander uit te storten en geen moraliserende taal aanwenden om de ander aan te vallen, belachelijk te maken, de schuld te geven of te kwetsen. Vele discussies binnen een koppel gaan niet over belangrijke kwesties. Soms gaat het over onbelangrijke prullen, maar wat de gemoederen verhit, is de manier waarop het gezegd wordt of de houding die in de dialoog wordt aangenomen.

140. Blijken van zorg en uitingen van genegenheid zijn noodzakelijk. Liefde overwint de ergste hindernissen. Als we iemand liefhebben of als we ons bemind voelen door de ander, lukt het ons beter om te begrijpen wat de ander wil zeggen en om onszelf te doen begrijpen. We moeten de broosheid overstijgen die ons bang maakt voor de ander alsof hij een ‘concurrent’ zou zijn. Het is heel belangrijk om onze eigen veiligheid te baseren op diepere keuzes, overtuigingen of waarden, en niet op het winnen van een discussie of het krijgen van gelijk.

141. Ten slotte moeten we het volgende erkennen: opdat een dialoog de moeite loont, moet men iets te zeggen hebben. Dit kan alleen de vrucht zijn van een innerlijke rijkdom gevoed door lectuur, persoonlijke reflectie, gebed en openheid op de wereld rondom ons. Anders worden de gesprekken vervelend en oppervlakkig. Als beide echtgenoten daaraan niet werken en als er geen netwerk van relaties is, verstikt het gezinsleven en verarmt de dialoog.

EEN HARTSTOCHTELIJKE LIEFDE

142. Het Tweede Vaticaans Concilie leert dat de echtelijke liefde “heel de persoon omvat en in staat is om aan de lichamelijke en goedsexpressies een bijzondere glans te geven en ze tot bestanddeel en geëigend teken van de echtelijke liefdesverbondenheid te adelen”.¹³⁸ Het is niet voor niets dat liefde zonder genot of hartstocht ontoereikend is om de vereniging van het menselijke hart met God te symboliseren. “Alle mystici hebben bevestigd dat de bovennatuurlijke liefde en hemelse liefde veeleer de symbolen die ze zoekt, vindt in de echtelijke liefde dan in de vriendschap, het kinderlijk gevoel of de toewijding van een dienaar. De reden ligt precies in haar totaliteit”.¹³⁹

138 Pastorale constitutie *Gaudium et spes*, over de Kerk in de wereld van vandaag, nr. 49.

139 A. Sertillanges, *Lamour chrétien*, Parijs, 1920, p. 174.

Waarom zouden we dan niet stilstaan om over de gevoelens en de seksualiteit in het huwelijk te spreken?

De wereld van de emoties

143. Verlangens, gevoelens, emoties, wat de klassieke schrijvers de 'passies' noemen, hebben een belangrijke plaats in het huwelijk. Ze manifesteren zich als de 'ander' opdaagt in ons leven en er een deel van wordt. Het is het eigene van ieder levend wezen zich te richten tot iets anders, en deze neiging heeft altijd affectieve tekenen als basis: genot of pijn, vreugde of verdriet, tederheid of angst. Zij zijn de vooronderstelling van de meest elementaire psychologische activiteit. De mens is een levend wezen op deze aarde en alles wat hij doet en zoekt is beladen met passies.

144. Als echte mens had Jezus een rijk gevoelsleven. Daarom deed de verwerping door Jeruzalem Hem pijn (cf. Mt 23,37), en deed deze situatie Hem in tranen uitbarsten (cf. Lc 19,41). Hij leefde mee met het lijden van mensen (cf. Mc 6,34). Toen Hij de anderen zag wenen, was Hij ontroerd en ontdaan (cf. Joh 11,33), en Hij huilde bij de dood van een vriend (cf. Joh 11,35). Deze uitdrukkingen van zijn gevoeligheid tonen hoezeer zijn menselijke hart openstond voor anderen.

145. Een gevoel ervaren is moreel gezien goed noch slecht.¹⁴⁰ Het opkomen van begeerte of afkeer is zondig noch afkeurenswaardig. Wat moreel goed of slecht is, is wat we doen op basis van of onder invloed van de gegeven hartstocht. Maar als de gevoelens opgewekt en gekoesterd worden en als we op basis daarvan slecht handelen, is het kwaad aanwezig in de beslissing om ze te voeden en in de slechte daden die erop volgen. In dezelfde lijn is het mij aangetrokken voelen tot iemand op zich niet positief. Als dit gevoel mij aanzet om de ander tot mijn slaaf

140 Cf. Thomas van Aquino, *Summa Theologiae* I-II, q. 24, art. 1.

te maken, staat dat gevoel alleen in dienst van mijn egoïsme. Geloven dat we goed zijn alleen maar omdat “we dingen voelen” is een vreselijke vergissing. Er zijn mensen die zich bekwaam voelen tot een grote liefde alleen maar omdat ze een grote nood aan genegenheid hebben, maar ze zijn onbekwaam te vechten voor het geluk van de anderen en ze sluiten zich op in hun eigen verlangens. In dit geval verwijderen de gevoelens de mens van de grote waarden en verbergen ze een egocentrisme dat niet toelaat een gezond en gelukkig gezinsleven te hebben.

146. Als anderzijds de hartstocht een vrije daad begeleidt, kan ze de diepte laten zien van deze keuze. De echtelijke liefde streeft ernaar dat het hele emotionele leven een goed wordt voor het gezin en dat het in dienst staat van het gemeenschappelijke leven. Een gezin bereikt zijn maturiteit als het emotionele leven van zijn leden zich omvormt tot een fijngevoeligheid die niet de grote keuzen en waarden domineert of verduistert, maar eerder de vrijheid van elk individu respecteert,¹⁴¹ haar duidelijk stelt, haar verrijkt, mooier en harmonieuzer maakt voor het welzijn van allen.

God houdt van de vreugde van zijn kinderen

147. Dit vereist een pedagogische weg, een proces dat ook onthechting inhoudt. Deze overtuiging van de Kerk is vaak aangevallen, alsof ze tegengesteld zou zijn aan het menselijke geluk. Benedictus XVI heeft deze discussie met een grote klaarheid opgenomen: “Vergalt de Kerk met haar geboden en verboden niet het mooiste in het leven? Zet ze niet juist daar verbodsborden neer waar de ons door de Schepper toegedachte vreugde een geluk aanbiedt dat ons een zekere voorsmaak geeft van het goddelijke?”¹⁴² Maar hij antwoordt dat, ook als er overdrijvingen of afwijkende vormen van ascese bestonden in het christendom, de officiële leer van

141 Cf. *Ibid.*, q. 59, art. 5.

142 Encycliek *Deus caritas est* (25 december 2005), nr. 3: AAS 98 (2006), p. 219-220.

de Kerk, trouw aan de Schriften, nooit de ‘eros op zich’ verworpen heeft “integendeel de oorlog werd verklaard aan een verwrongen en destructieve vorm ervan, omdat een valse vergoddelijking [...] eros juist van zijn waardigheid berooft en onmenselijk maakt”¹⁴³

148. De sturing van de emotionaliteit en van het instinct is noodzakelijk en daarom is het soms onontbeerlijk om grenzen te stellen. De overmaat, het gebrek aan controle, een obsessie voor één vorm van plezier, leiden uiteindelijk tot het verminderen en aantasten van het plezier zelf,¹⁴⁴ en ze schaden het gezinsleven. Men kan wel degelijk een mooie weg afleggen met de hartstochten, wat betekent dat men ze steeds meer richt op een project van zelfgave en integrale persoonlijke ontplooiing die de relaties tussen de gezinsleden verrijkt. Dit houdt niet in dat men afstand moet doen van intense geluismomenten¹⁴⁵, maar dat men ze invoegt bij andere momenten van edelmoedige gave, geduldig wachten, onvermijdelijke vermoeidheid, inzet voor een ideaal. Het gezinsleven is dat allemaal en het verdient het om helemaal geleefd te worden.

149. Bepaalde geestelijke stromingen leggen de nadruk op de uitschakeling van het verlangen om zich te bevrijden van pijn. Maar wij geloven dat God houdt van de ontplooiing van de mens, dat Hij alles geschapen heeft “opdat wij er rijkelijk van zouden genieten”(1 Tim 6,17). Laat ons opspringen van vreugde omwille van zijn tederheid die ons voorstelt: “Mijn kind [...] doe jezelf tegoed [...] laat een gelukkige dag niet ontsnappen”(Sir 14,11.14). Op dezelfde wijze beantwoordt een koppel aan de wil van God door deze Bijbelse uitnodiging te volgen: “Heb je een goede dag, geniet ervan”(Pr 7,14). Belangrijk is om voldoende vrij te zijn om te aanvaarden dat het genot andere uit-

143 *Ibid.*, nr. 4: AAS 98 (2006), p. 220.

144 Cf. Thomas van Aquino, *Summa Theologiae* I-II, q. 32, art. 7.

145 Cf. *Ibid.*, II-II, q. 153, art. 2, ad. 2: “*Abundantia delectationis quae est in actu venereo secundum rationem ordinato, non contrariatur medio virtutis* ».

drukingsvormen vindt in de verschillende levensfasen, volgens de behoeften van de wederzijdse liefde. In die zin kan men het voorstel van bepaalde oosterse meesters aannemen die de nadruk leggen op de bewustzijnsverruiming, om niet in de val te trappen van een heel beperkte ervaring die perspectieven sluit. Deze bewustzijnsverbreding is niet de negatie of de vernietiging van het verlangen maar zijn verruiming en de perfectie ervan.

De erotische dimensie van de liefde

150. Dit alles brengt ons bij het seksuele leven van het koppel. God zelf heeft de seksualiteit geschapen als een prachtig geschenk voor zijn schepselen. Als het nodig is om dit geschenk te ontwikkelen en afwijkingen te voorkomen, is het om “het verarmen van een authentieke waarde”¹⁴⁶ te verhinderen. De heilige Joannes Paulus II verwierp de bewering dat de leer van de Kerk uitmondt in “een ontkenning van de waarde van de menselijke seksualiteit”, of dat de Kerk alleen seksualiteit toelaat “omdat ze noodzakelijk is voor de voortplanting”.¹⁴⁷ De seksuele behoefte van de echtgenoten wordt niet misprezen, “op geen enkele manier wordt die behoefte in vraag gesteld”.¹⁴⁸

151. Tot hen die vrezen dat de vorming van hartstochten en seksualiteit afbreuk doet aan de spontaneïteit van de seksuele liefde, antwoordde de heilige Joannes Paulus II dat het menselijk wezen “geroepen is tot volledige en volwassen spontaneïteit van betrekkingen”, die “de geleidelijk verkregen vrucht is van het onderscheidingsvermogen van de opwellingen van het eigen hart”.¹⁴⁹ Dit vereist discipline en zelfbeheersing vermits elk menselijk wezen “volhardend en nauwgezet

146 Joannes Paulus II, *Catechesis* (22 oktober 1980), nr. 5: *ORf*, 28 oktober 1980, p. 20.

147 *Ibid.*, nr. 3.

148 Id., *Catechesis* (24 september 1980), nr. 4: *ORf*, 30 september 1980, p. 12.

149 *Catechesis* (12 november 1980), nr. 2: *ORf*, 18 november 1980, p. 12.

de betekenis van het lichaam moet leren”.¹⁵⁰ Seksualiteit is niet een middel voor bevrediging noch voor vermaak vermits ze een interpersoonlijke taal is waarbij de ander ernstig genomen wordt, in zijn heilige en onschendbare waarde. Zo “deelt het menselijk hart bij wijze van spreken in een andere spontaneïteit”.¹⁵¹ In deze context verschijnt de erotiek als een bijzondere uitdrukking van de menselijke seksualiteit. Men kan er “de echtelijke betekenis van het lichaam en de authentieke waardigheid van de gave”¹⁵² in terugvinden. In zijn catecheses over de theologie van het menselijk lichaam, leert de heilige Joannes Paulus II dat de seksuele differentiatie “niet alleen een bron van vruchtbaarheid en voortplanting is”, maar ook kan begrepen worden als “de bekwaamheid om liefde uit te drukken, die liefde waarin de mens als persoon een gave wordt”.¹⁵³ Een gezond seksueel verlangen, weliswaar nauw verbonden met het zoeken naar genot, veronderstelt verwondering en daarom kan ze de impulsen vermenschelijken.

152. Bijgevolg kunnen we op geen enkele manier de erotische dimensie van de liefde als een toelaatbaar kwaad of als een te verdragen last voor het welzijn van het gezin beschouwen, maar als een goddelijk geschenk dat de ontmoeting tussen echtgenoten mooier maakt. Omdat ze een hartstocht is, gesublimeerd door de liefde die de waardigheid van de ander bewondert, wordt ze “een volkomen en authentieke bevestiging van de liefde” die ons laat zien tot welk wonder het menselijke hart in staat is, en bijgevolg “voelt men” voor een ogenblik “dat het menselijke bestaan geslaagd is”.¹⁵⁴

150 *Ibid.*, nr. 4.

151 *Ibid.*, nr. 5.

152 *Ibid.*, nr. 1.

153 *Catechese* (16 januari 1980), nr. 1: *ORf*, (22 januari 1980), p. 12.

154 Joseph Pieper, *Über die Liebe*, München 2014, p. 174.

Geweld en manipulatie

153. Op basis van deze positieve visie op seksualiteit kunnen we het thema benaderen met een gezond realisme. We kunnen inderdaad niet ontkennen dat seksualiteit dikwijls onpersoonlijk en ongezond wordt, en bijgevolg “steeds meer een gelegenheid en een middel wordt voor de bevrediging van egoïstische verlangens en instincten”.¹⁵⁵ Vandaag loopt seksualiteit het risico vergiftigd te worden door de mentaliteit van ‘weggooien na gebruik’. Het lichaam van de ander wordt vaak beschouwd als iets om te gebruiken zolang het bevrediging biedt, en het wordt verworpen als het zijn aantrekkingskracht verliest. Kan men soms de blijvende vormen van heerszucht, arrogantie, misbruik, perversie en seksueel geweld ontkennen of verdoezelen die het gevolg zijn van een verwrongen betekenis van de seksualiteit en die de waardigheid van anderen alsook de oproep tot liefde, begraven onder een duistere zoektocht naar zichzelf?

154. Het is niet overbodig erop te wijzen dat seksualiteit, zelfs in het huwelijk, een bron van lijden en manipulatie kan worden. Daarom moeten we voor alle duidelijkheid opnieuw verwoorden dat de “huwelijksdaad die aan de partner opgedrongen wordt, zonder rekening te houden met zijn toestand of met zijn rechtmatige verlangens, geen echte daad van liefde is en daarom in strijd is met de morele orde in de betrekkingen tussen echtgenoten”.¹⁵⁶ De daden behorend bij de eenwording van man en vrouw beantwoorden aan de aard zelf van de seksualiteit gewild door God, als ze beleefd wordt op “een echt menselijke manier”.¹⁵⁷ Daarom gaf Paulus deze waarschuwing “Laat niemand zich te buiten gaan en zijn

155 Joannes Paulus II, encycliek *Evangelium vitae* (25 maart 1995), nr. 23: AAS 87 (1995), p. 427.

156 Paulus VI, encycliek *Humanae vitae* (25 juli 1968), nr. 13: AAS 60 (1968), p. 489.

157 Oecumenisch concilie Vaticanum II, pastorale constitutie *Gaudium et spes*, over de Kerk in de wereld van vandaag, nr. 49.

broeder in dit opzicht te kort doen” (1 Tes 4,6). Ook al schreef Paulus in de context van een patriarchale cultuur, waar de vrouw als volledig onderworpen aan de man werd beschouwd, toch leerde hij dat seksualiteit een gespreksonderwerp moet zijn tussen de echtgenoten en hij sprak over de mogelijkheid dat seksuele betrekkingen voor een tijdje uitgesteld kunnen worden, “met onderling goedvinden” (1 Kor 7,5).

155. De heilige Joannes Paulus II merkte op subtiële wijze op dat man en vrouw “bedreigd worden door onverzadigbaarheid”.¹⁵⁸ Zij zijn geroepen tot een steeds intensere vereniging, maar het risico bestaat dat ze de verschillen en de onvermijdelijke afstand die er tussen hen is, willen opheffen. Want ieder heeft een eigen en onvervreembare waardigheid. Wanneer het prachtige elkaar toebehoren verandert in overheersing, “verandert wezenlijk de structuur van de gemeenschap in interpersoonlijke relaties”.¹⁵⁹ Volgens de logica van de overheersing zal de heerser uiteindelijk ook zijn eigen waardigheid ontkennen¹⁶⁰ en zal hij definitief ophouden “met zich subjectief te identificeren met zijn eigen lichaam”,¹⁶¹ omdat het zijn diepste betekenis verliest. Hij beleeft seks als een soort vlucht en als een afstand doen van de schoonheid van de echtelijke eenheid.

156. Iedere vorm van seksuele onderwerping moet duidelijk verworpen worden. Daarom moet elke amateuristische interpretatie van de tekst uit de brief aan de Efeziërs “vrouwen, schik u naar uw man” (Ef 5,22) vermeden worden. Paulus drukt zich uit in categorieën die eigen waren aan de cultuur van die tijd. Deze culturele inkleding moeten wij niet overnemen, maar wel de geopenbaarde boodschap die aan de grondslag ligt van heel het hoofdstuk. Hernemen we de

158 *Catechese* (18 juni 1980), nr. 5: ORf, 24 juni 1980, p. 12.

159 *Ibid.*, nr. 6.

160 Cf. *Catechese* (30 juli 1980), nr. 1: ORf, 5 augustus 1980, p. 12.

161 *Catechese* (8 april 1981), nr. 3: ORf, 14 april 1981, p. 12.

wijze uitleg van de heilige Joannes Paulus II: “Liefde sluit elke vorm van onderwerping uit die van de vrouw de dienaar of de slavin van de man maakt [...]. De gemeenschap of eenheid die ze door hun huwelijk dienen op te bouwen, wordt werkelijkheid in de wederzijdse gave die ook een wederzijdse onderwerping is”.¹⁶² Daarom zegt men ook dat “mannen hun vrouw moeten liefhebben, als waren die hun eigen lichaam” (Ef 5,28). In feite is de Bijbelse tekst een oproep om het zelfingenomen individualisme te overstijgen en om voortdurend aandacht te hebben voor de andere: “Schik u naar elkaar” (Ef 5,21). In het huwelijk krijgt die wederzijdse ‘onderwerping’ een bijzondere betekenis en wordt ze begrepen als een vrij gekozen elkaar toebehooren gekenmerkt door trouw, respect en zorg. Seksualiteit staat onafscheidelijk in dienst van deze echtelijke vriendschap omdat ze erop gericht is de ander leven in overvloed te schenken.

157. De afkeuring van een vervormde seksualiteit en erotiek mag echter nooit leiden tot het minachten of verwaarlozen ervan. Het huwelijksideaal kan niet alleen omschreven worden als een edelmoedige gave en zelfopoffering, waarbij men alle persoonlijke behoeften laat varen en men alleen bezorgd is om het welzijn van de andere, zonder enige voldoening. Laat ons niet vergeten dat ware liefde bekwaam moet zijn om van de ander te ontvangen, om zichzelf te aanvaarden als kwetsbaar en behoeftig, om oprecht en vreugdevol dankbaar de lichamelijke uitdrukkingen van de liefde te verwelkomen in een knuffel, omhelzing, kus en seksuele eenwording. Benedictus XVI was hierover heel duidelijk: “Als de mens een zuivere geest wil zijn en het lichaam als een louter dierlijke erfenis afwijst, verliezen geest en lichaam hun waardigheid”.¹⁶³ Om die reden “kan de mens niet uitsluitend leven in een zichzelf weg-schenkende, afdalende liefde. Hij kan niet altijd geven, hij moet ook

162 *Catechesis* (11 augustus 1982), nr. 4: ORf, 17 augustus 1982, p. 8.

163 Encycliek *Deus caritas est* (25 december 2005), nr. 5: AAS 98 (2006), p. 221.

ontvangen. Wie liefde wil schenken, moet die zelf ook ontvangen als een geschenk”.¹⁶⁴ Dit betekent in ieder geval dat we niet mogen vergeten dat het menselijk evenwicht broos is, dat er altijd iets weerbarstigs blijft tegen een humane ontplooiing, en dat de meest primitieve en egoïstische neigingen op elk moment de kop kunnen opsteken.

Huwelijk en maagdelijkheid

158. “Veel mensen die ongehuwd leven, zijn niet alleen toegewijd aan hun familie waaruit ze voortkomen, maar bewijzen vaak grote diensten in hun vriendenkring, de kerkgemeenschap en het beroepsleven. [...]. Velen stellen dus hun talenten ten dienste van de christelijke gemeenschap in het teken van de naastenliefde en het vrijwilligerswerk. Er zijn ook ongehuwden die hun leven wijden aan de liefde voor Christus en hun broeders en zusters. Hun engagement is een grote verrijking voor het gezin, de Kerk en de samenleving”.¹⁶⁵

159. Maagdelijkheid is ook een manier van liefhebben. Als teken spreekt ze ons over de komst van het Rijk Gods en de dringende noodzaak om zich helemaal toe te wijden aan de dienst van de evangelisatie (cf. 1 Kor 7,32), en is ze een weerspiegeling van de hemelse volheid waar “niet gehuwd wordt” (Mt 22,30). Sint-Paulus prees haar aan omdat hij hoopte op een spoedige terugkeer van Jezus Christus en hij wilde dat allen zich toewijdden aan de evangelisatie: “De tijd is kort” (1 Kor 7,29). Toch liet hij duidelijk verstaan dat dit zijn persoonlijke keuze en verlangens was (cf. 1 Kor 7,25), niet een verzoek van Christus: “Voor de ongehuwden heb ik geen gebod van de Heer” (1 Kor 7,25). Tegelijkertijd erkent hij de waarde van de verschillende roepingen: “Ieder heeft nu eenmaal van God zijn eigen gave ontvangen, de een deze, de ander die”

164 *Ibid.*, nr. 7.

165 *Relatio finalis* 2015, nr. 22.

(1 Kor 7,7). In die zin zei Joannes Paulus II dat Bijbelteksten “geen enkele basis bieden om of de ‘inferioriteit’ van het huwelijk of de ‘superioriteit’ van de maagdelijkheid of het celibaat te onderbouwen”¹⁶⁶ omwille van de seksuele onthouding. Eerder dan in absolute termen te spreken over de superioriteit van de maagdelijke levensstaat, is het aangewezen te onderstrepen dat de verschillen in levensstaat elkaar aanvullen, en dat zij bijgevolg elk op hun eigen wijze perfect zijn. Alexander van Hales bijvoorbeeld beweerde dat het huwelijk in zekere zin superieur is aan de andere sacramenten: inderdaad het huwelijk symboliseert iets heel groots, namelijk “de eenheid van Christus met de Kerk of de vereniging van de goddelijke met de menselijke natuur”.¹⁶⁷

160. Bijgevolg gaat het niet over “een waardevermindering van het huwelijk ten voordele van de onthouding”¹⁶⁸ en is er “geen enkele basis om de twee tegenover elkaar uit te spelen [...]. Indien men volgens een bepaalde theologische traditie spreekt over de perfecte staat (*status perfectionis*), doet men dat niet omwille van de onthouding zelf, maar omwille van het hele leven dat steunt op de evangelische raden”.¹⁶⁹ Een gehuwd iemand kan de hoogste graad van liefde beleven en dus “de volmaaktheid bereiken die opwelt uit de liefde, door trouw te zijn aan de geest van deze raden. Deze volmaaktheid is toegankelijk en mogelijk voor ieder mens”.¹⁷⁰

161. Maagdelijkheid heeft de symbolische waarde van de liefde die geen behoefte heeft om de ander te bezitten en ze weerspiegelt zo de vrijheid van het Koninkrijk der Hemelen. Dit is een uitnodiging voor de echt-

166 *Catechesis* (14 april 1982), nr. 1: ORf, 20 april 1980, p. 16.

167 *Glossa in quatuor libros sententiarum Petri Lombardi*, IV, XXVI, 2 (Quaracchi 1957, p. 446).

168 Joannes Paulus II, *Catechesis* (7 april 1982), nr. 2: ORf, 13 april 1980, p. 12.

169 ID., *Catechesis* (14 april 1982), nr. 3: ORf, 20 april 1980, p. 16.

170 *Ibid.*

genoten om hun echtelijke liefde te beleven in het perspectief van de definitieve liefde van Christus, als een gemeenschappelijke weg naar de volheid van het Rijk Gods. Omgekeerd heeft de liefde van de echtgenoten andere symbolische waarden: in zekere zin is ze een bijzondere weerspiegeling van de Drie-eenheid. In feite is de Drie-eenheid een echte eenheid, waarin toch verscheidenheid bestaat. Bovendien is het gezin een christologisch teken, omdat het de nabijheid van God openbaart die het leven van de mens deelt door zich in de menswording, het kruis en de verrijzenis met hem te verenigen: iedere partner wordt 'één vlees' met de ander en geeft zichzelf om alles ten einde toe met hem te delen. Terwijl de maagdelijkheid een 'eschatologisch' teken is van de verrezzen Christus, is het huwelijk een 'historisch' teken voor hen die hier op aarde de weg gaan, een teken van de aardse Christus die aanvaardt om zich met ons te verenigen en die zich gegeven heeft tot in het vergieten van zijn bloed. Maagdelijkheid en huwelijk zijn en blijven dan ook twee verschillende vormen van beminnen, omdat "de mens niet zonder liefde kan leven. Hij krijgt nooit volledig inzicht in zichzelf en zijn leven is zinloos als hij de openbaring van de liefde niet ontvangt".¹⁷¹

162. Het celibaat loopt het gevaar een comfortabele eenzaamheid te worden die de vrijheid verschaft om zich zelfstandig te bewegen, om te veranderen van plaatsen, opdrachten en keuzes, om persoonlijk zijn geld te beheren, om verschillende mensen te ontmoeten afhankelijk van de aantrekkingskracht op het moment zelf. In dit geval is het getuigenis van de gehuwden verhelderend. Zij die geroepen zijn tot maagdelijkheid kunnen bij sommige koppels een duidelijk teken vinden van de edelmoedige en onwankelbare trouw van God aan zijn verbond, die de harten uitnodigt tot een zeer concrete zichzelf wegschenkende beschikbaarheid. Want er zijn gehuwden die trouw blijven aan hun partner als die fysiek onaantrekkelijk is geworden, als die niet meer

171 ID., Encycliek *Redemptor hominis* (4 maart 1979), nr. 10 : AAS 71 (1979), p. 274.

beantwoordt aan hun behoeften, ook al krijgen ze vele voorstellen om hun partner ontrouw te zijn en die te verlaten. Een vrouw kan zorg dragen voor haar zieke man, en daar, dicht bij het kruis, blijven 'ja' zeggen aan haar liefde tot de dood. Op een schitterende manier ziet men in deze liefde de waardigheid van de persoon die bemint, omdat de *caritas* er juist in bestaat om meer te beminnen dan bemind te worden.¹⁷² In vele gezinnen vinden we ook een tedere en zichzelf wegschenkende dienstbaarheid tegenover moeilijke en zelfs ondankbare kinderen. Dit maakt van deze ouders een teken van de vrije en belangeloze liefde van Jezus. Al deze situaties bemoedigen ongehuwden om hun gegeven zijn voor het Rijk Gods te beleven met een grotere edelmoedigheid en beschikbaarheid. Vandaag heeft de secularisatie de waarde van een verbondenheid voor een heel leven verduisterd en de rijkdom van het huwelijksoffer afgezwakt; daarom "is het noodzakelijk om de positieve aspecten van de huwelijksliefde toe te lichten".¹⁷³

OMVORMING VAN DE LIEFDE

163. De verlenging van de levensduur brengt iets teweeg dat vroeger niet vaak voorkwam: de intieme relatie en het wederzijds elkaar toebehoren moeten blijven bestaan gedurende vier, vijf of zes decennia lang en bijgevolg moet het wederzijds voor elkaar kiezen onophoudelijk vernieuwd worden. Misschien is de partner niet meer harts-tochtelijk aangetrokken door een intens seksueel verlangen naar de ander, maar ervaart men het genot van het elkaar toebehoren, van te weten dat men niet alleen is, dat men een 'partner' heeft die heel het leven en de persoonlijke geschiedenis kent en die alles deelt. Het is de tochtgenoot op de levensweg met wie men de moeilijkheden

172 Cf. Thomas van Aquino, *Summa Theologiae* II-II, q. 27, art. 1.

173 Pauselijke Raad voor het Gezin, *Gezin, huwelijk en "feitelijke verenigingen"* (26 juli 2000), nr. 40.

aanpakt en geniet van vele mooie dingen. Deze voldoening maakt deel uit van de tederheid die eigen is aan de echtelijke liefde. We kunnen niet beloven dat we een leven lang dezelfde gevoelens zullen hebben. Daarentegen kunnen we een stabiel gemeenschappelijk project hebben, ons engageren om lief te hebben, om in verbondenheid te leven tot de dood ons scheidt en om een verrijkende intimiteit te beleven. De liefde die we beloven, overstijgt alle emotie, elk gevoel en elke gemoedstoestand, ook al omvat ze dit alles. Het is een diepere genegenheid, een levenslange beslissing van het hart. Zelfs temidden onopgeloste conflicten en verwarde emotionele situaties, hernieuwen partners dagelijks hun beslissing om lief te hebben, elkaar toe te behoren, het leven te delen en te blijven liefhebben en vergeven. Elke partner gaat een weg van persoonlijke groei en omvorming. Op deze weg viert de liefde iedere stap en iedere nieuwe fase.

164. In de loop van het huwelijk verandert het fysieke voorkomen, maar dit is geen reden voor het verzwakken van de aantrekkingskracht van de liefde. Men wordt verliefd op heel de mens, met zijn unieke identiteit en niet alleen op zijn lichaam, ook wanneer het lichaam, onafhankelijk van de tand des tijds, nooit ophoudt in zekere zin de persoonlijke identiteit uit te drukken die het hart verleid heeft. Wanneer de anderen niet meer de schoonheid van deze identiteit kunnen herkennen, blijft de geliefde in staat deze te zien met de ogen van de liefde en de genegenheid verdwijnt niet. Men vernieuwt zijn beslissing om deze persoon toe te behoren, men kiest er opnieuw voor en men drukt deze keuze uit in een trouwe nabijheid vol tederheid. De edelmoedigheid van deze keuze roept door haar intensiteit en diepte een nieuwe vorm van emotie op, die ligt in de vervulling van haar huwelijksopdracht. Immers, “de emotie opgeroepen door een ander menselijk wezen als persoon [...] is op zich niet gericht op

de huwelijksact”.¹⁷⁴ Ze vindt andere gevoelsuitdrukkingen, omdat de liefde “een enkele werkelijkheid is, maar met verschillende dimensies – soms kan de ene kant dan weer de andere sterker naar voren komen”.¹⁷⁵ De huwelijksband vindt nieuwe uitdrukkingvormen, en vereist de beslissing om die band blijvend te versterken, niet alleen om die te bewaren, maar ook om die te ontwikkelen. Dagelijks dient men de weg te gaan om die op te bouwen. Maar niets daarvan is mogelijk als men de Heilige Geest niet aanroept, als men niet tot Hem roept om zijn genade te vragen, als men zijn bovennatuurlijke kracht niet zoekt, als men Hem niet vol verlangen vraagt om zijn vuur over onze liefde uit te storten om ze te verstevigen, te richten en om te vormen in iedere nieuwe situatie.

174 Joannes Paulus II, *Catechese* (31 oktober 1984), nr. 6: ORf, 6 november 1984, p. 12.

175 Benedictus XVI, encycliek *Deus caritas est* (25 december 2005), nr. 8: AAS 98 (2006), p. 224.

HOOFDSTUK VIJF

LIEFDE DIE

VRUCHTBAAR WORDT

165. Liefde schenkt altijd leven. Echtelijke liefde “eindigt niet bij het koppel [...]. Terwijl de echtgenoten zich aan elkaar geven, schenken zij zo, boven zichzelf uit, de werkelijkheid van het kind als levende weerspiegeling van hun eigen liefde, blijvend teken van hun echtelijke vereniging en onscheidbare synthese van hun vader- en moeder-zijn”.¹⁷⁶

VERWELKOMING VAN NIEUW LEVEN

166. Het gezin is niet alleen de plaats van procreatie maar ook die van verwelcoming van leven als gave Gods. Ieder nieuw leven “laat ons toe om de meest belangeloze dimensie van de liefde te ontdekken die ons blijft verbazen. Het is de schoonheid van vooraf te worden bemind: kinderen worden geliefd nog vóór ze er zijn”¹⁷⁷. Dit weerspiegelt de liefde van God die er het eerst is. Hij neemt altijd het initiatief. Kinderen “worden bemind voordat ze ook maar iets gedaan hebben om die liefde te verdienen”.¹⁷⁸ Nochtans “zijn vele kinderen vanaf het begin verworpen, verlaten, beroofd van hun kinderjaren en van hun toekomst. Sommigen durven zeggen, bijna om zich te rechtvaardigen, dat het een

176 Joannes Paulus II, apostolische exhortatie *Familiaris consortio* (22 november 1981), nr. 14: AAS 74 (1982), p. 96.

177 *Catechese* (11 februari 2015): OSf, 12 februari 2015, p. 2.

178 *Ibid.*

vergissing is dat ze op de wereld gezet zijn. Het is een schande! [...] Wat doen wij met de plechtige verklaringen van de rechten van de mens en de rechten van het kind als wij vervolgens kinderen straffen voor de fouten van hun ouders?”.¹⁷⁹ Indien een kind geboren wordt in ongewenste omstandigheden, moeten de ouders of andere gezinsleden al het mogelijke doen om het te aanvaarden als een geschenk van God, hun verantwoordelijkheid op te nemen en het oprecht te verwelkomen met genegenheid. Want “als het over kinderen gaat die ter wereld komen, zal geen offer van de ouders als te duur of te groot beschouwd worden, als daardoor vermeden wordt dat het kind denkt dat het een vergissing is, dat het niets waard is, overgeleverd aan de wonden van het leven en de arrogantie van mensen”.¹⁸⁰ Het geschenk van een nieuw kind dat de Heer toevertrouwt aan een papa en mama begint bij de verwelkoming, zet zich voort in een levenslange bescherming en heeft als uiteindelijk doel de vreugde van het eeuwige leven. Een rustige blik op de uiteindelijke voltooiing van de menselijke persoon zal de ouders nog meer bewust maken van het kostbare geschenk dat hen werd toevertrouwd: God laat ouders immers toe de naam te kiezen waarmee Hij zelf elk van zijn kinderen zal roepen voor alle eeuwigheid.¹⁸¹

167. Grote gezinnen zijn een vreugde voor de Kerk. Zij zijn een uitdrukking van de edelmoedige vruchtbaarheid van de liefde. Toch mogen we de heilzame waarschuwing van de heilige Joannes Paulus II niet vergeten, waarin hij verantwoord ouderschap niet ziet als “onbegrensde voortplanting of een gebrek aan bewustzijn van wat kinderen grootbrengen

179 *Catechese* (8 april 2015): ORf, 9 april 2015, p.2.

180 *Ibid.*

181 Cf. Oecumenisch concilie Vaticanum II, pastorale constitutie *Gaudium et spes*, over de Kerk in de wereld van vandaag, nr. 51: “Allen evenwel dient het duidelijk te zijn, dat het leven van de mensen en de opdracht om dit leven door te geven niet begrepen mogen worden als beperkt en ingesloten binnen een louter binnenwereldlijk perspectief, maar steeds uitzicht geven op de eeuwige bestemming van de mens”.

inhoudt, maar eerder als de mogelijkheid aan koppels gegeven om hun onvervreembare vrijheid op een wijze en verantwoordelijke manier te gebruiken door rekening te houden met de sociale en demografische werkelijkheid alsook met de eigen situatie en hun rechtmatige verlangens”.¹⁸²

Liefde tijdens de zwangerschap

168. De zwangerschap is een moeilijke maar wonderbare tijd. De moeder werkt samen met God opdat het wonder van nieuw leven voortgebracht wordt. Het moederschap is de vrucht van een “bijzondere mogelijkheid van het vrouwelijke organisme dat, dankzij zijn typisch scheppende natuur, dient voor de conceptie en geboorte van een menselijk wezen”.¹⁸³ Iedere vrouw deelt in het scheppingsmysterie dat vernieuwd wordt bij elke geboorte.¹⁸⁴ Zoals de psalm het zegt: “u hebt mij samengevlochten in mijn moeders schoot” (Ps 139,13). Het kind dat gevormd werd in de schoot van zijn moeder is een deel van Gods oneindige liefdesplan: “Voordat Ik u in de moederschoot vormde, koos Ik u uit; voordat u geboren werd, bestemde Ik u voor Mij” (Jr 1,5). Doorheen de eeuwen heeft ieder kind een plaats in het hart van God en op het moment dat het verwekt wordt, wordt de eeuwige droom van de Schepper werkelijkheid. Elk embryo is waardevol vanaf het moment van de conceptie. Men moet het bekijken met Gods liefdesblik die verder ziet dan alle uiterlijke schijn.

169. De zwangere vrouw kan deel uitmaken van Gods plan door te dromen over haar kind: “Negen maanden lang, dromen alle mama’s en papa’s [...]. Het is onmogelijk dat een gezin niet droomt. Als een gezin het vermogen om te dromen verliest, groeien kinderen niet op,

182 *Brief aan de secretaris-generaal van de Verenigde Naties over de bevolking en de ontwikkeling* (18 maart 1994): *Insegnamenti* 17/1 (1994), p. 750-751.

183 Joannes Paulus II, *Catechese* (12 maart 1980), nr. 3: ORf, 18 maart 1980, p. 12.

184 Cf. *Ibid.*

vermeerdert de liefde niet en verzwakt het leven en dooft het uit”.¹⁸⁵ Voor een christelijk gezin maakt het doopsel onvermijdelijk deel uit van deze droom. De voorbereiding erop gebeurt door het gebed van de ouders, die het kind al voor de geboorte toevertrouwen aan Jezus.

170. De wetenschappelijke vooruitgang laat ons vandaag toe om op voorhand de kleur van het haar van het kind te kennen of te weten welke ziektes het ooit zal ontwikkelen, want alle lichamelijke kenmerken van de persoon zijn al vanaf de embryonale fase in zijn genetische code aanwezig. Maar alleen de Vader die het kind geschapen heeft, kent het ten volle. Hij alleen kent het waardevolste, het belangrijkste, want Hij kent de diepste identiteit. De moeder die het draagt in haar schoot, dient aan de Vader het inzicht te vragen om het kind ten diepste te kennen en om het te verwachten zoals het is. Sommige ouders voelen dat hun kind niet komt op het beste moment. Zij dienen de Heer te vragen om hen te genezen en te sterken opdat ze ten volle dit kind zouden kunnen aanvaarden en met heel hun hart verwachten. Het is belangrijk dat het kind zich verwacht voelt. Het is geen futiliteit, geen oplossing voor een persoonlijke nood. Het is een mens, heel belangrijk, en het kan niet gebruikt worden voor het eigen voordeel. Dus is het van weinig belang of dit nieuwe leven je al dan niet nuttig is of zijn kenmerken je behagen, of het al of niet beantwoordt aan jouw plannen en dromen. “Kinderen zijn een geschenk. Elk kind is uniek en onvervangbaar [...]. Men houdt van een kind omdat het een kind is: niet omdat het mooi is, of omdat het zo of zo is. Neen, we houden ervan omdat het een kind is! Niet omdat het denkt zoals ik of omdat het mijn verlangens belichaamt. Een kind is een kind”.¹⁸⁶ De liefde van de ouders is een instrument van de liefde van God de

185 *Toespraak ter gelegenheid van de ontmoeting met gezinnen in Manila* (16 januari 2015): ORf, 22 januari 2015, p. 8.

186 *Catechese* (11 februari 2015): ORf, 12 februari 2015, p. 2.

Vader, die met tederheid de geboorte van elk kind verwacht, en het onvoorwaardelijk aanvaardt en belangeloos verwelkomt.

171. Vol genegenheid zou ik aan iedere zwangere vrouw willen vragen: bewaar je vreugde en laat niets je de innerlijke vreugde van het moederschap ontnemen. Dit kind verdient je vreugde. Laat niet toe dat vrees, zorgen, commentaren van anderen of problemen deze vreugde verstikken om Gods instrument te zijn om nieuw leven ter wereld te brengen. Houd je niet dwangmatig bezig met wat je te doen of voor te bereiden hebt, en deel in Maria's lofzang: "Met heel mijn hart roem ik de Heer, met al mijn adem juich ik om God, mijn redder, want Hij heeft omgezien naar zijn vernederde dienaress" (Lc 1,46-48). Beleef midden je zorgen dit enthousiasme op een serene wijze en vraag de Heer om je vreugde te beschermen zodat je die kan doorgeven aan je kind.

Vader- en moederliefde

172. "Pasgeboren kinderen krijgen, samen met voeding en zorg, de bevestiging van de spirituele kwaliteit van de liefde. Het tonen van liefde wordt zichtbaar in het krijgen van een persoonlijke naam, het delen van de taal, het liefdevol aankijken en het stralend glimlachen. Zo leren ze dat de schoonheid van menselijke relaties onze ziel raakt, onze vrijheid zoekt, het anders zijn van de ander aanvaardt, en hem erkent en respecteert als een gesprekspartner [...] en dat is liefde die een sprankel van Gods liefde bevat!"¹⁸⁷ Ieder kind heeft het recht op het ontvangen van de liefde van een moeder en een vader. Beiden zijn noodzakelijk voor een totale en harmonieuze ontwikkeling. Zoals de bisschoppen van Australië het verwoordden: beiden "dragen ze op een verschillende wijze bij in de opvoeding van het kind. De waardigheid van een kind respecteren betekent ook zijn nood en zijn natuurlijke recht erkennen

187 *Catechese* (14 oktober 2015): ORf, 15 oktober 2015, p. 2.

op een moeder en een vader”.¹⁸⁸ Het gaat niet alleen over de individuele liefde van een vader en een moeder, maar ook over hun wederzijdse liefde, die ervaren wordt als bron van het eigen bestaan, als veilig nest en fundament van het gezin. Anders lijkt het kind herleid te worden tot een willekeurig bezit. Beiden, man en vrouw, vader en moeder, “zijn de medewerkers en als het ware de vertolkers van de liefde van de schepende God”.¹⁸⁹ Ze tonen aan hun kinderen het moederlijke en vaderlijke gezicht van de Heer. Samen onderwijzen ze ook de waarde van de wederkerigheid en het respect voor de verscheidenheid, waarbij ieder zijn persoonlijke identiteit inbrengt en ook die van de ander kan ontvangen. Als omwille van een onvermijdelijke reden een van de twee ontbreekt, is het belangrijk om te zoeken hoe dit gemis kan gecompenseerd worden ter bevordering van een goede ontwikkeling van het kind.

173. Het gevoel wees te zijn dat vele kinderen en jongeren vandaag hebben, is veel dieper dan we ons kunnen voorstellen. Vandaag aangaan we het als zeer legitiem, zelfs wenselijk dat vrouwen willen studeren, werken, hun mogelijkheden ontwikkelen en persoonlijke doelen nastreven. Tegelijkertijd kunnen we niet ontkennen dat kinderen nood hebben aan een moederlijke nabijheid, in het bijzonder in de loop van de eerste levensmaanden. De werkelijkheid is dat “de vrouw als moeder tegenover de man staat, als draagster van nieuw leven dat in haar ontvangen werd, dat zich ontwikkelt en door haar op de wereld gezet wordt”.¹⁹⁰ Het verzwakken van de moederlijke nabijheid met zijn vrouwelijke eigenschappen is een groot gevaar voor onze wereld. Ik waardeer het feminisme voor zover het niet oproept tot uniformiteit of het moederschap ontkent. Want de grootheid van de vrouw omvat

188 Katholieke bisschoppenconferentie van Australië, pastorale brief *Don't Mess with Marriage*, 13 (24 november 2015), p. 11.

189 Oecumenisch concilie Vaticanum II, pastorale constitutie *Gaudium et spes*, over de Kerk in de wereld van vandaag, nr. 50.

190 Joannes Paulus II, *Catechesis* (12 maart 1980), nr. 2: ORf, 18 maart 1980, p. 12.

alle rechten die voortvloeien uit haar onvervreemdbare menselijke waardigheid, maar ook uit haar vrouwelijke aard, die onmisbaar is voor de samenleving. Haar vrouwelijkheid – in het bijzonder het moederschap – brengt ook plichten met zich mee, omdat haar vrouw zijn ook een bijzondere opdracht in deze wereld inhoudt, het beschermen en behoeden van deze wereld als een goed voor allen.¹⁹¹

174. In feite zijn “moeders het sterkste antigif tegen de verspreiding van een egoïstisch individualisme [...]. Zij getuigen van de schoonheid van het leven”.¹⁹² Ongetwijfeld, “zou een samenleving zonder moeders een onmenselijke samenleving zijn, omdat moeders altijd getuigen, zelfs op de moeilijkste momenten, van tederheid, toewijding en morele kracht. Moeders geven ook vaak de diepste betekenis van de religieuze praktijk door in de eerste gebeden en geloofsdaden die ze hun kinderen aanleren. Zonder moeders zouden er niet alleen geen nieuwe gelovigen zijn, maar het geloof zou een groot deel van zijn eenvoudige en diepe warmte verliezen. [...]. Lieve moeders, bedankt! Dank voor wie jullie zijn in het gezin en voor wat jullie geven aan de Kerk en aan de wereld”.¹⁹³

175. Een moeder die haar kind met genegenheid en medeleven omringt, helpt het om vertrouwen te schenken en laat het ervaren dat de wereld een goede plaats is waar het welkom is. Zo wordt het gevoel van eigenwaarde en ook de bekwaamheid tot intimiteit en empathie bevorderd. De vaderfiguur helpt het kind om de grenzen van de werkelijkheid waar te nemen en wordt meer gekarakteriseerd door het perspectief op de wijde wereld met haar uitdagingen, die inspanning en strijd vragen. Een vader met een klare en duidelijk mannelijke uitstraling, die zijn vrouw genegenheid en zorg betoont, is

191 Cf. *id.*, apostolische brief *Mulieribus dignitatem*, (15 augustus 1988), nr. 30-31: AAS 80 (1988), p. 1726-1729.

192 *Catechese* (7 januari 2015): ORf, 8 januari 2015, p. 2.

193 *Ibid.*

even noodzakelijk als de moederlijke zorg. Er kan een flexibiliteit zijn in de rollen en verantwoordelijkheden, afhankelijk van de concrete levensomstandigheden van elk gezin, maar de klare en welomschreven aanwezigheid van beide figuren, vrouwelijk en mannelijk, creëren de beste omgeving om een kind te laten opgroeien.

176. We horen vaak dat onze samenleving een ‘vaderloze maatschappij’ is geworden. Men zegt dat in de westerse cultuur de vader symbolisch afwezig is, verbannen, verdwenen. Het lijkt erop dat men zelfs de mannelijkheid in vraag stelt. Het resultaat is een begrijpelijke verwarring, want “aanvankelijk werd die als een bevrijding ervaren: een bevrijding van een vader als heer en meester, van een vader als een vertegenwoordiger van de van buitenaf opgelegde wet, van een vader als een strenge bewaker van het geluk van zijn kinderen en een belemmering voor de emancipatie en de autonomie van de jongeren. In sommige huisgezinnen heerste vroeger een autoritarisme, in andere gevallen was er zelfs misbruik”.¹⁹⁴ Maar “zoals het zo vaak gebeurt, vervalt men van het ene in het andere uiterste. In onze dagen lijkt het probleem niet langer de alomtegenwoordige aanwezigheid van de vaders te zijn maar hun afwezigheid en verdwijning. Vaders zijn soms zo begaan met zichzelf, met hun werk, en zelfs met hun eigen ontplooiing, dat ze hun gezin vergeten. En ze laten de kinderen en jongeren alleen”.¹⁹⁵ De vaderlijke aanwezigheid, en bijgevolg zijn autoriteit, wordt ook aangetast door het toegenomen belang van de communicatie- en ontspanningsmedia. Tegenwoordig wordt gezag vaak verdacht gemaakt en worden volwassenen genadeloos in vraag gesteld. Ze worden zelf onzeker en zo kunnen ze geen zekere en krachtige gids zijn voor hun kinderen. De rolverwisseling tussen ouders en kinderen is niet gezond, want het hindert het eigen ontwik-

194 *Catechese* (28 januari 2015): ORf, 29 januari 2015, p. 2.

195 *Ibid.*

kelingsproces dat kinderen moeten doorlopen en het ontnemt hen de liefde en leiding die ze nodig hebben om te groeien.¹⁹⁶

177. God plaatst de vader in het gezin opdat hij door zijn gave van mannelijkheid “zijn echtgenote nabij zou zijn om alles te delen, vreugde en pijn, tegenslagen en hoop. En om aanwezig te zijn bij zijn opgroeiende kinderen; als ze spelen en als ze werken, als ze onbekommerd of bedroefd zijn, als ze spreken en als ze zwijgen, als ze moedig of angstig zijn, als ze ronddolen en als ze hun weg terugvinden. Inderdaad, een altijd aanwezige. Als ik zeg ‘aanwezig’ betekent dit niet ‘controleerend’! Vaders die hun kinderen te veel controleren, onderdrukken hen”.¹⁹⁷ Sommige vaders voelen zich nutteloos en overbodig, maar de waarheid is dat “kinderen verlangen een vader te vinden die hen opwacht, als ze met hun problemen naar huis terugkeren. Ze zullen alles doen om het niet toe te geven, om het niet te tonen, maar zij hebben er nood aan”.¹⁹⁸ Het is niet goed voor kinderen om een vader te missen en zo vroegtijdig ophouden kind te zijn.

VRUCHTBAARHEID IN DE RUIME ZIN

178. Veel echtparen kunnen geen kinderen krijgen. We weten hoeveel lijden dit met zich meebrengt. Tegelijkertijd zijn we er ons ook van bewust dat “het huwelijk [...] niet louter gericht [is] op de voortplanting. [...]. Daarom blijft het huwelijk, ook als de vaak vurige verwachting naar het kind wordt teleurgesteld, standhouden als vaste levensgemeenschap en levenscommunie en behoudt het zijn waarde en onverbrekelijkheid”.¹⁹⁹ Bovendien “is het moederschap geen uit-

196 Cf. *Relatio finalis* 2015, nr. 28.

197 *Catechese* (4 februari 2015): ORf, 5 februari 2015, p. 2.

198 *Ibid.*

199 Oecumenisch concilie Vaticanum II, pastorale constitutie *Gaudium et spes*, over de Kerk in de wereld van deze tijd, nr. 50.

sluitende biologische werkelijkheid, maar kan het op verschillende manieren vorm krijgen”.²⁰⁰

179. Adoptie is een zeer edelmoedige manier om het moeder- en vaderschap op zich te nemen. Ik bemoedig hen die geen kinderen kunnen krijgen, om hun huwelijksliefde te verruimen door diegenen te verwelkomen die een eigen gezinsomgeving missen. Zij zullen hun grootmoedigheid nooit betreuren. Een kind adopteren is een liefdesdaad die iemand zonder gezin er een geeft. Het is belangrijk erop aan te dringen dat de wetgeving de adoptieprocedures vergemakkelijkt, vooral in het geval van ongewenste kinderen, om zo abortus of het in de steek laten te voorkomen. Zij die de uitdaging van adoptie aangaan en onvoorwaardelijk en belangeloos iemand aanvaarden, worden een schakel van Gods liefde: “Zelfs als een vrouw [het kind van haar schoot], zou vergeten; Ik vergeet u nooit” (Jes 49,15).

180. “De keuze voor adoptie of pleegzorg geeft een bijzondere vruchtbaarheid aan de huwelijkservaring en dit niet alleen in het geval van onvruchtbaarheid. [...]. Naast situaties waarin een kind koste wat het kost gewild wordt als een recht op persoonlijke levensvervulling, tonen een goed begrepen adoptie en pleegzorg een belangrijk aspect van het ouderschap en van het verwekken van kinderen. Ze maken mensen bewust dat kinderen, een eigen bestaansrecht hebben en dat men hen moet verwelkomen, beminnen en met zorg omringen, of ze natuurlijk, geadopteerd of in pleegzorg geplaatst zijn, en hen niet zomaar op de wereld mag zetten. Het belang van het kind moet altijd centraal staan en de basis zijn van de beslissingen rond adoptie en plaatsing”.²⁰¹ Aan de andere kant “moet de kinderhandel tussen landen en continenten door doeltreffende wettelijke acties en door overheidscontrole verhinderd worden”.²⁰²

200 Vde algemene bisschoppenconferentie van Latijns-Amerika en de Caraïben, *Documento de Aparecida* (29 juni 2007), nr. 457.

201 *Relatio finalis* 2015, nr. 65.

202 *Ibid.*

181. Het is passend erop te wijzen dat procreatie en adoptie niet de enige manieren zijn om de vruchtbaarheid van de liefde te beleven. Zelfs grote gezinnen zijn geroepen om hun stempel te drukken op de samenleving door andere vormen van vruchtbaarheid te ontwikkelen die in zekere zin een verlengstuk zijn van de liefde die hen bezielt. Christelijke gezinnen mogen nooit vergeten dat “geloof ons niet verwijdt van de wereld, maar ons aanzet om ons erin te integreren [...]. Ieder van ons heeft in feite een eigen rol in de voorbereiding van de komst van het Rijk Gods in onze wereld”.²⁰³ Gezinnen mogen zichzelf niet beschouwen als een toevluchtsoord dat hen tegen de samenleving beschermt. Zij moeten daarentegen vanuit een solidariteit met anderen hun gezin verlaten. Zo vormen ze een verbindingspunt tussen de persoon en de samenleving, tussen de publieke en persoonlijke levenssfeer. Gehuwde koppels moeten een duidelijk besef hebben van hun sociale verplichtingen. Als dit zo is, vermindert hun wederzijdse liefdevolle verbondenheid niet, maar wordt ze met nieuw licht vervuld. Zoals de dichter het uitdrukt:

*“Jouw handen zijn mijn streling,
de harmonie die mijn dagen vult.
Ik hou van jou omdat jouw handen
werken voor gerechtigheid.
Indien ik je liefheb is het omdat jij bent
mijn liefde, mijn metgezel, mijn alles
en in de straat, zij aan zij,
zijn wij veel meer dan twee”.*²⁰⁴

182. Geen enkel gezin kan scheppend zijn als het zichzelf beschouwt als te verschillend of ‘apart gezet’. Om dit risico te vermijden, is het goed dat we ons herinneren dat Jezus’ gezin, vol van genade en wijs-

203 Toespraak ter gelegenheid van de ontmoeting met gezinnen van Manila (16 januari 2015): ORf, 22 januari 2015, p. 8-9.

204 Mario Benedetti, “Te quiero”, in *Poemas de otros*, Buenos Aires 1993, p. 316.

heid, niet beschouwd werd als een vreemd gezin, verschillend en op afstand van de andere. Daarom juist vonden ze het moeilijk om de wijsheid van Jezus te erkennen: “Waar heeft hij dat vandaan? [...] Dat is toch de timmerman, de zoon van Maria?” (Mc 6,2-3). “Dat is toch de zoon van de timmerman?” (Mt 13,55). Deze vragen bevestigen dat het een eenvoudig gezin was, dicht bij allen, een deel van de gemeenschap. Jezus groeide niet op in een bekrompen en verstikkende relatie met Maria en Jozef, maar Hij bewoog zich graag in de ruimere familiekring, bij verwanten en vrienden. Dit verklaart waarom Maria en Jozef, toen ze terugkeerden van Jeruzalem, een dag lang konden veronderstellen dat de twaalfjarige Jezus zich ergens bij het reisgezelschap bevond, terwijl Hij hun verhalen beluisterde en hun zorgen deelde: “In de veronderstelling dat Hij zich bij het reisgezelschap bevond, reisden ze een hele dag” (Lc 2,44). Toch gebeurt het soms dat bepaalde christelijke gezinnen door hun taalgebruik, door de manier waarop zij handelen of omgaan met anderen, door hun voortdurend hameren op twee of drie onderwerpen, bekeken worden als wereldvreemd, niet geïntegreerd in de samenleving. Zelfs hun verwanten voelen dat zij op hen neerkijken en dat zij hen veroordelen.

183. Een getrouwd koppel dat de kracht van de liefde ervaart, weet dat deze liefde geroepen is om wonden van verlatenen te helen, om een cultuur van ontmoeting te bevorderen, om te strijden voor gerechtigheid. God heeft het gezin de opdracht toevertrouwd om van de wereld ‘een thuis’ te maken,²⁰⁵ opdat het voor iedereen mogelijk wordt de ander als een broeder of zuster te zien. “Een aandachtige blik op het dagelijkse leven van mannen en vrouwen toont onmiddellijk de alomtegenwoordige nood aan een gezonde dosis gezinsspirit [...]. Niet alleen de organisatie van het gemeenschapsleven wordt steeds meer gedwarsboomd door een bureaucratie die totaal vervreemd is van de fundamentele menselijke

205 Cf. *Catechese* (16 september 2015): ORf, 17 september 2015, p. 2.

relaties, maar ook de sociale en politieke omgangsvormen vertonen vaak tekenen van verval”.²⁰⁶ Daar staat tegenover dat open en solidaire gezinnen een plaats verlenen aan de armen. Ze kunnen vriendschap sluiten met hen die het slechter stellen. In hun poging om te leven volgens het Evangelie, zijn ze aandachtig voor Jezus’ woorden: “Alles wat je voor één van deze minste broeders van Mij hebt gedaan, heb je voor Mij gedaan” (Mt 25,40). Op een heel concrete manier leven ze wat het Evangelie met zoveel welsprekendheid van ons vraagt in deze tekst: “Wanneer u ’s middags of ’s avonds een feestmaaltijd geeft, roep dan niet uw vrienden bij elkaar, of uw broers, of uw familie, of rijke burens. Die zouden u op hun beurt uitnodigen, om iets terug te doen. Nodig liever, als u een feest aanricht, armen uit, gebrekkigen, kreupelen en blinden. Wat een geluk voor u” (Lc 14,12-14)! Wat een geluk voor u! Hierin ligt het geheim van een gelukkig gezin!

184. Zowel door hun getuigenis als door hun woorden spreken gezinnen over Jezus. Ze geven het geloof door, ze wekken een verlangen naar God op en ze weerspiegelen de schoonheid van het Evangelie en de evangelische levenswijze. Christelijke koppels kleuren zo de openbare ruimte met hun broederschap, hun sociale fijngevoeligheid, hun zorg voor zwakken, hun geloofslicht en hun daadwerkelijke hoop. Hun vruchtbaarheid verbreedt zich en brengt op ontelbare manieren Gods liefde aanwezig in de samenleving.

Het lichaam erkennen

185. In die zin is het goed om bijzondere aandacht te besteden aan een Bijbeltekst die men gewoonlijk los van zijn context of op een heel algemene manier interpreteert met het risico dat men zijn meest rechtstreekse en directe betekenis, die uitgesproken sociaal is, over het hoofd

206 *Catechese* (7 oktober 2015): ORf, 8 oktober 2015, p. 2.

ziet. Het gaat hier namelijk over 1 Kor 11,17-34 waar Paulus geconfronteerd wordt met een schandaal in de gemeenschap. De welstellende leden zijn geneigd om de armen te discrimineren, en dit gebeurt zelfs tijdens de *agape* maaltijd die samen gaat met de eucharistieviering. Terwijl de rijken volop genoten van hun eten, keken de armen toe en leden honger: “Sommigen lijdten honger en anderen zijn dronken. u kunt toch thuis eten en drinken? Of minacht u de gemeente van God, en wilt u hen die niets hebben beschaamd maken?” (vv. 21-22).

186. De eucharistie verlangt dat we leden zijn van het ene lichaam dat de Kerk is. Wie nadert tot het Lichaam en het Bloed van Christus kan niet tegelijkertijd datzelfde Lichaam beledigen door verdeeldheid en schandalige discriminaties onder de leden te veroorzaken. Het komt er inderdaad op aan om het lichaam van de Heer “waar te nemen”, om Hem in geloof en liefde te herkennen in zowel de sacramentele tekenen als in de gemeenschap, anders eet en drinkt men zijn eigen vonnis (cf. v. 29). Deze Bijbeltekst is een ernstige waarschuwing voor gezinnen die zich opsluiten in hun eigen comfort en zich isoleren, en vooral ook voor gezinnen die onverschillig blijven voor het lijden van arme gezinnen die het meest in nood verkeren. De eucharistieviering wordt zo voor iedereen een voortdurende oproep om “zichzelf te onderzoeken” (v. 28) en om te streven naar het verruimen van de gezinskring tot een grotere gemeenschap met de uitgestotenen van de samenleving en om zo werkelijk het sacrament van de eucharistische liefde te ontvangen die van ons één lichaam maakt. We mogen niet vergeten dat “de “mystiek” van het sacrament sociaal van aard is”.²⁰⁷ Als zij die de communie ontvangen weigeren om zich in te zetten voor armen en lijdenden of als ze instemmen met verschillende vormen van verdeeldheid, minachting en onrecht, wordt de eucharistie onwaardig

207 Benedictus XVI, encycliek *Deus caritas est* (25 december 2005), nr. 14: AAS 98 (2006), p. 228.

ontvangen. Gezinnen echter die met een juiste ingesteldheid geregeld de communie ontvangen, versterken hun verlangen naar broederschap, hun sociaal bewustzijn en hun inzet voor noodlijdenden.

HET LEVEN IN EEN RUIMERE FAMILIEKRING

187. De kleine gezinskern mag zich niet afsluiten van de bredere familiekring die bestaat uit ouders, ooms en tantes, neven en nichten en zelfs burens. In deze grote familiekring zijn er soms mensen die hulp nodig hebben of die minstens verlangen naar gezelschap en genegenheid, of die zelfs in zwaar lijden smachten naar troost.²⁰⁸ Het huidige individualisme kan leiden tot het zich opsluiten in een klein veilig nest, waarbij de anderen als storend en gevaarlijk ervaren worden. Nochtans biedt dit isolement geen grotere vrede en geluk. Integendeel het sluit het hart van het gezin en berooft het van zijn ruimere bestaansdimensie.

Zonen en dochters zijn

188. Laat ons in de eerste plaats nadenken over onze ouders. Jezus herinnerde de farizeeën eraan dat het in de steek laten van ouders een overtreding van Gods wet is (cf. Mc 7,8-13). Het is voor niemand deugdzaam te vergeten dat men een zoon of dochter is. “Zelfs als men volwassen is of bejaard, of als men zelf ouder wordt, of een verantwoordelijke positie bekleedt, ten diepste toe blijft men de identiteit van een kind behouden. Wij zijn allemaal zonen en dochters. En dit brengt ons altijd terug tot het feit dat we niet onszelf het leven geschonken hebben, maar dat we het gekregen hebben. Het grote geschenk van het leven is de eerste gave die we ontvangen hebben.”²⁰⁹

208 Cf. *Relatio finalis* 2015, nr. 11.

209 *Catechese* (18 maart 2015): ORf, 19 maart 2015, p. 2.

189. Vandaar dat “het vierde gebod aan de kinderen vraagt [...] om hun vader en moeder te eren (cf. Ex 20,12). Dit gebod komt juist na de geboden die God zelf betreffen. Het bevat inderdaad iets heiligs, iets goddelijks dat aan de basis ligt van iedere vorm van respect tussen mensen. En in de Bijbelse formulering van het vierde gebod, voegt men eraan toe: “Dan zult u lang leven op de grond die de Heer uw God u schenkt”. De liefdevolle verbondenheid tussen generaties is een waarborg voor de toekomst, een waarborg voor een echt menselijke geschiedenis. Een samenleving met kinderen die hun ouders niet eren, is een samenleving zonder aanzien [...]. Het is een maatschappij die veroordeeld is om zich met harde en hebzuchtige jongeren te vullen”.²¹⁰

190. Maar de medaille heeft een keerzijde: “Daarom zal een mens zijn vader en moeder verlaten” (Gn 2,24), zegt het Woord van God. Soms gebeurt dit niet, en gaat het huwelijk niet door omdat men deze onthechting en zelfgave niet opbrengt. Ouders moeten niet in de steek gelaten noch verwaarloosd worden, maar het zich verenigen in het huwelijk vereist dat men hen verlaat zodat het nieuwe gezin een thuis, een plaats van zekerheid, hoop en toekomstige plannen wordt en het koppel werkelijk “één vlees” (ibid.) wordt. In sommige huwelijken gebeurt het dat men zaken niet bespreekt met de partner maar wel met zijn eigen ouders. Het resultaat daarvan is dat de standpunten van de ouders belangrijker worden dan de gevoelens en meningen van de partner. Deze situatie mag niet lang blijven duren, en zelfs als het tijd vraagt, dienen beide echtgenoten zich in te zetten om te groeien in vertrouwen en communicatie. Het huwelijk daagt de echtgenoten uit een nieuwe manier te vinden om zonen en dochters te zijn.

210 *Catechese* (11 februari 2015): ORf, 12 februari 2015, p. 2.

Ouderen

191. “Wijs mij niet af in mijn oude dag, verlaat mij niet als mijn krachten bezwijken (Ps 71,9). Dit is de kreet van een ouder iemand die vreest vergeten en afgewezen te worden. Juist zoals God ons uitnodigt om zijn instrument te worden en te luisteren naar het roepen van de armen, verwacht Hij op dezelfde manier dat we luisteren naar de schreeuw van ouderen.²¹¹ Dit houdt een uitdaging in voor gezinnen en gemeenschappen want “de Kerk kan en wil zich niet confirmeren met een mentaliteit van onverdraagzaamheid, en nog minder met die van onverschilligheid en minachting tegenover ouderen. We moeten opnieuw een collectief gevoel van dankbaarheid, waardering en gastvrijheid opwekken opdat bejaarden zich een levend deel van de gemeenschap zouden voelen. Want bejaarden zijn mannen en vrouwen, vaders en moeders die vóór ons kwamen op onze eigen weg, in ons eigen huis, in onze dagelijkse strijd voor een waardig leven”.²¹² Inderdaad, “hoe verlang ik dat de Kerk de wegwerpcultuur trotseert door de overweldigende vreugde die voortvloeit uit de nieuwe omarming tussen jongeren en ouderen!”²¹³

192. De heilige Joannes Paulus II vraagt aandacht voor de rol van bejaarden in het gezin, want er zijn culturen die “als gevolg van een ongeordende industriële en stedelijke ontwikkeling, zowel vroeger als nu, bejaarden op vele onaanvaardbare wijzen uitstoten”.²¹⁴ De bejaarden helpen ons “de continuïteit van de generaties” te begrijpen met “het charisma de kloof te overbruggen”.²¹⁵ Heel dikwijls zijn het de grootouders die er borg voor staan dat de belangrijkste waarden

211 Cf. *Relatio finalis* 2015, nr. 17-18.

212 *Catechese* (4 maart 2015): ORf, 5 maart 2015, p. 2.

213 *Catechese* (11 maart 2015): ORf, 12 maart 2015, p. 2.

214 Apostolische exhortatie *Familiaris consortio* (22 november 1981), nr. 27: AAS 74 (1982), p. 113.

215 Joannes Paulus II, *Toespraak tot de deelnemers van het «Internationaal forum over de derde leeftijd»* (5 september 1980), 5: in *Insegnamenti*, III, 2 (1980), p. 539.

aan hun kleinkinderen doorgegeven worden en “velen kunnen bevestigen dat ze hun inwijding in het christelijk leven juist aan hun grootouders te danken hebben”.²¹⁶ Hun woorden, hun tedere gebaren of gewoonweg hun aanwezigheid helpen kinderen om er zich bewust van te worden dat de geschiedenis niet met hen begint, maar dat ze deel uitmaken van een eeuwenoude pelgrimstocht en dat ze allen die voor hen kwamen dienen te respecteren. Wie deze band met het verleden verbreekt, zal het moeilijk hebben om duurzame relaties op te bouwen en om te beseffen dat de werkelijkheid groter is dan henzelf. “Aandacht voor oudere mensen maakt het verschil in een samenleving. Heeft een samenleving aandacht voor bejaarden? Schenkt ze ouderen een plaats? Een samenleving zal vooruitgaan als ze de wijsheid [...] van oudere mensen respecteert”.²¹⁷

193. Het ontbreken van een historisch geheugen is een ernstige tekortkoming in onze samenleving. Een mentaliteit die enkel kan zeggen “toen was toen, nu is nu”, is zeer onvolwassen. Het kennen en beoordelen van gebeurtenissen uit het verleden is de enige weg om een zinvolle toekomst op te bouwen. Herinnering is noodzakelijk voor de opvoeding: “Denk aan de dagen van vroeger” (Heb 10,32). Luisteren naar de verhalen van oudere mensen is deugddoend voor kinderen en jongeren, want het verbindt hen met de geleefde geschiedenis van hun familie, hun buurt en hun land. Een gezin dat tekortschiet in het respecteren en koesteren van de grootouders, als levende herinnering, is al uiteengevallen; terwijl een gezin dat waarde hecht aan herinneringen, toekomst heeft. “Een samenleving die geen plaats heeft voor oudere mensen of hen afdankt omdat ze problemen veroorzaken, heeft een dodelijk virus”,²¹⁸ want ze “rukt zich los van

216 *Relatio finalis* 2015, nr. 18.

217 *Catechese* (4 maart 2015): ORf, 5 maart 2015, p. 2.

218 *Ibid.*

haar eigen wortels”²¹⁹ Onze hedendaagse ervaring van wezen als gevolg van een culturele discontinuïteit, ontworteling en ineenstorting van zekerheden die het leven vormgeven, daagt ons uit om van onze gezinnen plaatsen te maken waar kinderen zich kunnen wortelen in de rijke aarde van een collectieve geschiedenis.

Broer-zijn, zus-zijn

194. De relatie tussen broers en zussen verdiept zich met de tijd. “De band van broederschap die zich vormt in het gezin tussen de kinderen, als er een opvoedingsklimaat met openheid voor anderen is, vormt een grote leerschool van vrijheid en vrede. In een gezin leren we hoe we kunnen samenleven [...]. Misschien zijn we ons niet altijd ervan bewust, maar het is juist het gezin dat solidariteit binnenbrengt in de samenleving. Op basis van deze eerste ervaring van broederschap, verrijkt door de familiale genegenheid en opvoeding, straalt de houding van broederschap als een belofte over heel de samenleving”²²⁰

195. Samen met broers en zussen opgroeien, schenkt ons een mooie ervaring van elkaar te beschermen en te helpen. Dit is de reden waarom “solidariteit in een gezin straalt als we de zorg, het geduld, de genegenheid zien waarmee het kleine broertje of zusje dat zwak, ziek of gehandicapt is, omringd wordt”²²¹ Men moet erkennen dat “een broer, een zus hebben die van je houdt een sterke, kostbare en unieke ervaring is”,²²² maar kinderen moeten geduldig opgevoed worden om met elkaar als broer en zus om te gaan. Dit vaak moeilijke leerproces is een echte school voor sociaal gedrag. In sommige landen bestaat er

219 *Toespraak naar aanleiding van de ontmoeting met senioren* (28 september 2014): ORf, 2 oktober 2014, p. 8-9.

220 *Catechese* (18 februari 2015): ORf, 19 février 2015, p. 2.

221 *Ibid.*

222 *Ibid.*

een tendens om maar een kind te hebben, waardoor de ervaring van een broer of zus hebben zeldzaam wordt. In het geval dat men maar een kind kon krijgen, moet men naar wegen zoeken om het kind niet alleen en geïsoleerd te laten opgroeien.

Een groot hart

196. Buiten de kleine kring gevormd door het echtpaar en hun kinderen, is er de bredere familiekring die niet uit het oog mag verloren worden. Want “de liefde tussen man en vrouw, en in afgeleide en ruimere zin, de liefde tussen de leden van eenzelfde gezin – tussen ouders en kinderen, broers en zussen, tussen bloedverwanten en familieleden – wordt bezielend en gedreven door een innerlijk onophoudelijke dynamiek, die het gezin tot een steeds diepere en intensere communicatie voert, die grondslag en principe is van de huwelijks- en gezinsgemeenschap”.²²³ Vrienden en bevriende gezinnen zijn ook een deel van die bredere familiekring alsook de gemeenschappen van gezinnen die elkaar bijstaan in moeilijkheden, in hun sociaal engagement en in hun geloof.

197. Deze grote familie zou tienermoeders met veel liefde moeten omringen, net als kinderen zonder ouders, alleenstaande moeders, mensen met een handicap die nood hebben aan genegenheid en nabijheid, jongeren die vechten tegen een verslaving, ongehuwden, mensen gescheiden van hun partner of wiens partner overleden is en die lijden onder eenzaamheid, bejaarde en zieke mensen die geen steun van hun kinderen krijgen. Zelfs “gebroken mensen”²²⁴ maken er deel van uit. Deze brede familiekring kan ook helpen om zich te verzoenen met de tekortkomingen van de ouders of om op tijd mogelijke situaties van geweld en zelfs misbruik waaronder kinderen lijden, te ontdekken en

223 Joannes Paulus II, apostolische exhortatie *Familiaris consortio* (22 november 1981), nr. 18: AAS 74 (1982), p. 101.

224 *Catechese* (7 oktober 2015): ORf, 8 oktober 2015, p. 2.

aan te geven, en om een gezonde liefde en bescherming van een gezin aan te bieden als de eigen ouders daartoe onbekwaam zijn.

198. Tot slot mag men niet vergeten dat er in deze grote familie ook een schoonvader, schoonmoeder en alle verwanten van het echtpaar zijn. Een heel delicaat aspect van de liefde is leren om hen niet als concurrenten, gevaarlijke mensen of indringers te zien. De echtelijke verbondenheid vraagt dat men hun tradities en gewoonten respecteert, dat men hun taal probeert te begrijpen en dat men zich onthoudt van kritiek, dat men voor hen zorgt en hen een zekere plaats geeft in zijn hart, zelfs als men de rechtmatige zelfstandigheid en intimiteit van het koppel dient te beschermen. Zo willen handelen is ook een uitgelezen manier om de edelmoedigheid van zijn liefdevolle zelfgave aan de partner uit te drukken.

HOOFDSTUK ZES

ENKELE PASTORALE PERSPECTIEVEN

199. De besprekingen tijdens het synodale proces brachten ons de noodzaak onder ogen om te zoeken naar nieuwe pastorale wegen. Ik zal een poging ondernemen om deze op een algemene manier te bespreken. De verschillende gemeenschappen zullen verder concrete en doeltreffende voorstellen moeten uitwerken die zowel met de leer van de Kerk als met de plaatselijke noden en uitdagingen rekening houden. Zonder dat het mijn bedoeling is een gezinspastoraal voor te stellen, wil ik toch stilstaan bij enkele grote pastorale uitdagingen.

HET EVANGELIE VAN HET GEZIN OP EEN HEDENDAAGSE MANIER VERKONDIGEN

200. De synodevaders benadrukten dat christelijke gezinnen door de genade van het huwelijks sacrament de belangrijkste pijlers van gezinspastoraal zijn, vooral door “hun vreugdevol getuigenis als echtgenoten, gezinnen, huiskerken”.²²⁵ Bijgevolg “komt het erop aan de mensen te laten ervaren dat het Evangelie een vreugde is die ‘het hart en het hele leven vult’, omdat wij in Christus ‘bevrijd zijn van zonde, verdriet, innerlijke leegte en eenzaamheid’ (*Evangelii gaudium*, 1). In het licht van de parabel van de zaaier (cf. Mt 13,3-9), bestaat onze

225 *Relatio Synodi* 2014, nr. 30.

opdracht erin mee te werken aan het zaaien. De rest is Gods werk. En we mogen ook niet vergeten dat de Kerk die predikt over het gezin een teken van tegenspraak is”,²²⁶ maar gehuwde koppels zijn dankbaar als de herders hen motiveren tot een sterke liefde, hecht en duurzaam en in staat om alle hindernissen op hun weg het hoofd te bieden. De Kerk verlangt om gezinnen nabij te zijn met een nederig begrip en het is haar wens “om alle gezinnen te begeleiden opdat zij de beste weg ontdekken om de moeilijkheden die ze ontmoeten op hun levensweg te overwinnen”.²²⁷ Het volstaat niet een algemene zorg voor gezinnen op te nemen in grote pastorale projecten. Opdat gezinnen steeds meer actieve subjecten van gezinspastoraal zouden worden, is er “een inspanning van evangelisatie en catechese”²²⁸ nodig, gericht op de binnenkant van het gezin, die hen daarbij richting biedt.

201. Daarom wordt van de Kerk “een missionaire bekering gevraagd: we mogen ons niet beperken tot een theoretische verkondiging die niets te maken heeft met de echte problemen van de mensen”.²²⁹ De gezinspastoraal “moet laten aanvoelen dat het Evangelie van het gezin tegemoet komt aan de diepste verwachtingen van de menselijke persoon: eenieders waardigheid en de volledige vervulling in wederkerigheid, gemeenschap en vruchtbaarheid. Het komt er niet alleen op aan regels op te stellen, maar ook waarden voor te stellen die beantwoorden aan de noden van hen die vandaag moeten leven in de meest gesecculariseerde landen”.²³⁰ “De synodevaders hebben ook de noodzaak onderstreept van een evangelisatie die in alle openheid de culturele, sociale, politieke en economische beïnvloeding aan de kaak stelt, zoals bijvoorbeeld het overdreven belang dat gehecht wordt aan

226 *Ibid.*, nr. 31.

227 *Relatio finalis* 2015, nr. 56.

228 *Ibid.*, nr. 89.

229 *Relatio Synodi* 2014, nr. 32.

230 *Ibid.*, nr. 33.

de economische logica, die een authentiek gezinsleven belemmert en leidt tot discriminatie, armoede, uitsluiting en geweld. Daarom moeten de dialoog en de samenwerking met de sociale structuren worden aangegaan en moeten leken die zich als christenen engageren op het culturele en sociaalpolitieke veld aangemoedigd en gesteund worden”.²³¹

202. “De parochie biedt de belangrijkste bijdrage aan de gezinspastoraal. Zij is een familie van gezinnen waar de inbreng van kleine gemeenschappen, kerkelijke verenigingen en bewegingen harmonieus op elkaar afgestemd wordt”.²³² Samen met een specifieke pastoraal voor de gezinnen voelt men de nood aan “een meer aangepaste vorming van priesters, diakens, religieuzen, catechisten en andere pastorale werkers”.²³³ In de antwoorden op de wereldwijd verstuurd vragenlijst onderstreepte men dat de gewijde bedienaars vaak een gepaste vorming missen om met de hedendaagse complexe problemen van gezinnen om te gaan. In die zin kan de ervaring van de lange oosterse traditie met getrouwde priesters ook nuttig zijn.

203. Seminaristen zouden een uitgebreidere interdisciplinaire vorming over verlovingstijd en huwelijk moeten krijgen, en niet een vorming in de kerkelijke leer. De vorming maakt het hen ook niet altijd mogelijk om psychologisch en affectief tot persoonlijke ontplooiing te komen. Sommigen dragen moeilijke gezinssituaties met zich mee door de afwezigheid van de vader of door een gebrek aan emotionele standvastigheid. Tijdens hun vorming moeten de toekomstige priesters groeien zodat ze het psychische evenwicht verwerven dat voor hun zending vereist is. Familiale banden zijn fundamenteel om een gezond gevoel van eigenwaarde bij seminaristen te versterken. Daarom is

231 *Ibid.*, nr. 38.

232 *Relatio finalis* 2015, nr. 77.

233 *Ibid.*, nr. 61.

het belangrijk dat gezinnen deel uitmaken van de seminarieopleiding en van het leven van de priester om ze op een realistische manier te versterken. In die zin is de combinatie van een tijd doorgebracht in het seminarie en een tijd op de parochies gezond. Het bevordert het contact met de concrete werkelijkheid van gezinnen. Tijdens hun pastorale inzet als priester zullen ze immers vooral gezinnen ontmoeten. “De aanwezigheid van leken en gezinnen, in het bijzonder van vrouwen in de priesteropleiding, bevordert de waardering van verscheidenheid en complementariteit van de verschillende roepingen in de Kerk”.²³⁴

204. De antwoorden op de vragenlijsten beklemtoonden ook de noodzaak om met psychopedagogen, huisartsen, specialisten, maatschappelijk werkers, jeugdrechters en advocaten in familierecht de opleiding voor lekenverantwoordelijken voor de gezinspastoraal uit te bouwen, en daarbij open te staan voor de inbreng van de psychologie, sociologie, seksuologie, ook met inbegrip van therapie. Deskundigen, vooral in begeleiding, kunnen helpen om pastorale initiatieven af te stemmen op reële situaties en concrete zorgen van gezinnen. “Cursussen en programma’s, speciaal bestemd voor pastorale verantwoordelijken, kunnen ook helpen om het voorbereidingstraject van het huwelijk te integreren in de bredere dynamiek van het kerkelijke leven”.²³⁵ Een goede pastorale vorming is belangrijk “vooral in het licht van dringende bijzondere situaties die te maken hebben met huiselijk geweld of seksueel misbruik”.²³⁶ Dit alles vermindert op geen enkele manier, maar vervolledigt eerder de fundamentele waarde van geestelijke begeleiding, van de rijke geestelijke bronnen van de Kerk en van het sacrament van de verzoening.

234 *Ibid.*

235 *Ibid.*

236 *Ibid.*

VERLOOFDEN BEGELEIDEN OP DE WEG VAN DE HUWELIJKSVOORBEREIDING

205. De synodevaders verwoordden op vele manieren dat we jongeren moeten helpen om de waarde en de rijkdom van het huwelijk te ontdekken.²³⁷ Zij moeten de aantrekkingskracht kunnen ontdekken van een volkomen verbondenheid die de sociale dimensie van het leven verhoogt en vervolmaakt, die seksualiteit haar diepste zin schenkt, en die tegelijkertijd het goede voor de kinderen bevordert en hen de best mogelijke omgeving geeft om te groeien en te ontwikkelen.

206. “De complexe sociale realiteit en de uitdagingen waarvoor het gezin zich vandaag geplaatst ziet, vereisen een groter engagement van de hele christelijke gemeenschap in de voorbereiding van toekomstige echtparen op hun huwelijk. Het is noodzakelijk te herinneren aan het belang van de deugden. Een daarvan is de kuisheid, die een kostbare voorwaarde is voor een authentieke groei van de liefde tussen mensen. In dit verband hebben de synodevaders eensgezind aangedrongen op de noodzaak om er de hele kerkgemeenschap op een meer intense manier bij te betrekken, door het bevorderen van het getuigenis van de gezinnen zelf en de verankering van de voorbereiding op het huwelijk in het parcours van de christelijke initiatie en door de band van het huwelijk met het doopsel en de andere sacramenten te onderstrepen. De synodevaders hebben ook de nood aangegeven aan specifieke programma’s om koppels voor te bereiden op het huwelijk. Zo kunnen deze echt ervaren wat het betekent deel te hebben aan het leven van de Kerk, en worden ook de verschillende aspecten van het gezinsleven verdiept”²³⁸

237 Cf. *Relatio Synodi* 2014, nr. 26.

238 *Ibid.*, nr. 39.

207. Ik nodig de christelijke gemeenschappen uit om te erkennen dat de begeleiding van de liefdesweg van verloofden ook goed is voor henzelf. Zoals de bisschoppen van Italië terecht vaststelden, zijn huwenden voor de christelijke gemeenschap “een waardevolle bron. Als zij zich ernstig engageren om te groeien in liefde en in wederzijdse zelfgave, dragen ze bij tot het vernieuwen van de Kerk als geheel. Hun specifieke vorm van vriendschapsbeleving kan aanstekelijk zijn en de groei bevorderen van vriendschap en broederlijkheid in de christelijke gemeenschap waar ze deel van uitmaken”.²³⁹ Er zijn veel legitieme manieren om de huwelijksvoorbereiding vorm te geven. Elke lokale Kerk kan zelf nagaan hoe ze best een adequate vorming aanbiedt die tegelijk jongeren niet verwijderd van het sacrament. Het komt er niet op aan om hen heel de catechismus te onderrichten of om hen te overdonderen met te veel informatie. Want hier geldt ook dat “niet het vele weten de ziel verzadigt en voldoet, maar wel het innerlijke voelen en smaken”.²⁴⁰ Kwality is belangrijker dan kwantiteit en het is een prioriteit om – samen met de vernieuwde verkondiging van het *kerygma* – die onderwerpen op een aantrekkelijke en hartelijke manier te bespreken, die hen helpen om zich “met een groot en vrijgevig hart”²⁴¹ als koppel te engageren voor de rest van hun leven. De voorbereiding moet een soort ‘initiatie’ tot het huwelijks sacrament zijn die hen de nodige bouwstenen aanreikt om hen te helpen het sacrament in de beste omstandigheden waardig te ontvangen en vastberaden het huwelijksleven te beginnen.

208. Bovendien kan men via de steun van missionaire gezinnen, van de gezinnen van de verloofden en verschillende pastorale hulpmiddelen, al zeer vroeg een voorbereiding aanbieden die hen doet groei-

239 Italiaanse bisschoppenconferentie. Bisschoppelijke commissie voor gezin en leven, *Orientamenti pastorali sulla preparazione al matrimonio e alla famiglia*, (22 oktober 2012), nr. 1.

240 Ignace de Loyola, *Exercices Spirituels*, annotation 2.

241 *Ibid.*, annotation 5.

en in hun wederzijdse liefde dankzij de levensnabije begeleiding en het getuigenis. Over het algemeen zijn verloofde groepen en vrije discussiemogelijkheden over verschillende thema's waarin jongeren geïnteresseerd zijn echt nuttig. Toch zijn persoonlijke ontmoetingen van cruciaal belang omdat het hoofddoel is iedereen te helpen om te leren hoe men deze concrete persoon met wie men heel het leven wil delen, kan beminnen. Iemand leren liefhebben, is niet iets wat men improviseert of dat het doel kan zijn van een korte cursus voorafgaand aan de huwelijksviering. In de praktijk bereidt iedere persoon zich vanaf zijn geboorte voor op het huwelijk. Wat het eigen gezin heeft bijgebracht, zou moeten helpen om zijn eigen geschiedenis te begrijpen en zich voor te bereiden op een volledig en definitief engagement. Zij die het best voorbereid zijn op een huwelijk zijn wellicht die personen die van hun ouders geleerd hebben wat een christelijk huwelijk is, waarin beide partners elkaar onvoorwaardelijk gekozen hebben en deze verbintenis dagelijks hernieuwen. In die zin zijn alle pastorale initiatieven die koppels willen helpen om te groeien in liefde en om het Evangelie te beleven in het gezin, van onschatbare waarde om hun kinderen voor te bereiden op een toekomstig huwelijksleven. Men mag ook de pastorale waarde van religieuze volkstradities niet onderschatten. Ik denk bijvoorbeeld aan Valentijnsdag. Het vieren van deze dag wordt in bepaalde landen echter louter aangegrepen door commerciële belangen dan door de creativiteit van pastores.

209. De voldoende lange voorbereiding van verloofde koppels door de parochiegemeenschap kan ook bijdragen tot het herkennen van eventuele tegenstrijdigheden of risico's. Op die manier kan men evolueren naar de wijze beslissing de relatie stop te zetten om een voorspelbare mislukking met zeer pijnlijke gevolgen te voorkomen. Het probleem is dat door het enthousiasme van het begin men geneigd is om vele zaken te verbergen of te relativiseren. Men vermijdt het verwoorden van meningsverschillen en zo komen de moeilijkheden

pas later aan de oppervlakte. Daarom zouden verloofden aangemoedigd en geholpen moeten worden om met elkaar te bespreken wat ze verwachten van een eventueel huwelijk, welk beeld van de liefde en het engagement zij hebben, wat ze verlangen van de ander en welk gemeenschappelijk project ze samen willen uitbouwen. Deze discussies kunnen helpen om in te zien dat ze in feite weinig gemeenschappelijke punten hebben en dat de wederzijdse aantrekkingskracht alleen niet zal volstaan om samen te blijven. Niets is vluchtiger, onzekerder en onvoorspelbaarder dan de hartstocht. De beslissing om te trouwen zou nooit aangemoedigd mogen worden als er geen diepere motieven zijn die een duurzame verbintenis reëel mogelijk maken.

210. Als men de zwakke punten van de ander duidelijk erkent, moet men in ieder geval een realistisch vertrouwen hebben in de mogelijkheid om hem te helpen het beste in zichzelf te ontwikkelen als tegengewicht voor zijn zwakheden, met het vaste voornemen om hem in zijn de menselijke groei te bevorderen. Dit betekent dat men vastberaden instemt met eventuele opofferingen om problemen en conflictsituaties aan te pakken, en vastbesloten is om hierop voorbereid te zijn. Men moet in staat zijn om de gevaarzones die de relatie kunnen aantasten te ontdekken, om nog voor het huwelijk middelen te vinden die toelaten deze succesvol het hoofd te bieden. Jammer genoeg trouwen vele koppels zonder elkaar te kennen. Zij hebben enkel genoten van elkaars gezelschap en samen dingen gedaan, maar zonder de uitdaging aan te gaan om zich aan elkaar te laten kennen en om te leren wie de ander werkelijk is.

211. Zowel de onmiddellijke voorbereiding als die op lange termijn moet een waarborg zijn dat de verloofden het huwelijk niet zien als het einde van de weg, maar integendeel als een roeping die hen voortbeweegt naar de toekomst, met de vastberaden en realistische beslissing om samen alle beproevingen en moeilijke momenten te doorstaan.

De verloofden- en huwelijkspastoraal moet voor alles gericht zijn op een pastoraal van verbondenheid die koppels concreet helpt om hun liefde te verdiepen alsook om moeilijke momenten te boven te komen. Deze pastorale bijdragen mogen niet alleen bestaan uit de leerstellige overtuigingen, ze mogen zelfs niet beperkt worden tot de waardevolle geestelijke rijkdom die de Kerk altijd aanbiedt, maar ze moeten ook praktische wegen, concrete raadgevingen, ervaringsgerichte methoden en psychologische begeleiding aanreiken. Dit alles bouwt een pedagogie van de liefde uit, rekening houdend met de huidige gevoeligheid van jongeren, om hen van binnenuit te motiveren. De voorbereiding op het huwelijk zou koppels ook concrete namen en plaatsen, diensten of beschikbare gezinnen moeten aanwijzen waar ze naartoe kunnen gaan om hulp te zoeken als ze in moeilijkheden verkeren. Maar nooit mag men vergeten hen het sacrament van de verzoening voor te stellen, dat het mogelijk maakt de zonden en fouten van het voorbije leven en van de relatie zelf te plaatsen onder de invloed van Gods barmhartige vergeving en zijn helende kracht.

De voorbereiding van de viering

212. De directe voorbereiding op het huwelijk neigt ertoe gericht te zijn op de uitnodigingen, de kleding, het feest en ontelbare details die zowel het geld en de energie als de vreugde doen slinken. In plaats van hun beste krachten aan te wenden om zich als koppel voor te bereiden op de grote stap die ze samen gaan zetten, komen de verloofden gespannen en uitgeput naar de huwelijksviering. Deze mentaliteit is ook terug te vinden bij sommige koppels die feitelijk samenleven, maar nooit aan een huwelijk toekomen, omdat ze denken aan de te dure feestelijkheden in plaats van voorrang te geven aan hun wederzijdse liefde en de plechtige uitdrukking ervan in aanwezigheid van anderen. Dierbare verloofden: heb de moed anders te zijn! Laat jullie niet verleiden door een wereld van consumptie en uiterlijke schijn. Wat telt is de liefde die jullie verenigt, versterkt en heiligt door de genade. Jullie zijn in staat

om te kiezen voor een sober en eenvoudig feest, waar liefde boven alles staat. Pastorale werkers en de hele gemeenschap kunnen helpen om van deze prioriteit de norm te maken in plaats van de uitzondering.

213. In de directe voorbereiding is het belangrijk om de liturgische huwelijksviering te bespreken met de verloofden opdat ze die werkelijk ten diepste toe zouden beleven en opdat ze de zin van elk gebaar zouden kennen en waarderen. Laten wij niet vergeten dat het engagement van twee gedoopte personen die de huwelijksbelofte uitspreken en de lichamelijke eenwording die in het huwelijk voltrokken wordt, slechts geduid kunnen worden als de tekenen van de liefde van Gods mensgeworden Zoon, die zich in een liefdesverbond verenigde met zijn Kerk. Bij gedoopten veranderen de woorden en gebaren in een levende geloofstaal. Het lichaam met de betekenis die God er vanaf de schepping ingelegd heeft, “wordt de taal van de bedienaars van het sacrament, die beseffen dat in de huwelijksluiting het mysterie zich uitdrukt en verwerkelijk”²⁴²

214. De verloofden begrijpen niet altijd het theologische en geestelijke belang van de instemming die de betekenis van alle daaropvolgende gebaren verheldert. Deze woorden kunnen niet herleid worden tot het heden, zij behelzen een totaliteit die ook de toekomst insluit: “tot de dood hen scheidt”. De betekenis van de instemming maakt duidelijk dat “vrijheid en trouw niet aan elkaar tegengesteld zijn. Integendeel, ze ondersteunen elkaar wederzijds, zowel in de persoonlijke als in de sociale relaties. Laat ons bijvoorbeeld denken aan de schade in onze cultuur van wereldwijde communicatie, die veroorzaakt wordt door de zovele beloften die niet gehouden worden [...]. De eer van een gegeven woord, trouw zijn aan een belofte, kan niet gekocht noch verkocht worden. Ze kunnen niet met geweld afgedwongen worden noch zonder offer bewaard worden”²⁴³

242 Joannes Paulus II, *Catechese* (27 juni 1984), nr. 4: ORf, 3 juli 1984, p. 12.

243 *Catechese* (21 oktober 2015): ORf, 22 oktober 2015, p. 2.

215. De bisschoppen van Kenia hebben erop gewezen dat “toekomstige echtgenoten, overbezorgd om hun huwelijksdag, vergeten dat ze een engagement voorbereiden dat een leven lang zal duren”.²⁴⁴ Men moet hen ervan bewust maken dat het sacrament niet slechts een moment is dat daarna een deel van het verleden en van de herinneringen wordt, maar een werkelijkheid die voortdurend het hele huwelijksleven beïnvloedt.²⁴⁵ De procreatieve betekenis van de seksualiteit, de taal van het lichaam en de uitingen van liefde doorheen het huwelijksleven veranderen in “een ononderbroken stroom van liturgische taal” en “het huwelijksleven wordt in een zekere zin liturgie”.²⁴⁶

216. Het koppel kan ook mediteren over de Bijbelse lezingen en dieper doordringen in de betekenis van het uitwisselen van de ringen of van andere tekenen van de ritus. Maar het zou ook niet goed zijn dat ze trouwen zonder samen, voor elkaar, gebeden te hebben. Daarbij zullen ze Gods hulp vragen om trouw en edelmoedig te zijn, Hem samen vragen wat Hij van hen verlangt, en ze kunnen ook vragen hun liefde te zegenen bij een Mariabeeld. Zij die hen begeleiden in de huwelijksvoorbereiding zouden hen moeten bijstaan om deze gebedsmomenten die hen veel goed kunnen doen, mee te maken. “De huwelijksliturgie is een uniek gebeuren dat in een familiaal en sociaal kader van een feest gevierd wordt. Het eerste teken van Jezus vond plaats tijdens een huwelijksmaaltijd in Kana. De goede wijn van het door de Heer verrichte wonder, die vreugde bracht bij het ontstaan van een nieuw gezin, is de nieuwe wijn van Christus’ verbond met de mannen en vrouwen van alle tijden [...]. Dikwijls heeft de voorganger de gelegenheid om te spreken tot een groep mensen waarvan sommigen zelden deelnemen aan het kerkelijke leven of die tot een andere christelijke Kerk of een andere religieuze gemeenschap behoren. Het is een waardevolle gelegenheid om het Evangelie van Christus te verkondigen”.²⁴⁷

244 Bisschoppenconferentie van Kenia, *Message of Lent*, 18 februari 2015.

245 Cf. Pius XI, encycliek *Casti connubii* (31 december 1930): AAS 22, p. 583.

246 Joannes Paulus II, *Catechese* (4 juli 1984), nrs. 3.6: ORf, 10 juli 1984, p. 12.

247 *Relatio finalis* 2015, nr. 59.

DE BEGELEIDING IN DE EERSTE HUWELIJSJAREN

217. Het is belangrijk het huwelijk te zien als een liefdesverhaal. Alleen zij kunnen trouwen die elkaar vrij gekozen hebben en elkaar liefhebben. Maar als liefde enkel een fysieke aantrekkingskracht of een vaag gevoel is, worden echtgenoten bijzonder kwetsbaar eens dat gevoel verdwijnt of de aantrekkingskracht vermindert. Er rekening mee houdend dat deze verwarring vaak gebeurt, is het des te belangrijker om de eerste huwelijksjaren te begeleiden om de bewuste en vrije beslissing om elkaar toe te behoren en voor altijd lief te hebben, te beleven en te verdiepen. Vaak is de verlofingsperiode niet lang genoeg. De beslissing om te trouwen wordt om allerlei redenen overhaast genomen en wat nog meer problematisch is, het koppel zelf is er niet klaar voor. Pasgehuwden moeten dan dit proces voltooien, dat eigenlijk tijdens hun verlovingstijd had moeten plaatsvinden.

218. Een andere grote uitdaging van de huwelijkspastoraal is koppels helpen begrijpen dat het huwelijk niet zoets is als een 'afgewerkt product'. De vereniging is echt, onherroepelijk en door het huwelijks-sacrament bevestigd en geheiligd. Maar door zich met elkaar te verbinden, gaan de echtgenoten een actieve en creatieve rol spelen in een levenslang project. Hun blik wordt gericht op de toekomst die dag na dag met Gods hulp opgebouwd moet worden. Juist daarom verlangt men niet dat de ander perfect is. Men moet de illusies opzij zetten en de ander aanvaarden zoals hij is: onvolmaakt, geroepen om te groeien, in ontwikkeling. Een aanhoudende kritische houding tegenover de partner betekent dat men het huwelijk niet op zich genomen heeft als een project om samen aan te werken, met geduld, begrip, verdraagzaamheid en edelmoedigheid. Traag maar zeker wordt de liefde vervangen door een onderzoekende en meedogenloze blik, door de controle van de verdiensten en rechten van ieder, door bezwaren, concurrentie en zelfverdediging. Zo worden de echtgenoten onbekwaam om zich om de ander te bekommeren, om allebei een rijpingsproces door te maken en om hun verbondenheid te laten groeien. Deze feiten

dient men op een realistische wijze aan de pasgehuwden duidelijk te maken vanaf het begin, zodat ze zich bewust worden dat het huwelijk “pas het begin is”. Door elkaar het jawoord te geven, beginnen ze aan een reis die hen aanzet om alle hindernissen op hun weg te overwinnen, om hun doel te bereiken. De ontvangen huwelijkszegen is een genade en een stimulans op deze tocht. Gewoonlijk helpt het om hen aan te moedigen om samen te zitten en om met elkaar te bespreken hoe zij concreet kunnen plannen om hun doel te bereiken.

219. Ik herinner me een spreekwoord dat zegt dat het stilstaande water in een poel verstikt. Dit is wat gebeurt als het liefdesleven in de eerste huwelijksjaren stagneert, als het ophoudt in beweging te zijn, als het zijn opwindende als voortdrijvende kracht verliest. De dans die door deze jonge liefde beweegt, de dans met gloedvolle ogen naar de toekomst toe, mag niet stoppen. In de verlovingstijd en de eerste huwelijksjaren is de hoop als gist die het mogelijk maakt verder te kijken dan de ruzies, conflicten en problemen en om alles in een breder perspectief te zien. De hoop beteugelt onze onzekerheden en zorgen zodat we kunnen groeien. Dezelfde hoop vraagt ons om ten volle te leven in het nu, om hart en ziel te geven voor het gezinsleven, want de beste manier om de toekomst voor te bereiden is goed te leven in het nu.

220. Op deze weg doorloopt men verschillende fasen die oproepen tot een edelmoedige zelfgave. Men gaat van de beginfase, die door een sterke gevoelsmatige aantrekkingskracht gekenmerkt is, tot de ander nodig hebben als een deel van het eigen leven. Van het plezier om elkaar toe te behoren naar het leven zien als een gemeenschappelijk project, het vooropstellen van het geluk van de ander en het vreugdevol zien dat dit huwelijk een verrijking is voor de samenleving. De groei van de liefde houdt ook in dat men leert “onderhandelen”. Dit is niet egoïstisch of een commercieel spel, maar een oefening van wederzijdse liefde, een spel van geven en nemen voor het welzijn

van het gezin. Bij iedere nieuwe fase in het huwelijksleven moet men gaan zitten om nieuwe afspraken te maken op zo'n manier dat er geen winnaars en verliezers zijn, maar dat beiden winnen. In een huisgezin kunnen de beslissingen niet unilateraal genomen worden, beide echtgenoten delen de verantwoordelijkheid voor het gezin. En toch is ieder huisgezin uniek en iedere echtelijke synthese anders.

221. Een van de oorzaken van een gebroken huwelijk is te hoge verwachtingen koesteren over het huwelijksleven. Als het duidelijk wordt dat de werkelijkheid niet zo rooskleurig is als wat men zich ervan voorstelde, is de oplossing niet om snel en onverantwoord te denken aan een scheiding, maar om het huwelijk te aanvaarden als een weg van groei waarbij elke huwelijkspartner een instrument van God is om de ander te doen groeien. Verandering, groei en ontwikkeling van de positieve mogelijkheden die ieder in zich draagt, zijn mogelijk. Ieder huwelijk is een 'heilsgeschiedenis' en dat veronderstelt dat men vertrekt van de kwetsbaarheid die dankzij de gave van God en een vindingrijk en edelmoedig antwoord van onze kant, geleidelijk aan groeit naar een sterkere en mooiere werkelijkheid. De grootste opdracht van een man en een vrouw in de liefde is misschien om elkaar te helpen meer man, meer vrouw te worden. Groei bevorderen betekent bijdragen tot de identiteitsvorming van de ander. Liefde is dus een hele kunst. Als we de Bijbelpassage over de schepping van de man en de vrouw lezen, zien we dat God eerst de man vormt (cf. Gn 2,7). Daarna bemerkt Hij dat de man iets wezenlijks mist en Hij scheidt de vrouw. Daarna horen wij de man verrast uitroepen: "Oh ja, nu, deze is het!" En vervolgens lijken we te luisteren naar de mooie dialoog tussen man en vrouw als ze elkaar geleidelijk aan ontdekken. Want zelfs in de moeilijkste momenten verrast de ander nog en worden nieuwe poorten geopend naar een ontmoeting, alsof het de eerste keer was. In iedere nieuwe fase gebeurt die wederzijdse vormgeving opnieuw. Liefde maakt dat men wacht op de ander en dat men met geduld deze goddelijke kunst uitoefent.

222. De begeleiding moet de echtgenoten aanmoedigen om genereus nieuw leven te schenken: “Zich afstemmend op het veelzijdige persoonlijke en menselijke karakter van de huwelijksliefde, gebeurt de gezinsplanning best in een wederzijdse dialoog tussen de echtgenoten, met respect voor het ritme en de waardigheid van de partner. In die zin moeten de encycliek *Humanae vitae* (cf. nrs. 10-14) en de apostolische exhortatie *Familiaris consortio* (cf. nrs. 14; 28-35) worden herontdekt om een mentaliteit die vaak tegen het leven ingaat, te bestrijden. [...]. De verantwoordelijke keuze voor het ouderschap veronderstelt de vorming van het geweten “de meest verborgen kern en het heiligdom van de mens, waarin hij alleen is met God, wiens stem binnen in hem weerklinkt” (*Gaudium et spes*, nr. 16). Hoe meer de echtgenoten in geweten zoeken om God en zijn geboden te beluisteren (cf. Rom 2,15) en zich geestelijk te laten begeleiden, des te meer zullen ze innerlijk vrij zijn van een subjectief oordeel en van het zich schikken naar de geldende sociale normen”.²⁴⁸ De duidelijke leer van het Tweede Vaticaans Concilie blijft bestaan: “Daarom moeten [de echtgenoten] pogen in gemeenschappelijk beraad tot een gewetensvolle beslissing te komen, rekening houdend zowel met hun eigen welzijn, als met dat van de al geboren en komende kinderen, met inzicht ook in de materiële en geestelijke omstandigheden van hun tijd en hun situatie en ten slotte rekening houdend met het welzijn van het gezin, van de noden van de huidige maatschappij en ook van de Kerk. In laatste instantie zijn het de echtgenoten zelf die ten overstaan van God deze gewetensbeslissing nemen”.²⁴⁹ Daarnaast moet “het gebruik van methoden die steunen op het ‘natuurlijke ritme van vruchtbaarheid’ (*Humanae vitae*, nr. 11) aangemoedigd worden. Men moet benadrukken dat ‘deze methoden het lichaam van de echtgenoten eerbiedigen, de wederzijdse tederheid bevorderen en de groei van waarachtige vrijheid begunstigen’ (*Catechismus van de Katholieke*

248 *Ibid.*, nr. 63.

249 Pastorale constitutie *Gaudium et spes*, over de Kerk in de wereld van deze tijd, nr. 50.

Kerk, nr. 2370). Altijd moet men het feit benadrukken dat kinderen een wonderbaar geschenk van God zijn, een vreugde voor de ouders en voor de Kerk. Door hen vernieuwt de Heer de wereld”.²⁵⁰

Enkele hulpmiddelen

223. De synodevaders wezen erop dat “de eerste jaren van een huwelijk een vitale en delicate periode zijn waarin het koppel zich meer bewust wordt van de uitdagingen en de zin van het huwelijksleven. Vandaar de nood aan pastorale begeleiding die ook na de viering van het sacrament voortgezet wordt (*Familiaris consortio*, Deel 3). In die pastoraal blijkt de aanwezigheid van echtparen met ervaring van groot belang. De parochie is de ideale plaats waar die ervaren koppels zich ten dienste kunnen stellen van jongere koppels, met de mogelijke steun van verenigingen, kerkelijke bewegingen en nieuwe gemeenschappen. De echtparen moeten worden aangemoedigd in een houding van fundamentele openheid voor de grote gave die kinderen betekenen. Het is noodzakelijk de klemtoon te leggen op het belang van de gezinsspiritualiteit, het gebed en de deelname aan de eucharistie op zondag, waarbij de koppels aangespoord worden om regelmatig bij elkaar te komen om de groei van hun spirituele leven en de solidariteit in de concrete noden van het leven te bevorderen. De liturgie, de geloofspraktijk en de eucharistievieringen voor het hele gezin, vooral ter gelegenheid van de huwelijksverjaardag, zijn vitaal in de bevordering van de evangelisatie via het gezin”.²⁵¹

224. Dit proces vraagt tijd. Liefde heeft tijd en ruimte nodig. Al het andere is van secundair belang. Het gaat over tijd om met elkaar te spreken, tijd om elkaar te omhelzen, om samen plannen te maken, om te luisteren naar elkaar, om elkaar in de ogen te kijken, om elkaar te waarderen, om de relatie te versterken. Soms is het probleem het

250 *Relatio finalis* 2015, nr. 63.

251 *Relatio Synodi* 2014, nr. 40.

hectisch ritme van onze samenleving of de tijd besteed aan de arbeidsverplichtingen. Op andere momenten is het probleem dat de tijd die men samen doorbrengt niet kwaliteitsvol is. De ruimte wordt gedeeld zonder aandacht te besteden aan elkaar. Pastorale werkers en huwelijksgroepen moeten naar wegen zoeken om jonge en kwetsbare koppels te helpen om elkaar op deze momenten te ontmoeten, om aanwezig te zijn bij de ander, om ook stiltemomenten te delen die hen ertoe brengen om de nabijheid van de huwelijkspartner te ervaren.

225. Koppels die positieve ervaringen hebben op dit vlak, kunnen praktische suggesties delen die voor hen nuttig waren: plannen van gezamenlijke vrije tijd, ontspanningstijd met de kinderen, verschillende manieren om belangrijke gebeurtenissen te vieren, delen van gelegenheden voor geestelijke groei. Maar ze kunnen ook hulpmiddelen aanreiken om deze momenten zin en betekenis te geven, om te leren beter met elkaar te communiceren. Dit is van het allergrootste belang als de nieuwigheid van de verlovingstijd vervaagt. Als een koppel niet meer weet hoe ze samen tijd kunnen doorbrengen, zal een van de huwelijkspartners of zelfs beiden uiteindelijk hun toevlucht zoeken in allerlei technologische snufjes, zullen ze andere engagementen aangaan, de armen van een ander opzoeken of willen ontsnappen aan deze lastige intimiteit.

226. Men moet jonge koppels ook stimuleren om hun eigen routine op te bouwen die hen een gezond gevoel van stabiliteit en houvast biedt en bestaat uit een reeks dagelijkse gedeelde rituelen. Het is goed 's morgens altijd met een kus te beginnen, elkaar iedere avond te zegenen, de ander aan de deur op te wachten en te verwelkomen, samen uitstappen te maken, de huishoudelijke taken te delen. Maar tegelijkertijd is het ook goed om de routine te doorbreken met een feest, om deze vaardigheid om te vieren in het gezin niet te verliezen en om te genieten van gezinsvieringen, verjaardagen of andere speciale gebeurtenissen. We hebben deze momenten nodig om Gods gaven te koesteren en om onze

levensvreugde te voeden. Zolang we kunnen vieren, zullen we in staat zijn om onze liefde te vernieuwen, ze te bevrijden van eentonigheid en om de dagelijkse routine met kleur en hoop te vullen.

227. Als herders dienen wij gezinnen aan te moedigen om te groeien in geloof. Dit betekent dat men hen aanspoort tot veelvuldig biechten, geestelijke begeleiding en het deelnemen aan bezinningen. Het houdt ook in dat men hen aanspoort om als gezin samen te bidden tijdens de week want “een gezin dat samen bidt, blijft samen”. Wanneer we gezinnen bezoeken, zouden we ook alle gezinsleden moeten samenroepen om even voor elkaar te bidden en het gezin opnieuw in Gods handen te leggen. Tegelijkertijd dient men elke partner aan te zetten om tijd te maken om alleen te bidden in aanwezigheid van God, want ieder heeft zijn verborgen leed. Waarom niet aan God vertellen wat het hart bezwaart, of Hem kracht vragen om persoonlijke kwetsuren te genezen of het verhelderende licht afsmeken om trouw te blijven aan onze levenskeuze? De synodevaders verwoordden ook dit: “Het woord van God is bron van leven en spiritualiteit voor het gezin. De hele gezinspastoraal moet mensen toelaten om zich innerlijk te modelleren en om zich als leden van de huiskerk te vormen door het biddend en kerkelijk lezen van de heilige Schrift. Het woord van God is niet alleen goed nieuws voor het privéleven van mensen, maar ook een beoordelingscriterium en een licht dat toelaat de verschillende uitdagingen waarmee gehuwde koppels en gezinnen worden geconfronteerd te onderscheiden”.²⁵²

228. Het is mogelijk dat een van de huwelijkspartners niet gedoopt is of het geloofengagement niet op zich wil nemen. In dit geval kan het verlangen van de ene partner om als christen te leven en te groeien, de onverschilligheid van de andere des te pijnlijker maken. Toch kan men gemeenschappelijke waarden vinden die kunnen gedeeld worden

252 *Ibid.*, nr. 34.

en met enthousiasme beleefd worden. In ieder geval is de ongelovige partner beminnen, gelukkig maken, zijn lijden verlichten en zijn leven delen een echte weg van heiliging. Liefde is altijd een geschenk van God en waar ze is uitgestort, wordt haar omvormende kracht gevoeld, soms op mysterieuze wijze, zodat “met de vrouw de niet-gelovige man geheiligd is, en met de man de niet-gelovige vrouw” (1 Kor 7,14).

229. Parochies, bewegingen, scholen en andere kerkelijke instellingen kunnen gezinnen op verschillende manieren ondersteunen en helpen groeien. Dit kan bijvoorbeeld door samenkomsten van koppels uit de buurt of vriendenkring, korte retraites voor koppels, uiteenzettingen van specialisten over heel concrete gezinsproblemen, centra voor huwelijksbegeleiding, huis-aan-huispastoraal die koppels helpt om te spreken over hun moeilijkheden en verlangens, sociale diensten voor gezinsproblemen als verslaving, ontrouw, huiselijk geweld, programma's voor geestelijke groei, werkgroepen voor ouders met probleemkinderen, gezinsbijeenkomsten. Het parochiesecretariaat moet faciliteiten hebben voor een hartelijk onthaal van gezinnen, hen helpen bij dringende nood of hen doorverwijzen naar andere instanties. Er is ook pastorale begeleiding van gezinsgroepen zowel door dienstverlening als door zending, gebed, vorming of wederzijdse ondersteuning. Deze groepen geven de mogelijkheid om edelmoedig te zijn, de openheid van gezinnen naar anderen te beleven, het geloof te delen, maar tegelijkertijd versterken ze het koppel en helpen het om te groeien.

230. Het is waar dat veel koppels, eens ze gehuwd zijn, verdwijnen uit de christelijke gemeenschap. Maar dikwijls missen wij kansen bij de gelegenheden waar ze opnieuw opduiken, om hen op een aantrekkelijke manier opnieuw het christelijke ideaal voor te houden en om hen in contact te brengen met begeleiding. Ik denk bijvoorbeeld aan het doopsel van een kind, de eerste communie, begrafenissen of huwelijken van hun verwanten of vrienden. Bijna alle gehuwde koppels dagen weer op bij deze gelegenheden en wij zouden daar

beter gebruik van moeten maken. Een andere mogelijkheid om hen te benaderen, is de zegening van de gezinnen of een pelgrimstocht met een Mariabeeld die de kans biedt tot een pastoraal gesprek over gezinsaanleggenheden. Het kan ook goed zijn om aan meer ervaren koppels de taak toe te vertrouwen om jongere koppels in de buurt te bezoeken, hen te begeleiden en hen bij te staan in hun eerste huwelijksjaren. Door het huidige levensritme is de meerderheid van de gehuwden niet in staat om deel te nemen aan regelmatige bijeenkomsten en onze pastoraal mogen we niet beperken tot kleine elitegroepen. Vandaag moet de gezinspastoraal wezenlijk missionair zijn en naar de mensen toe gaan, in plaats van zich te beperken tot een werkplaats van cursussen waar weinig mensen naartoe komen.

OPHELDEREN VAN CRISSEN, ANGSTEN EN MOEILIKHEDEN

231. Er moet ook een woord gezegd worden over hen wiens liefde, zoals een voortreffelijke wijn, gerijpt is. Eens de wijn doorheen de ervaring van de afgelegde weg gerijpt is, verschijnt de trouw van de kleine levensmomenten en komt die tot volle ontplooiing. Trouw heeft te maken met geduld en verwachting. Haar vreugde en offers dragen over de jaren heen vrucht en het koppel is blij als ze hun kleinkinderen zien. De liefde aanwezig vanaf het begin, wordt meer weloverwogen, onwrikbaar, volwassen omdat het koppel elkaar verrassend herontdekte dag na dag, jaar na jaar. Zoals Johannes van het Kruis het leerde, 'oude geliefden' zijn zij die 'ervaren en beproefd zijn'. Zij "hebben niet meer de gevoelige hartstocht, die geestelijke beroering, die uiterlijke opwindingen. Zij proeven de zoetheid van de liefdeswijn, belegen [...] en opgeslagen in het meest intieme van hun hart".²⁵³ Deze koppels hebben

253 *Geestelijk Hooglied B, XXV, 11.*

met succes crisissen en angstige tijden overleefd, zonder te vluchten voor de uitdagingen of zich te verbergen achter de moeilijkheden.

De uitdaging van de crisissen

232. Het leven van ieder gezin wordt bepaald door allerlei crisissen die deel uitmaken van zijn dramatische schoonheid. Men moet koppels helpen ontdekken dat een overwonnen crisis de intensiteit van de relatie niet vermindert, maar de wijn van hun verbondenheid beter, sterker, en rijper maakt. Het samenleven zou het geluk niet mogen verminderen, integendeel, elke nieuwe levensfase kan een kans zijn om nieuwe wegen naar geluk te ontdekken. Iedere crisis is een leerproces om dichter naar elkaar toe te groeien of een nieuwe zin te geven aan de huwelijkservaring. In geen geval mag men zich neerleggen bij een onvermijdelijke neerwaartse spiraal of een draaglijke middelmatigheid. Integendeel, wanneer het huwelijk aangegaan werd als een opgave om ook moeilijkheden te overwinnen, wordt iedere crisis een gelegenheid om uiteindelijk samen de beste wijn te drinken. Men zou koppels moeten begeleiden opdat ze de crisissen die op hun weg komen, aanvaarden, aanpakken en een plaats geven in hun gezinsleven. Ervaren en gevormde koppels zouden beschikbaar moeten zijn om andere koppels hierin te begeleiden opdat crisissen hen niet zouden afschrikken noch verleiden tot het nemen van overhaaste beslissingen. Iedere crisis verbergt iets goeds; het is aan ons om een luisterend oor te hebben.

233. De eerste reactie op een crisis is verzet en verdediging aangezien de crisis aan de controle ontsnapt en wijst op de tekortkomingen van de eigen levenswijze. En dat is storend. Men neemt dus eerst zijn toevlucht tot het ontkennen van de problemen, ze te verbergen, hun belang te relativiseren in de hoop dat ze voorbijgaan. Maar dit helpt niet. Het maakt de dingen alleen maar erger. Men verspilt energie en de oplossing wordt uitgesteld. Koppels groeien gaandeweg uit elkaar en

de intimiteit verdwijnt. Als problemen niet aangepakt worden, doet dit het meest afbreuk aan de communicatie. Geleidelijk aan wordt “de persoon die ik bemin” “mijn levensgezel”, daarna alleen “de vader of moeder van mijn kinderen” en uiteindelijk een vreemde.

234. Om een crisis aan te pakken, dient men aanwezig te zijn. Dit is moeilijk aangezien mensen zich soms isoleren om niet te tonen wat ze voelen, ze sluiten zich op in een benepen en bedrieglijke stilte. Juist nu is het van levensbelang om gelegenheden te creëren om te spreken van hart tot hart. Op zo'n manier in crisismomenten met elkaar communiceren is problematisch als men dat nooit geleerd heeft. Communicatie is een kunst die men leert op vredevolle momenten om ze toe te passen in moeilijke tijden. Gehuwde koppels dienen geholpen te worden om de meest verborgen oorzaken in hun hart op te sporen en uit te drukken. Zoals de geboorte is dit een pijnlijk proces dat een nieuwe schat voortbrengt. Maar de antwoorden op de presynodale bevraging onderstreepten dat de meeste mensen in moeilijke en kritieke situaties geen beroep doen op de pastorale begeleiding aangezien ze door hen niet als begripvol, nabij, realistisch en concreet wordt aangevoeld. Laat ons daarom proberen vanaf nu huwelijkscrisissen te benaderen met een groter inlevingsvermogen dat de omvang van hun pijn en angst niet ontkent.

235. Sommige crisissen komen bijna bij alle koppels voor. Pasgehuwden dienen te leren hoe ze hun verschillen kunnen aanvaarden en zich kunnen losmaken van hun ouders. De komst van een kind brengt nieuwe emotionele uitdagingen mee. Borstvoeding geven verandert de gewoonten van het koppel. De adolescentiecrisis van een kind is uitputtend, frustrerend en veroorzaakt zelfs spanningen tussen de ouders. Het ‘lege nest’ maakt dat het koppel hun relatie anders gestalte moet geven. De ouderdomsproblemen van hun eigen ouders vereisen een grotere aanwezigheid, zorg en soms het nemen

van moeilijke beslissingen. Dit zijn allemaal veeleisende situaties die gevoelens van angst, schuld, depressie of vermoeidheid veroorzaken en die hun huwelijk zwaar onder druk kunnen zetten.

236. Dan zijn er ook nog de persoonlijke crisissen, vaak veroorzaakt door financiële, professionele, affectieve, sociale of geestelijke moeilijkheden, die het leven van het koppel beïnvloeden. Onverwachte omstandigheden kunnen het gezinsleven aantasten en vereisen een weg van vergeving en verzoening. In de poging om oprecht de ander te vergeven, moet men zich op een serene, nederige manier de vraag stellen of men niet op een of andere manier zelf de oorzaak is van de misstappen van de ander. Sommige gezinnen vallen uiteen als de echtgenoten elkaar wederzijds beschuldigen, maar “de ervaring leert dat met aangepaste hulp en de verzoenende kracht van de genade voor een flink deel van de huwelijkscrisissen een voldoening gevende oplossing kan worden gevonden. Kunnen vergeven en vergiffenis krijgen zijn fundamentele ervaringen in het leven van een gezin”.²⁵⁴ “De delicate kunst van de verzoening, ondersteund door de genade, heeft behoefte aan een edelmoedige medewerking van verwanten en vrienden, en soms ook aan externe en professionele hulp”.²⁵⁵

237. Het komt vaak voor dat wanneer een van beide partners denkt niet te krijgen wat hij wenste of niet waar kan maken wat hij droomde, dit een voldoende reden is om het huwelijk te beëindigen. Zo zal geen enkel huwelijk standhouden. Vaak volstaan ontevredenheid, een afwezigheid op een bepaald moment waarop men de ander nodig had, gekwetste hoogmoed of vage angst, om te beslissen dat alles gedaan is. Er zijn situaties eigen aan de onvermijdelijke menselijke broosheid, waaraan men een te grote emotionele waarde toekent. Bijvoorbeeld,

254 *Relatio Synodi* 2014, nr. 44.

255 *Relatio finalis* 2015, nr. 81.

zich niet volledig gewaardeerd voelen, jaloersheden, verschillen tussen hen beiden die tevoorschijn komen, aangetrokken worden door anderen, nieuwe interesses die het hart beroeren, fysieke veranderingen van de huwelijkspartner. Deze en zovele andere zaken tasten de liefde niet aan, maar zijn zovele uitnodigingen om de liefde te vernieuwen.

238. In deze situaties hebben sommigen de nodige rijpheid om ondanks de beperktheden van hun relatie, opnieuw te kiezen voor de ander als tochtgenoot en ze aanvaarden realistisch dat de ander niet kan voldoen aan alle gekoesterde dromen. Ze vermijden ‘het martelaarschap’, ze benutten om het even welke mogelijkheid die het gezinsleven biedt en ze werken geduldig aan het versterken van hun verbondenheid. Zij erkennen wezenlijk dat iedere crisis als het ware een nieuw “ja” is dat het mogelijk maakt dat de liefde vernieuwd, verdiept en innerlijk versterkt wordt. Vanuit het onder ogen zien van de crisis, hebben ze de moed om te zoeken naar de diepere wortels van wat gebeurt, om opnieuw te onderhandelen over de basisafspraken, om een nieuw evenwicht te vinden en om samen een nieuwe levensfase te beginnen. Met zo’n houding van voortdurende openheid kan men vele moeilijke situaties trotseren! Maar ondanks de erkenning dat verzoening mogelijk is, stellen we vandaag ook vast dat het “heel dringend is om een dienst uit te bouwen voor hen wiens huwelijksrelatie verbroken is”²⁵⁶

Oude wonden

239. Het is te begrijpen dat er in gezinnen problemen ontstaan als een van de leden emotioneel onvolwassen is omdat hij nog steeds de wonden draagt van vroegere ervaringen. Een ongelukkige kinder- of adolescentietijd kan de voedingsbodem zijn voor persoonlijke crises die uiteindelijk het huwelijk schaden. Als iedereen normaal

256 *Ibid.*, nr. 78.

opgegroeid was, zouden crisissen minder talrijk en minder pijnlijk zijn. Maar het is een feit dat men soms als veertigjarige een verlate maturiteit moet opbouwen die normaal gezien tot stand moest zijn gekomen op het einde van de adolescentie. Sommigen beminnen met een egocentrische, grillige, als het ware kinderlijke liefde. Ze zijn blijven steken in een fase waar de werkelijkheid vervormd wordt en waar ze als het ware wispelturig denken dat alles rond hen draait. Het is een niet te bevredigen liefde die schreeuwt en weent als ze niet krijgt wat ze wil. Anderen beminnen met een liefde die is blijven steken in de adolescentiefase, gekenmerkt door botsingen, bittere kritiek, de gewoonte anderen de schuld te geven, overweldigd door hun eigen gevoelens en fantasieën, waarbij de anderen dienen om de eigen leemten op te vullen of om iedere gril te beantwoorden.

240. Velen beëindigen hun kindertijd zonder ooit ervaren te hebben dat ze onvoorwaardelijk geliefd zijn en dat ondermijnt hun mogelijkheid om vertrouwensvol en open te zijn met anderen. Een slechte, nog niet geheelde relatie met ouders, broers en zussen komt in het huwelijk opnieuw naar voor en schaadt het huwelijksleven. Wanneer problemen opduiken in een huwelijk dient men vooraleer belangrijke beslissingen te nemen, na te gaan of elke partner in het reine is gekomen met zijn persoonlijke levensgeschiedenis. Dit vereist het onderkennen van de nood aan genezing, het afsmecken van de genade om te vergeven en vergiffenis te krijgen, de bereidheid om hulp te aanvaarden en het vaste voornemen niet op te geven, maar telkens te herbeginnen. Een eerlijk zelfonderzoek zal het mogelijk maken om te zien dat eigen tekortkomingen en affectieve onvolwassenheid de relatie schaden. Zelfs als het duidelijk is dat de fout bij de ander ligt, zal de crisis nooit overwonnen worden eenvoudigweg door te hopen dat de ander verandert. Men dient ook voor zichzelf te bekijken wat in het eigen leven nog kan groeien of genezen om de oplossing van het conflict te bevorderen.

Begeleiding na een breuk of scheiding

241. In sommige gevallen vereist het respect voor de eigen waardigheid en voor het welzijn van de kinderen dat men grenzen stelt aan de buitensporige eisen van de ander, aan groot onrecht, geweld of aanhoudend gebrek aan waardering. In deze gevallen “is de scheiding onvermijdelijk. Soms wordt ze zelfs moreel noodzakelijk als het erom gaat de zwakkere huwelijkspartner of de kleine kinderen te behoeden voor nog grotere kwetsuren veroorzaakt door misbruik en geweld, vernedering en uitbuiting, verwaarlozing en onverschilligheid”.²⁵⁷ Dit moet wel “als een laatste hulpmiddel gezien worden, nadat alle andere redelijke pogingen ijdel zijn gebleken”.²⁵⁸

242. De synodevaders wezen erop dat “een bijzonder onderscheidingsvermogen onontbeerlijk is in de pastorale begeleiding van mensen die gescheiden leven, uit de echt gescheiden zijn of verlaten zijn. Vooral zij die onterecht lijden onder de scheiding, de echtscheiding of de verlatenheid of zij die omwille van de slechte behandeling die ze van hun man of vrouw moesten ondergaan, gedwongen werden om hun samenleven te onderbreken, moeten opgevangen worden met veel aandacht voor hun lijden. Geleden onrecht vergeven is niet gemakkelijk, maar genade maakt die weg mogelijk. Vandaar ook de nood aan een pastoraal van verzoening en bemiddeling via gespecialiseerde opvangcentra (luistercentra) in de bisdommen”.²⁵⁹ Tegelijkertijd “moeten gescheiden mensen die niet hertrouwd zijn en vaak getuigen zijn van huwelijkstrouw, aangemoedigd worden om in de eucharistie het voedsel te vinden dat hen kan ondersteunen in hun situatie. De plaatselijke gemeenschap en de pastores moeten deze men-

257 *Catechese* (24 juni 2015): ORf, 25 juni 2015, p. 2.

258 Joannes Paulus II, apostolische exhortatie *Familiaris consortio* (22 november 1981), nr. 83: AAS 74 (1982), p. 184.

259 *Relatio Synodi* 2014, nr. 47.

sen met liefdevolle zorg omringen, vooral als er kinderen zijn en als ze leven in ernstige financiële armoede”.²⁶⁰ Een familiale mislukking is nog veel beangstigender en pijnlijker als men arm is, want armen hebben minder middelen om een nieuw leven te beginnen. Een arme die de veilige omgeving van het gezin verliest, is dubbel kwetsbaar voor verwaarlozing en alle andere bedreigingen van zijn integriteit.

243. Het is belangrijk gescheiden mensen die een nieuwe verbintenis aangaan te laten ervaren dat ze een deel van de Kerk zijn. “Ze zijn niet geëxcommuniceerd” en ze mogen ook niet zo behandeld worden, want ze blijven een deel van de kerkelijke gemeenschap.²⁶¹ Deze situaties vereisen “een attent beoordelingsvermogen en een respectvolle begeleiding. Elke taal en houding die ervoor zouden kunnen zorgen dat ze zich gediscrimineerd voelen, moet daarbij vermeden worden en hun deelname aan het leven van de gemeenschap moet worden aangemoedigd. Zorg dragen voor deze mensen betekent voor de christelijke gemeenschap geen verzwakking van haar geloof in en haar getuigenis van de onverbreekelijkheid van het huwelijk. Integendeel, door deze zorg drukt ze juist haar naastenliefde uit”.²⁶²

244. Een groot aantal synodevaders “heeft de nood onderstreept om de procedures voor de nietigverklaring van een huwelijk toegankelijker, minder zwaar en, waar mogelijk, volledig gratis te maken”.²⁶³ De trage vooruitgang van de processen ergert en vermoeit de mensen. Mijn twee recente documenten in verband met dit onderwerp²⁶⁴ hebben de procedures voor de nietigverklaring van het huwelijk vereenvoudigd.

260 *Ibid.*, nr. 50.

261 Cf. *Catechese* (5 augustus 2015): ORf, 6-13 augustus 2015, p. 2.

262 *Relatio Synodi* 2014, nr. 51; cf. *Relatio finalis* 2015, nr. 84.

263 *Relatio Synodi* 2014, nr. 48.

264 Cf. Motu proprio *Mitis Iudex Dominus Iesus* (15 augustus 2015): OR, 9 september 2015, p. 3-4 ; Cf. Motu proprio *Mitis et Misericors Iesus* (15 augustus 2015): OR, 9 september 2015, p. 5-6.

Daarmee wilde ik ook “duidelijk maken dat de bisschop zelf, in de Kerk waar hij als herder en hoofd is aangesteld, in feite de rechter is van de gelovigen die aan zijn zorg zijn toevertrouwd”.²⁶⁵ Bijgevolg “is het in praktijk omzetten van deze documenten een grote verantwoordelijkheid voor de diocesane bisschoppen, die opgeroepen worden om bepaalde zaken zelf te beoordelen en, in ieder geval, om de toegang van de gelovigen tot het gerecht te vergemakkelijken. Dit houdt ook in dat hij voorziet in voldoende personeel, dat bestaat uit geestelijken en leken die zich hoofdzakelijk toewijden aan deze kerkelijke dienst. Men dient ook een dienst voor informatie, advies en bemiddeling, verbonden aan de gezinspastoraal, ter beschikking te stellen voor personen die gescheiden zijn of voor koppels in crisis. Deze diensten kunnen ook de personen ontmoeten met het oog op het voorafgaandelijke onderzoek van het huwelijksproces (cf. *Mitis Iudes*, Art. 2-3)”.²⁶⁶

245. De synodevaders benadrukten ook “de consequenties die de scheiding of echtscheiding heeft voor de kinderen, die hoe dan ook de onschuldige slachtoffers van de situatie zijn”.²⁶⁷ Los van alle andere beschouwingen, zou het welzijn van de kinderen de allereerste zorg moeten zijn die door geen enkel ander belang of doel overschaduwd zou mogen worden. Gescheiden ouders vraag ik met aandrang: “Neem een kind nooit, nooit, nooit als gijzelaar! Jullie zijn omwille van vele problemen en motieven gescheiden. Deze beproeving is eigen aan jullie leven, maar laat kinderen het gewicht van deze scheiding niet dragen, gebruik ze niet als gijzelaar tegenover de andere huwelijkspartner. Zij zouden moeten opgroeien en horen dat hun mama goede dingen vertelt over hun papa, ook al zijn ze niet meer samen, en dat hun papa goede dingen zegt over hun mama”.²⁶⁸ Het is onverantwoord om het beeld van de andere ouder te beschadigen

265 Motu proprio *Mitis Iudex Dominus Iesus* (15 août 2015), préambule, III : *L'Osservatore Romano*, 9 septembre 2015, p. 3.

266 *Relatio finalis* 2015, nr. 82.

267 *Relatio Synodi* 2014, nr. 47.

268 *Catechese* (20 mei 2015): ORf, 21 mei 2015, p. 2.

om de genegenheid van het kind te winnen of uit wraak of zelfverdediging, want dit brengt schade toe aan het innerlijke leven van het kind en veroorzaakt wonden die moeilijk te genezen zijn.

246. Ook als de Kerk begrip opbrengt voor de conflictsituaties die koppels meemaken, kan ze niet ophouden de stem van de zwaksten te zijn: de kinderen die vaak in stilte lijden. Vandaag, “ondanks onze schijnbaar geëvolueerde gevoeligheden en al onze verfijnde psychologische analyses, vraag ik mij af of we niet ook gevoelloos geworden zijn voor de pijn in de kinderharten [...]. Voelen we de ontzaglijke psychologische last die het kinderhart bedrukt, in gezinnen waar men elkaar slecht behandelt en pijn doet, en uiteindelijk de band van de huwelijksrouw verbreekt?”²⁶⁹ Deze negatieve ervaringen helpen kinderen niet om innerlijk te groeien tot de bekwaamheid om definitieve engagementen aan te gaan. Vandaar dat christelijke gemeenschappen de gescheiden ouders, die een nieuwe verbintenis aangingen, niet mogen alleen laten, maar hen moeten opnemen en begeleiden in hun opvoedingstaak. Want “hoe zouden we deze ouders kunnen aansporen om al het mogelijke te doen om hun kinderen een christelijke opvoeding te geven, door hun voorbeeld van een levend en daadwerkelijk geloof, als we hen weren uit het leven van de gemeenschap, alsof ze geëxcommuniceerd waren? We moeten er zorg voor dragen dat de last die de kinderen al te dragen hebben, niet nog meer verzwaard wordt!”²⁷⁰ De wonden van de ouders helpen helen en hen geestelijk ondersteunen is ook heilzaam voor de kinderen: zij hebben het familiale gezicht van de Kerk nodig die hen een houvast geeft in deze pijnlijke ervaring. Echtscheiding is een kwaad en het stijgende aantal echtscheidingen is zeer verontrustend. Daarom is het heel zeker onze belangrijkste pastorale opdracht tegenover gezinnen om de liefde te versterken en om wonden te helpen genezen om zo het verergeren van dit drama van onze tijd te voorkomen.

269 *Catechese* (24 juni 2015): ORf, 25 juni 2015, p. 2.

270 *Catechese* (5 augustus 2015): ORf, 6-13 augustus 2015, p. 2.

Enkele complexe situaties

247. “De problemen met betrekking tot gemengde huwelijken vragen een bijzondere aandacht. Huwelijken tussen katholiek gedoopten en andere gedoopten ‘vertonen, in hun bijzondere situatie, talrijke elementen die correct ingeschat en ontvouwd moeten worden, hetzij vanwege hun innerlijke waarde hetzij vanwege de bijdrage die zij kunnen leveren aan de oecumenische beweging’. Daarom, ‘moet men streven naar [...] een hartelijke samenwerking tussen de katholieke en de niet-katholieke bedienaar, vanaf het ogenblik van de voorbereiding op het huwelijk en bruiloft’ (*Familiaris consortio*, 78). Wat de deelname aan de eucharistische communie betreft, herinneren wij eraan dat ‘de beslissing van het al of niet toelaten van de niet-katholieke partij van het huwelijk aan de eucharistische communie, moet genomen worden in overeenstemming met de algemene normen op dit vlak, zowel voor de oosterse christenen als voor de andere christenen, en rekening houdend met de bijzondere situatie van het ontvangen van het christelijke huwelijkssacrament van twee christelijk gedoopten. Hoewel de huwelijkspartners het sacrament van het doopsel en het huwelijk gemeenschappelijk hebben, blijft de deelname aan de eucharistische communie uitzonderlijk en men moet in elk geval de aangeduide normen naleven.’ (Pauselijke raad voor de bevordering van de eenheid van de christenen, *Directorium voor de toepassing van de principes en normen voor het oecumenisme*, 25 maart 1993, 159-160).²⁷¹

248. “Huwelijken met verschil van eredienst hebben een bijzondere waarde voor de interreligieuze dialoog in het dagelijkse leven [...]. [Deze huwelijken] brengen bijzondere moeilijkheden met zich mee zowel op het vlak van de christelijke identiteit van het gezin als van de gelovige opvoeding van de kinderen [...]. Het stijgende aantal huwelijken met een verschil van eredienst, zowel in missiegebieden als

271 *Relatio finalis* 2015, nr. 72.

in landen met een lange christelijke traditie, brengt de nood aan een pastorale zorg die gedifferentieerd is naargelang de verschillende sociale en culturele contexten, naar voren. In sommige landen waar er geen godsdienstvrijheid bestaat, wordt de christelijke huwelijkspartner gedwongen zich te bekeren tot een andere godsdienst om te kunnen trouwen en kan men geen canoniek huwelijk vieren met verschil in eredienst noch de kinderen laten dopen. Wij moeten dus opnieuw wijzen op de noodzaak dat de godsdienstvrijheid van allen gerespecteerd moet worden”.²⁷² “Men moet een bijzondere aandacht besteden aan mensen die zo’n huwelijksverbintenis aangaan, en dit niet alleen in de periode vóór het huwelijk. Een bijzondere uitdaging vormen de echtparen en gezinnen waar een huwelijkspartner katholiek is en de ander ongelovig. In deze gevallen is het noodzakelijk om te getuigen dat het Evangelie deze situaties kan binnendringen om een christelijke geloofsopvoeding van de kinderen mogelijk te maken”.²⁷³

249. “Bijzondere moeilijkheden komen voor als mensen met een complexe huwelijks situatie verlangen om gedoopt te worden. Zij gingen een vaste huwelijksverbintenis aan op een moment waar ten minste een van hen het christelijke geloof nog niet kende. In deze gevallen worden de bisschoppen gevraagd om pastoraal te onderscheiden wat het meest hun geestelijke welzijn bevordert”.²⁷⁴

250. De Kerk maakt zich de houding van de Heer eigen die zijn onbegrensde liefde schenkt aan elke mens zonder uitzondering.²⁷⁵ Met de synodevaders heb ik de situatie overwogen van gezinnen die in hun midden iemand met een homoseksuele neiging meemaken, zowel voor de ouders als voor de kinderen geen gemakkelijke situatie. Daarom

272 *Ibid.*, nr. 73.

273 *Ibid.*, nr. 74.

274 *Ibid.*, nr. 75.

275 Cf. *Bulle Misericordiae Vultus*, nr. 12: AAS 107 (2015), p. 407.

willen we vooral bekrachtigen dat elke mens, ongeacht zijn seksuele neiging, in zijn waardigheid moet gerespecteerd en met respect moet bejegend worden, met de zorg om “elke onrechtmatige discriminatie”²⁷⁶ te vermijden en in het bijzonder ook elke vorm van agressiviteit en geweld. Men dient deze gezinnen een respectvolle pastorale begeleiding aan te bieden opdat hun leden die een homoseksuele neiging vertonen, kunnen genieten van de noodzakelijke ondersteuning om de wil van God in hun leven te begrijpen en helemaal te volbrengen.²⁷⁷

251. Tijdens de debatten over de waardigheid en de zending van het gezin, verwoordden de synodevaders in verband met “de voorstellen om de verbintenissen tussen homoseksuele mensen gelijk te stellen met het huwelijk, dat er absoluut geen enkele grond is om homoseksuele verbintenissen te beschouwen als gelijkaardig of zelfs maar in de verte analoog met Gods plan voor het huwelijk en het gezin”. Het is onaanvaardbaar dat “lokale Kerken op dit vlak onder druk gezet worden en dat internationale organisaties hun financiële steun aan arme landen afhankelijk maken van de invoering van het ‘huwelijk’ tussen mensen van hetzelfde geslacht”.²⁷⁸

252. Eenoudergezinnen zijn vaak het gevolg van “de onwil van biologische moeders of vaders die geen deel willen uitmaken van het gezin, situaties van geweld waardoor een ouder met de kinderen is moeten vluchten, het overlijden van een van de ouders, het in de steek laten van het gezin door een ouder, en andere situaties. Wat de oorzaak ook moge zijn, de ouder die samenwoont met het kind moet bemoediging en steun vinden bij andere gezinnen in de christelijke gemeenschap en

276 *Catechismus van de Katholieke Kerk*, nr. 2358; cf. *Relatio finalis* 2015, nr. 76.

277 Cf. *Ibid.*

278 *Relatio finalis*, nr. 76; cf. Congregatie voor de Geloofsleer, *Beschouwingen betreffende voorstellen voor wettelijke erkenning van verbintenissen tussen homoseksuele personen* (3 juni 2003), nr. 4.

bij pastorale organen van de parochie. Deze gezinnen worden ook vaak getroffen door de ernst van de economische crisis, de onzekerheid van tijdelijk werk, de moeite om kinderen te onderhouden, het gebrek aan een woongelegenheden²⁷⁹

WANNEER DE ANGEL DES DOODS ONS TREFT

253. De dood van een dierbare is vaak een uitdaging voor het gezinsleven. Wij mogen niet nalaten op zo'n momenten het licht van het geloof aan te bieden als steun voor beproefde gezinnen.²⁸⁰ Het in de steek laten van een gezin, wanneer een overlijden hen treft, zou een tekort aan barmhartigheid zijn en een gemiste kans op pastoraal vlak. Als gevolg kan ook hun openheid voor andere initiatieven van evangelisatie verdwijnen.

254. Ik versta de angst van hen die een geliefde verloren hebben, een partner met wie ze veel gedeeld hebben. Jezus zelf was diep ontroerd en begon te wenen tijdens de dodenwake van een vriend (cf. Joh 11,33.35). En wie verstaat er niet de tranen van hen die een kind verliezen? “Het is alsof de tijd stil staat: een afgrond scheurt open en verzwelgt het verleden en ook de toekomst [...]. Soms geeft men zelfs God de schuld. Hoeveel mensen — ik versta hen — zijn woedend op God”.²⁸¹ “Het verliezen van de huwelijkspartner is een bijzonder moeilijke ervaring [...]. Op het ogenblik dat ze het meemaken, slagen sommigen erin om zich met nog meer toewijding in te zetten voor hun kinderen en kleinkinderen en om in deze liefdeservaring een nieuwe opvoedende taak te vinden [...]. Zij die geen verwanten hebben met wie ze tijd kunnen doorbrengen en van wie ze genegenheid kunnen ontvangen, zouden van de christelijke gemeenschap bijzondere aandacht en nabijheid moeten krijgen, zeker wanneer ze arm zijn”.²⁸²

279 *Ibid.*, nr. 80.

280 Cf. *ibid.*, nr. 20.

281 *Catechese* (17 juni 2015): ORf, 18 juni 2015, p. 2.

282 *Relatio finalis* 2015, nr. 19.

255. Over het algemeen kan het rouwen om overledenen lang duren en wanneer de pastor dit proces wil begeleiden dient hij zich af te stemmen op de noden van iedere fase. Gedurende heel het proces blijven er veel vragen over: de doodsoorzaak, wat had men nog kunnen doen, wat heeft hij of zij nog beleefd net voor het sterven. Door een oprecht en geduldig proces van gebed en innerlijke bevrijding vindt men terug vrede. Tijdens het rouwproces dient men op een bepaald moment geholpen te worden om te ontdekken dat zij die een dierbare verloren hebben, ook nog een zending te vervullen hebben, en dat het hen geen goed doet om het lijden te koesteren als een soort eerbetoon. De overleden geliefden hebben geen nood aan ons lijden en het is niet vleiend voor hen dat we ons leven nadien verwoesten. Op ieder ogenblik bij hen stilstaan en hun naam noemen, is ook niet de beste uitdrukking van liefde, want dit betekent verwijlen in het verleden dat voorbij is, in plaats van hen te beminnen in het nu en aan de overkant. Zij zijn niet langer fysiek aanwezig, maar hoe machtig de dood ook is, “de liefde is sterk als de dood” (Hl 8,6). Liefde is een intuïtie die kan luisteren naar het onhoorbare en het onzichtbare kan zien. Het gaat er niet om zich de geliefden voor te stellen zoals ze waren, maar hen in het heden te verwelkomen in hun anders zijn. De verrezen Heer vroeg zijn vriendin Maria die Hem wilde omhelzen, om Hem niet aan te raken (cf. Joh 20,17), om haar zo te brengen tot een andere vorm van ontmoeten.

256. Het is een troost dat gestorvenen niet volledig verloren gaan en het geloof verzekert ons dat de Verrezenen ons niet in de steek zal laten. Zo kunnen we verhinderen dat de dood “ons leven verpest, onze liefdevolle verbondenheid verstoort en ons in de donkerste afgrond stort”²⁸³ De Bijbel verwoordt dat God ons uit liefde geschapen heeft en ons op zo’n manier gemaakt heeft dat ons leven niet eindigt met de dood (cf. W 3,2-3). De apostel Paulus spreekt over een ontmoeting met Christus onmiddellijk na de dood: “Ik heb het verlangen heen te gaan en met Christus te zijn” (Fil 1,23). Na de dood wacht ons met Hem “dat grote dat God

283 *Catechese* (17 juni 2015): ORf, 18 juni 2015, p. 2.

bereid heeft voor wie Hem liefhebben (1 Kor 2,9). De prelatie van de begrafenisliturgie verwoordt dat zeer mooi: “Omdat wij moeten sterven, troost ons uw belofte dat wij eens onsterfelijk zullen zijn met Hem. Gij neemt het leven God, niet van ons af, Gij maakt het nieuw”. Inderdaad “onze geliefden zijn niet verdwenen in de duisternis van het niets: de hoop verzekert ons dat ze in de goede en sterke handen van God zijn”.²⁸⁴

257. Een manier om in verbondenheid te blijven met onze beminde overledenen is voor hen te bidden.²⁸⁵ De Bijbel bevestigt dat “bidden voor de overledenen een heilige en vrome gedachte is” (2 Mak 12,44-45). Voor hen bidden “kan hen niet alleen helpen, maar kan ook hun voorspraak voor ons doeltreffend maken”.²⁸⁶ De Apokalyps toont hoe de martelaren, in solidariteit met deze wereld onderweg, bidden voor hen die op aarde onrecht moeten verduren (Apk 6,9-11). Net voor ze stierven, troostten sommige heiligen hun naasten door hen te beloven dicht bij hen te blijven om hen te helpen. De heilige Theresia van Lisieux wilde haar hemel doorbrengen met goed te doen op aarde.²⁸⁷ De heilige Dominicus zei dat “hij nuttiger zal zijn na de dood [...]. Krachtiger om genaden te verkrijgen”.²⁸⁸ Het is een liefdesverbondenheid,²⁸⁹ want “de verbinding met de broeders die in de vrede van Christus ontslapen zijn, wordt geenszins onderbroken, maar veeleer, volgens het bestendige geloof van de Kerk, door de uitwisseling van geestelijke goederen verstevigd”.²⁹⁰

284 *Ibid.*

285 Cf. *Catechismus van de Katholieke Kerk*, nr. 958.

286 *Ibid.*

287 Cf. Thérèse de Lisieux, *Derniers entretiens: Le “Carnet jaune” de Mère Agnès*, 17 juillet 1897, in *Oeuvres Complètes*, éd. Cerf, Paris 1996, p. 1050. Haar medezusters spraken over een belofte van de heilige Theresa dat haar vertrek van deze wereld zou gelijken op een “regen van rozen” (*Ibid.*, 9 juni, p. 1013).

288 Jordaan van Saxen, *Libellus de principiis Ordinis prædicatorum*, nr. 93: *Monumenta Historica Sancti Patris Nostri Dominici*, XVI, Rome 1935, p. 69.

289 Cf. *Catechismus van de Katholieke Kerk*, nr. 957.

290 Oecumenisch concilie Vaticanum II, dogmatische constitutie *Lumen gentium*, over de Kerk, nr. 49.

258. Als wij de dood aanvaarden, kunnen wij ons erop voorbereiden. De weg daartoe is groeien in liefde tegenover onze tochtgenoten tot op de dag waarop “de dood niet meer zal bestaan, geen rouw, geen geweent, geen smart” (Apk 21,4). Op die manier zullen we ons ook voorbereiden om onze dierbare overledenen te ontmoeten. Net zoals Jezus de zoon teruggaf aan zijn moeder (cf. Lc 7,15), zal Hij het ook met ons doen. Laat ons geen energie verliezen door jaren en jaren in het verleden te verwijlen. Hoe beter we leven op aarde, hoe groter het geluk zal zijn dat we met onze geliefden kunnen delen in de hemel. Hoe meer we erin slagen om een rijpings- en groeiproces te beleven, hoe meer geschenken wij hen kunnen aanbieden op het hemelse banket.

HOOFDSTUK 7

NAAR EEN BETERE OPVOEDING VAN DE KINDEREN

259. Ouders beïnvloeden altijd, ten goede of ten kwade, de morele opvoeding van hun kinderen. Bijgevolg is het aangewezen dat zij die niet te ontlopen verantwoordelijkheid bewust, enthousiast, verstandig en deskundig op zich nemen. Omdat deze opvoedende taak van gezinnen zo belangrijk is en heel complex is geworden, wil ik dit punt nauwgezet bespreken.

WAAR ZIJN DE KINDEREN?

260. Gezinnen blijven een plaats van bescherming, begeleiding en leiding behouden, ook al dient men nieuwe methodes te bedenken en nieuwe hulpmiddelen te vinden. Ouders dienen na te gaan waaraan ze hun kinderen willen blootstellen. Daarom dienen ze zich zeker af te vragen wie er zorgt voor hun ontspanning en vrijetijdsbesteding, wie er via het scherm hun kamer binnenkomt, aan wie ze hun kinderen toevertrouwen om hen in hun vrije tijd te begeleiden. Alleen als we tijd met hen doorbrengen, belangrijke zaken in alle eenvoud en genegenheid met hen bespreken en gezonde manieren vinden om hun tijd door te brengen, zullen we vermijden dat hen schade berokkend wordt. We moeten altijd waakzaam blijven. Hen alleen laten is nooit gezond. Ouders dienen richting te geven aan hun kinderen en tieners opdat ze leren hoe situaties aan te pakken en waar er risico is op bijvoorbeeld agressie, misbruik of verslaving.

261. Maar betutteling is geen opvoeding. Men kan niet elke situatie die een kind meemaakt onder controle hebben. Hier geldt het principe: “tijd gaat boven ruimte”.²⁹¹ Met andere woorden, het is belangrijker een proces op gang te brengen dan ruimtes te beheersen. Als ouders dwangmatig willen weten waar hun kind is en wat het aan het doen is, zoeken ze alleen maar de ruimte te beheersen. Zo zullen ze het kind niet opvoeden, sterker maken en voorbereiden op het aanpakken van uitdagingen. Het is van wezenlijk belang om het kind liefdevol te laten groeien naar vrijheid, volwassenheid, integrale ontwikkeling en authentieke zelfstandigheid. Alleen op die manier zal het kind ertoe komen om in zichzelf de nodige hulpmiddelen te vinden om zich in moeilijke omstandigheden te verdedigen en wijs en verstandig te handelen. De grote vraag is dus niet waar de kinderen zich fysiek bevinden of met wie ze op dat moment samen zijn, maar: waar ze zich wezenlijk bevinden, wat hun overtuigingen, doelen, verlangens en dromen zijn. Vandaar zou ik ouders willen vragen: “Proberen we te begrijpen ‘waar’ de kinderen zich echt bevinden op hun levensweg? Weten wij waar hun hart werkelijk is? En vooral: zijn we daarin echt geïnteresseerd?”²⁹²

262. Als het groeiproces alleen de ontwikkeling zou zijn van iets dat al aanwezig is in de genetische code, dan zouden wij niet veel te doen hebben. Maar bedachtzaamheid, een goed beoordelingsvermogen en gezond verstand zijn niet afhankelijk van zuiver kwantitatieve groei-factoren, maar van een hele reeks elementen die in het innerlijke van een persoon, juister gezegd, in de kern van zijn vrijheid, een geheel vormen. Onvermijdelijk zal ieder kind ons verrassen met plannen die ontspruiten uit deze vrijheid en onze eigen gedachtenpatronen doorkruisen. Het is goed dat dit gebeurt. Opvoeding houdt de opgave in om het verantwoorde gebruik van vrijheden te bevorderen opdat

291 Apostolische exhortatie *Evangelii gaudium* (24 november 2013), nr. 222: AAS 105 (2013), p. 1111.

292 *Catechese* (20 mei 2015): ORf, 21 mei 2015, p. 2.

zaken met inzicht en gezond verstand aangepakt kunnen worden. Het betekent ook dat men mensen vormt die goed begrijpen dat hun eigen leven en dat van de gemeenschap in hun handen ligt en dat deze vrijheid een prachtig geschenk is.

MORELE VORMING VAN KINDEREN

263. Ook al hebben ouders de school nodig om de basisopleiding van hun kinderen te verzekeren, toch kunnen ze nooit volledig de morele vorming van hun kinderen aan anderen overlaten. De affectieve en morele ontwikkeling van een persoon steunt uiteindelijk op de ervaring dat de eigen ouders te vertrouwen zijn. Dat houdt in dat ze als opvoeders verantwoordelijk zijn. Door hun genegenheid en voorbeeld wekken ze het vertrouwen van de kinderen op en inspireren hen tot een liefdevol respect. Als kinderen, ook met hun fouten, niet langer voelen dat ze kostbaar zijn voor hun ouders of als hun ouders niet oprecht bezorgd zijn om hen, dan veroorzaakt dit diepe wonden en vele problemen tijdens hun groeiproces. Deze fysieke en affectieve afwezigheid berokkent een veel diepere pijn dan een eventuele straf voor een slechte daad.

264. Ouders zijn ook verantwoordelijk voor het vormen van de wil van hun kinderen en voor het ontwikkelen van goede gewoonten en het streven naar het goede. Dit betekent dat men hen gewenst gedrag aanleert en hen in die richting laat ontplooien. Maar het gaat altijd om een groeiproces dat vertrekt van wat onvolmaakt is om te komen tot iets volmaakter. Het verlangen om zich aan te passen aan de samenleving of om te verzaken aan een onmiddellijke bevrediging omwille van het naleven van een norm of om harmonieus samen te leven, is op zich al een basisvoorwaarde om hogere waarden na te streven. Morele opvoeding zou altijd moeten gebeuren door middel van actieve methoden en een opvoedkundige dialoog die rekening houdt met de gevoeligheid en de taal van kinderen. Bovendien moet deze vorming op een

inductieve manier aangereikt worden, zodat het kind de draagwijdte van bepaalde waarden, principes en normen zelf kan ontdekken, eerder dan dat deze hem als onweerlegbare waarheden opgelegd worden.

265. Om goed te handelen is meer nodig dan 'goed oordelen' of duidelijk weten wat men moet doen, hoe belangrijk dit ook is. We volgen niet altijd onze overtuigingen, hoe sterk ze ook zijn. Zelfs wanneer ons geweten een duidelijke morele beslissing ingeeft, zijn in bepaalde omstandigheden andere zaken aantrekkelijker en machtiger. We moeten ertoe komen dat het goede, zoals ons verstand het begrijpt, zich in ons wezen blijvend vestigt als een diepe affectieve neiging, als een dorst die belangrijker is dan alle andere bekingen en die ons brengt tot het inzicht dat wat we objectief als goed beschouwen, ook goed is 'voor ons' hier en nu. Een goede ethische vorming houdt in dat men mensen erop wijst dat goed handelen ook voor henzelf nuttig is. Vandaag is het steeds minder doeltreffend om op te roepen tot iets dat inspanning en offer vraagt zonder duidelijk te verwijzen naar het goede dat er het resultaat van is.

266. Goede gewoonten moeten ontwikkeld worden. Zelfs gewoonten die men zich vanaf de kindertijd eigen gemaakt heeft, kunnen helpen om de grote waarden die integraal deel uitmaken van het eigen leven te vertalen naar gezonde en sterke uiterlijke gedragingen. Iemand kan sociaal zijn en openstaan voor anderen, maar als hij niet gedurende een lange periode, aangespoord door volwassenen, geleerd heeft om 'alsjeblief', 'excuseer', 'dankjewel' te zeggen, zal de goede innerlijke neiging zich moeilijk in deze uitdrukkingen vertalen. Het versterken van de wil en de herhaling van bepaalde daden vormen de bouwstenen voor een morele grondhouding. Zonder de bewuste en vrije herhaling van goede gedragpatronen die waardering krijgen, bereikt de opvoeding tot moreel gedrag niet haar doel. Het louter verlangen of de aantrekking die we voelen voor een bepaalde waarde kan geen deugd worden als er geen juist gemotiveerde daden uit voortvloeien.

267. Vrijheid is een prachtig iets, maar wij kunnen haar ook verliezen. Morele opvoeding is een vorming tot vrijheid doorheen voorstellen, motivaties, praktische toepassingen, stimulansen, beloningen, voorbeelden, modellen, symbolen, reflecties, aansporingen, bijsturing van gedrag, dialogen. Dit alles kan helpen om innerlijke en vaste principes te ontwikkelen die ons gidsen om spontaan het goede te doen. De deugd is een overtuiging die omgevormd werd tot een innerlijk principe en vaste handeling. Het deugdzame leven vormt de vrijheid, versterkt haar en voedt haar, opdat we geen slaaf worden van dwangmatige onmenselijke en asociale neigingen. De waardigheid van de mens vereist dus dat iedereen “handelt vanuit een welbewuste en vrije keuze, persoonlijk, namelijk van binnen uit bewogen en aangezet”.²⁹³

DE WAARDE VAN DE STRAF ALS STIMULANS

268. Bovendien is het absoluut noodzakelijk om kinderen en tieners ervan bewust te maken dat slecht gedrag gevolgen heeft. Ze moeten aangemoedigd worden om zich in te leven in de ander en om toe te geven dat men de ander pijn heeft gedaan. Bepaalde straffen - voor asociaal agressief gedrag - kunnen daartoe in zekere zin bijdragen. Het is van belang dat men kinderen kordaat leert om vergeving te vragen en om het kwaad dat men anderen berokkent te herstellen. Als de vruchten van het opvoedingsproces zichtbaar worden in de groei van de persoonlijke vrijheid, zal een kind op een gegeven moment dankbaar erkennen dat het goed was in een familie op te groeien en zelfs te lijden onder de eisen verbonden aan elk vormingsproces.

269. Correctie is een stimulans als men ook de inspanningen erkent en waardeert en als kinderen ontdekken dat hun ouders een geduldig

293 Oecumenisch concilie Vaticanum II, pastorale constitutie *Gaudium et spes*, over de Kerk in de wereld van deze tijd, nr. 17.

vertrouwen blijven bewaren. Kinderen die liefdevol gestraft worden, voelen dat men om hen geeft, dat ze iemand zijn en dat hun ouders hun mogelijkheden erkennen. Dat vereist niet dat ouders perfect zijn, maar dat ze hun grenzen nederig erkennen en zich inspannen om zich te verbeteren. Toch dienen kinderen onder andere van hun ouders te zien dat ze zich niet laten drijven door woede. Het kind dat iets verkeerd deed, moet terechtgewezen worden, maar nooit als een vijand of als iemand op wie men zijn eigen woede koelt. Volwassenen moeten ook inzien dat sommige vormen van wangedrag eigen zijn aan de kwetsbaarheid en grenzen van de jeugd. Daarom is een voortdurend betugelende houding schadelijk. Ze zal kinderen niet helpen om er rekening mee te houden dat sommige daden erger zijn dan andere. Dit kan leiden tot ontmoediging en wrevel: "Ouders, verbitter uw kinderen niet" (Ef 6,4; cf. Kol 3,21).

270. Het is heel belangrijk dat discipline niet leidt tot ontmoediging maar eerder een stimulans is om altijd verder te gaan. Hoe kan discipline het best verinnerlijkt worden? Hoe kan men bereiken dat discipline opbouwend werkt door een grens te plaatsen op de levensweg van het kind, in plaats van een hindernis die de groei belemmert en complexen veroorzaakt. Men moet een evenwicht vinden tussen twee uitersten die even schadelijk zijn. Het ene uiterste is het kind waarvan in alles de wensen ingewilligd worden. Deze kinderen groeien op in het besef van hun rechten en niet van hun verantwoordelijkheden. Het andere uiterste is het kind dat beroofd wordt van zijn waardigheid, persoonlijke identiteit en rechten. Deze kinderen worden uiteindelijk bedolven onder hun plichten en de nood om zorg te dragen voor de wensen van anderen.

GEDULDIG REALISME

271. Morele opvoeding betekent van kinderen of jongeren geen overdreven offer eisen, maar alleen die inspanning vragen die geen verontwaardiging of dwang oproept. De gewone weg daartoe is kleine passen voorstellen die begrepen, aanvaard en gewaardeerd kunnen worden en die in verhouding staan tot de opoffering. Door te veel te eisen, bereiken we niets. Eens kinderen zich kunnen bevrijden van een dergelijke autoriteit, zullen ze waarschijnlijk ophouden het goede te doen.

272. Ethische vorming wordt soms minachtend bekeken omwille van ervaringen van in de steek gelaten te zijn, ontgoocheling, affectieve verwaarlozing of het koesteren van een verkeerd beeld van het ouderschap. Ethische waarden worden gekoppeld aan negatieve beelden van ouderfiguren of tekortkomingen van volwassenen. Vandaar dat men jongeren moet helpen analogieën te maken: slechts enkele mensen verwerklijken de waarden op een uitzonderlijke manier, anderen realiseren ze onvolkomen en in veel schakeringen. Omdat de weerstanden van jongeren vaak verbonden zijn aan negatieve ervaringen, moet men hen helpen bij het genezingsproces van deze innerlijke kwetsuren, zodat ze in staat zijn om mens en samenleving te begrijpen en zich ermee te verzoenen.

273. Het voorstellen van waarden dient stapsgewijs te gebeuren, aangepast aan de leeftijd en mogelijkheden van de persoon, zonder starre en onveranderlijke methoden te willen toepassen. Waardevolle psychologische en pedagogische bijdragen wijzen erop dat er een stapsgewijs proces nodig is om gedragsveranderingen te bewerken, maar ook dat de vrijheid dient opgewekt en in goede banen geleid te worden, aangezien ze op zich geen groei verzekert. Concrete vrijheid is beperkt en geconditioneerd. Ze is geen zuiver vermogen om in alle spontaneiteit te kiezen voor het goede. Een 'bewuste' en 'vrije' daad is niet altijd zo duidelijk te onderscheiden. Iemand kan vastberaden iets slechts

nastreven als gevolg van een onweerstaanbare drang of een slechte opvoeding. Zijn beslissing is in dit geval zeer bewust en echt gewild, maar ze is niet vrij aangezien het voor hem onmogelijk is om niet voor het kwaad te kiezen. Dit gebeurt bij een dwangmatige drugsverslaafde die koste wat het kost drugs wil, maar die zodanig geconditioneerd is dat hij onbekwaam is om een andere beslissing te nemen. “Hem vrij laten om te kiezen” heeft hier geen zin omdat hij niet kan kiezen. Hem blootstellen aan drugs vergroot alleen zijn afhankelijkheid. Hulpverlening en een herstelproces zijn hier aangewezen.

HET GEZINSLEVEN ALS LEEROMGEVING

274. Het gezin is de eerste leeromgeving voor menselijke waarden. Het is de plaats waar men een juist gebruik van vrijheid aanleert. Bepaalde neigingen worden ontwikkeld tijdens de kindertijd en ze raken zo diep verankerd in de persoon dat ze een leven lang meegaan, ofwel als een aantrekkingskracht tot een bepaalde waarde, ofwel als een spontane afkeer voor bepaalde gedragingen. Veel mensen handelen een leven lang op een bepaalde manier omdat ze deze handelwijze als juist beschouwen, op basis van wat ze geleerd hebben, als door osmose, vanaf hun vroegste kinderjaren. “Men heeft mij zo opgevoed”; “dat hebben ze mij ingeprent”. In de gezinsomgeving kan men ook leren om kritisch te zijn tegenover berichten van diverse communicatiemedia. Helaas hebben bepaalde televisieprogramma’s of bepaalde vormen van publiciteit een negatieve invloed en verzwakken ze de waarden die men in het gezinsleven meekreeg.

275. In een tijd waarin angst en technologische vooruitgang overheersend zijn, is het een heel belangrijke taak voor gezinnen om geduld aan te leren. Dit wil niet zeggen dat men jongeren moet verbieden om te spelen met elektronische apparatuur, maar wel dat men hen helpt wegen te vinden om hun kritische mogelijkheden te

ontwikkelen en om de digitale snelheid niet toe te passen op alle domeinen van het leven. Uitstel betekent niet dat men verlangens afwijst, maar dat men de bevrediging ervan voor zich uitschuift. Als kinderen of jongeren niet geleerd hebben dat bepaalde zaken moeten wachten, worden ze ongeduldige mensen die hun directe noden willen bevredigen en opgroeien met de ondeugd “ik wil en ik heb”. Dit is een grote illusie die de vrijheid niet bevordert maar verzwakt. Als men echter leert om zaken uit te stellen en het gepaste moment af te wachten, leert men zelfbeheersing en zelfstandigheid tegenover zijn eigen impulsen. Als het kind ervaart dat het zichzelf in de hand heeft, versterkt het zijn eigenwaarde. Tegelijkertijd leert het hem de vrijheid van anderen te respecteren. Vanzelfsprekend betekent dit niet dat men van kinderen kan verwachten dat ze handelen als volwassenen, maar men moet ook hun vermogen om te groeien naar een verantwoordelijke vrijheid niet onderschatten. In een gezond gezin gebeurt dit leerproces doorheen de dagelijkse eisen van het samenleven.

276. Het gezin is de plaats voor de eerste socialisatie, omdat we er leren onze plaats ten opzichte van anderen te bepalen, te luisteren en te delen, geduldig te zijn en respect te tonen, anderen te helpen en ermee samen te leven. De taak van de opvoeding is het laten aanvoelen dat de wereld en de samenleving ook onze thuis zijn, en om ons te leren hoe we in dit groter huis kunnen samenleven. In de gezinskring leren we nabijheid, tact en aandacht hebben voor elkaar. Daar doorbreken we de eerste grens van ons rampzalige egoïsme door ons bewust te worden dat we met anderen samenleven en dat zij onze aandacht, vriendelijkheid en genegenheid waardig zijn. Er is geen sociale band mogelijk zonder dit eerste, alledaagse, bijna microscopische aspect van het samenleven: het in elkaars buurt zijn, elkaar ontmoeten op verschillende momenten van de dag, zorg dragen voor alles wat ons aanbelangt en elkaar helpen in de kleine dingen van elke dag. Iedere dag moet het gezin nieuwe wegen vinden die de wederzijdse erkenning bevorderen.

277. In het gezin kunnen we ook opnieuw nadenken over onze consumptiegewoonten om samen voor het gemeenschappelijke huis te zorgen. “Het gezin speelt een hoofdrol in de integrale ecologie. Het is het primaire sociaal subject dat in zijn kern de twee basisprincipes van de menselijke beschaving op aarde in zich draagt: het gemeenschapsprincipe en het vruchtbaarheidsprincipe”.²⁹⁴ In die zin kunnen moeilijke en zware momenten van het gezinsleven zeer vormend blijken. Dit gebeurt bijvoorbeeld in het geval van ziekte, want “tegenover de ziekte ontstaan er, zelfs in het gezin, moeilijkheden omwille van de menselijke zwakheid. Maar over het algemeen versterkt een tijd van ziekte de familiebanden [...]. Een opvoeding die het meeleven tijdens een ziekte niet aanmoedigt, verbittert het hart, ze maakt dat jonge mensen ‘verdoofd’ zijn met betrekking tot het lijden van anderen, onbekwaam om het lijden aan te pakken en te leven met een grenservaring”.²⁹⁵

278. Het opvoedingsproces tussen ouders en kinderen kan bevorderd of verhinderd worden door de steeds ingewikkelder communicatie- en ontspanningstechnologieën. Als ze goed aangewend worden, kunnen ze helpen om familieleden die op afstand wonen met elkaar in contact te brengen. Geregeld contact kan helpen om moeilijkheden op te lossen.²⁹⁶ Toch is het duidelijk dat deze media de nood aan een meer persoonlijk en dieper gesprek, dat een fysiek contact of op zijn minst de stem van de ander vereist, niet kan vervangen. Wij moeten beseffen dat deze middelen mensen soms eerder van elkaar verwijderen, dan dat ze hen samenbrengen. Dit gebeurt als iedereen tijdens het middagmaal surft op zijn mobiele telefoon, of als een van de echtgenoten in slaap valt terwijl de andere uren op de computer speelt. Ook daarover moet men in het gezin spreken en afspraken maken.

294 *Catechesa* (30 september 2015): ORf, 1 oktober 2015, p. 2.

295 *Catechesa* (10 juni 2015): ORf, 11 juni 2015, p. 2.

296 Cf. *Relatio finalis* 2015, nr. 67.

Zo wordt de nadruk gelegd op het contact tussen de gezinsleden, zonder daarom onrealistische verbodsbepalingen op te leggen. In ieder geval kunnen we de gevaren van deze nieuwe communicatievormen voor kinderen en jongeren niet ontkennen. Ze kunnen apathie en een loskoppeling van de echte wereld teweegbrengen. Dit ‘technologisch autisme’ maakt hen kwetsbaarder voor de beïnvloeding van hen die uit eigenbelang hun privésfeer willen binnendringen.

279. Evenmin is het goed dat ouders voor hun kinderen almachtige wezens worden en dat alleen zij te vertrouwen zijn. Dit verhindert een adequaat socialisatieproces en schaadt de affectieve groei. Om het ouderschap daadwerkelijk te verbreden, “worden christelijke gemeenschappen opgeroepen om de opvoedingsopdracht van gezinnen te ondersteunen”,²⁹⁷ vooral door de initiatiecatechese. Om een integrale opvoeding te bevorderen moet “de band tussen het gezin en de christelijke gemeenschap verlevendigd worden”.²⁹⁸ De synode wilde het belang onderstrepen van katholieke scholen die “een vitale rol vervullen door ouders bij te staan in hun plicht hun kinderen op te voeden [...]. Katholieke scholen zouden moeten worden bemoedigd in hun zending om leerlingen te helpen groeien naar rijpe volwassenen die de wereld kunnen zien door de liefdevolle ogen van Jezus en het leven begrijpen als een roeping om God te dienen”.²⁹⁹ Daarom “benadrukt de Kerk krachtig haar vrijheid om haar eigen leer te onderwijzen en het recht van de opvoeders om een gewetensbezwaar in te roepen”.³⁰⁰

297 *Catechese* (20 mei 2015): ORf, 21 mei 2015, p. 2.

298 *Catechese* (9 september 2015): ORf, 10 september 2015, p. 2.

299 *Relatio finalis* 2015, nr. 68.

300 *Ibid.*, nr. 58.

JA AAN DE SEKSUELE OPVOEDING

280. Het Tweede Vaticaans Concilie sprak over de noodzaak “van een positieve en voorzichtige seksuele opvoeding in overeenstemming met de leeftijd” en “rekening houdend met de vorderingen van de psychologie, de pedagogie en de didactiek”.³⁰¹ Wij zouden ons moeten afvragen of onze onderwijsinstellingen deze uitdaging opgenomen hebben. Het is niet gemakkelijk om het thema seksuele opvoeding te bespreken in een tijd waarin seksualiteit gebanaliseerd en verarmd dreigt te worden. Zij kan maar begrepen worden in het kader van een opvoeding tot liefde en wederzijdse zelfgave. In die zin zal de taal van de seksualiteit niet bedroevend verarmd, maar verrijkt worden. Seksuele behoeften kunnen geleid worden dankzij groeiende zelfkennis en zelfbeheersing die kunnen helpen om de bewonderenswaardige mogelijkheden van vreugde en liefdevolle ontmoeting in het licht te stellen.

281. Seksuele opvoeding reikt informatie aan. We mogen evenwel niet vergeten dat kinderen en jongeren nog niet de volle rijpheid bereikt hebben. De informatie moet op het gepaste moment aangeboden worden en aangepast zijn aan de fase die ze dan doorlopen. Het is niet bevorderlijk hen te overweldigen met gegevens zonder een kritische zin te ontwikkelen voor de overrompeling met nieuwe ideeën en suggesties, ongecontroleerde pornografie en de overbelasting van prikkels die de seksualiteit kunnen ontsieren. Jonge mensen dienen zich ervan bewust te worden dat ze bestookt worden met boodschappen die hun welzijn en groei niet bevorderen. Zij moeten geholpen worden om de positieve beïnvloeding te erkennen en te zoeken en om tegelijkertijd afstand te nemen van alles wat hun vermogen om te beminnen verminkt. We moeten ons er ook van bewust zijn dat “de behoefte aan een nieuwe en meer aangepaste taal zich vooral doet

301 Verklaring *Gravissimum educationis*, over de christelijke opvoeding, nr. 1.

voelen op het ogenblik dat kinderen en adolescenten worden ingeleid in het thema van de seksualiteit”³⁰²

282. Een seksuele opvoeding die een gezonde schroom behoudt, heeft een ontzaglijke waarde, ook al beschouwen sommigen dit als een overblijfsel uit een andere tijd. Het is een natuurlijke verdediging van iemand die zijn persoonlijke intimiteit beschermt en vermijdt dat deze een object wordt. Zonder schroom worden genegenheid en seksualiteit herleid tot dwangmatige voorstellingen, die alleen gericht zijn op genitaliteit, op ongezond gedrag dat onze bekwaamheid om lief te hebben vervormt en op allerlei vormen van seksueel geweld die leiden tot een onmenselijke behandeling of tot het verwonden van anderen.

283. In de seksuele opvoeding richt men vaak alle aandacht op de vraag ‘zich te beschermen’ en te kiezen voor ‘veilige seks’. Deze uitdrukkingen vertolken een negatieve houding tegenover de natuurlijke procreatieve bedoeling van de seksualiteit, alsof een eventueel kind een vijand is tegen wie men zich moet beschermen. Zo bevordert men een narcistische agressiviteit in plaats van een ontvankelijke houding. Het is onverantwoord jongeren uit te nodigen tot het spelen met hun lichaam en hun gevoelens, alsof ze de volwassenheid, waarden, wederzijds engagement en doelstellingen bezitten die eigen zijn aan het huwelijk. Op die manier worden ze aangemoedigd om een andere persoon lichtzinnig te gebruiken als object ter compensatie van de eigen tekorten en grote beperkingen. Het is daarentegen belangrijk hen gevoelig te maken voor de verschillende uitdrukkingsvormen van liefde, wederzijdse aandacht, respectvolle tederheid en zinvolle communicatie. Want dit alles bereidt hen voor op de volledige en edelmoedige zelfgave die zich, na een publieke verbintenis, zal uitdrukken in de wederzijdse lichamelijke zelfgave. De seksuele eenwording in het huwelijk wordt zo een teken van een volledig engagement, verrijkt door alles wat eraan voorafging.

302 *Relatio finalis* 2015, nr. 56.

284. Men mag jongeren niet op een dwaalspoor brengen door verschillende niveaus door elkaar te halen: “De seksuele aantrekkingskracht scheidt voor een moment de illusie van de ‘eenwording’, maar zonder liefde blijft men na de eenwording onbekenden, even ver van elkaar verwijderd als voordien”.³⁰³ De taal van het lichaam vereist een geduldig leerproces om de eigen wensen te interpreteren en te kanaliseren naar een authentieke zelfgave. Als men alles in een keer wil geven, bestaat de kans dat men niets geeft. Het is één iets om de kwetsbaarheid van jongeren en hun verwarring te begrijpen, een ander iets is het om jongeren aan te sporen om de onvolwassenheid in hun manier van liefhebben voort te zetten. Maar wie spreekt daar vandaag over? Wie is er bekwaam om jongeren ernstig te nemen? Wie bereidt hen in alle ernst voor op een grote en edelmoedige liefde? Seksuele opvoeding wordt te lichtzinnig opgenomen.

285. Seksuele opvoeding veronderstelt ook respect en waardering voor het verschil dat jongeren de weg wijst naar het overstijgen van de beslotenheid en het zich openstellen voor de aanvaarding van de ander. Voorbij de aannemelijke moeilijkheden die iedereen kan ervaren, moet men jongeren helpen om hun eigen lichaam te aanvaarden zoals het geschapen werd, want “meester zijn over zijn eigen lichaam kan zich omvormen in een soms subtiele logica van meester zijn over de schepping [...]. Het waarderen van het eigen lichaam als vrouwelijk of mannelijk is nodig om zichzelf te erkennen in de ontmoeting met de andere die anders is. Op die manier is het mogelijk met vreugde de bijzondere gave van de ander, man of vrouw, te aanvaarden, als het werk van God de schepper, en daardoor wederzijds verrijkt te worden”.³⁰⁴ Alleen door de vrees voor het verschil los te laten kan men zich uiteindelijk bevrijden van egocentrisme en narcisme. Seksuele opvoeding moet helpen om het eigen lichaam te aanvaarden zodat niemand beoogt “het seksuele verschil uit te wissen omdat men er niet meer mee kan omgaan”.³⁰⁵

303 Erich Fromm, *The Art of loving*, New York 1956, p. 54.

304 Encycliek *Laudato si* (24 mei 2015), nr. 155.

305 *Catechese* (15 april 2015): ORf, 16 april 2015), p. 2.

286. We kunnen ook niet ontkennen dat de configuratie van onze eigen manier van zijn, vrouwelijk of mannelijk, niet alleen het resultaat is van biologische of genetische factoren, maar van vele elementen die te maken hebben met temperament, familiegeschiedenis, cultuur, ervaringen, ontvangen opvoeding, invloed van vrienden, familieleden en mensen naar wie we opkijken, en andere concrete omstandigheden die een aanpassingsinspanning vergen. Natuurlijk kunnen we het mannelijke niet scheiden van het vrouwelijke in Gods scheppingswerk, dat voorafgaat aan al onze beslissingen en ervaringen en waarin men de biologische elementen niet kan loochenen. Maar het is ook waar dat het mannelijke en het vrouwelijke geen starre categorieën zijn. Daarom is het bijvoorbeeld mogelijk dat de mannelijke zinswijze van een echtgenoot zich flexibel kan aanpassen aan de arbeidssituatie van de echtgenote. Het op zich nemen van huishoudelijke taken of bepaalde aspecten van de zorg voor kinderen, maakt hem niet minder mannelijk, het is geen mislukking, geen staken van de strijd en evenmin een schande. Kinderen dienen geholpen te worden om deze gezonde 'uitwisselingen', die de waardigheid van de vaderfiguur niet aantasten, als normaal te aanvaarden. Een starre benadering leidt tot een overdreven benadrukken van het mannelijke of het vrouwelijke en helpt kinderen en jongeren niet om een oprechte wederkerigheid gestalte te geven in de concrete omstandigheden van het huwelijk. Deze starheid kan op haar beurt de ontwikkeling van iemands vaardigheden belemmeren, en uiteindelijk leiden tot de idee dat het niet echt mannelijk is om zich toe te wijden aan kunst en dans of niet echt vrouwelijk om leiderschap uit te oefenen. God zij dank is dit veranderd. Maar op sommige plaatsen blijven deze ontoereikende concepten de rechtmatige vrijheid beperken en de authentieke ontwikkeling van de concrete identiteit van kinderen en hun mogelijkheden verminken.

HET GELOOF DOORGEVEN

287. Kinderen opvoeden betekent ook stapsgewijs het geloof doorgeven. Dit wordt bemoeilijkt door de huidige levensstijl, de arbeidsuren en de complexiteit van de hedendaagse wereld, waar velen een hectisch tempo handhaven alleen al om te kunnen overleven.³⁰⁶ Maar toch moet het gezin de plaats blijven waar men de betekenis en de schoonheid van het geloof bijbrengt, en waar men leert bidden en de naaste dienen. Dit begint met het doopsel waar, zoals de heilige Augustinus zegt, moeders die hun kinderen er naartoe brengen “meewerken aan hun heilige geboorte”³⁰⁷. Daarna begint de weg van het groeien in dit nieuwe leven. Geloof is een gave van God, ontvangen in het doopsel. Het is niet ons eigen werk. Ouders zijn Gods instrumenten om de groei en ontwikkeling van het geloof te bevorderen. Dus, “het is mooi dat mama’s hun kleine kinderen leren een kusje te sturen naar Jezus of Maria. Hoeveel liefde zit daarin! Op dat moment wordt het hart van kinderen een plaats van gebed”³⁰⁸. De geloofsoverdracht veronderstelt dat ouders God oprecht vertrouwen, Hem zoeken en nodig hebben, want alleen zo kan elke generatie zijn werken verkondigen en zijn machtige daden laten kennen (cf. Ps 145,4), alleen zo kan een vader Gods trouw bekend maken aan zijn zonen (cf. Jes 38,19). Dit houdt in dat we God vragen om werkzaam te zijn in hun hart, daar waar wij niet kunnen komen. Het kleine mosterdzaadje wordt een grote boom (cf. Mt 13,31-32), en zo erkennen we de onevenredigheid tussen wat we doen en het resultaat ervan. We weten dat we niet de eigenaars zijn van het gekregene, maar dat de zorg ervoor aan ons toevertrouwd werd. Toch is ons creatief engagement een geschenk dat het ons mogelijk maakt om samen te werken met Gods initiatief. Daarom “moeten koppels, moe-

306 Cf. *Relatio finalis* 2015, nrs. 13-14.

307 Augustinus, *De sancta virginitate*, 7,7: PL 40, 400.

308 *Catechese* (26 augustus 2015): ORf, 27 augustus 2015), p. 2.

ders en vaders echt gewaardeerd worden als actieve catechisten [...]. De gezinscatechese is een grote hulp, als doeltreffende methode, om jonge ouders te vormen en bewust te maken van hun zending als verkondigers van het Evangelie in hun eigen gezin”.³⁰⁹

288. Geloofsopvoeding moet zich aanpassen aan elk kind, want de aangeleerde methoden en recepten werken niet altijd. Kinderen hebben nood aan symbolen, gebaren en verhalen. Tijdens de adolescentiecrisis hebben jongeren het vaak moeilijk met gezag en normen. Daarom moet men hun eigen geloofservaringen stimuleren en hen aantrekkelijke getuigenissen aanreiken die alleen door hun schoonheid overtuigen. Ouders die het geloof van hun kinderen willen begeleiden, zullen aandacht hebben voor veranderingen, want zij weten dat geestelijke groei niet opgedrongen, maar in vrijheid aangeboden wordt. Het is fundamenteel dat kinderen op een concrete manier zien dat het gebed echt belangrijk is voor hun ouders. Daarom kunnen gebedsmomenten in het gezin en uitdrukkingvormen van volksvroomheid een grotere evangeliserende kracht bezitten dan alle catechese en voordrachten samen. Ik wil mijn bijzondere dank uitdrukken voor alle moeders die, zoals de heilige Monica, blijven bidden voor hun kinderen die zich van Christus verwijderd hebben.

289. De inspanning om het geloof door te geven aan hun kinderen, in die zin dat de uitdrukking en groei ervan vergemakkelijkt wordt, helpt het gezin in zijn evangeliserende opdracht. Spontaan beginnen ze rondom zich het geloof te verkondigen, zelfs buiten de familiekring. Kinderen die opgroeien in missionaire gezinnen worden vaak zelf missionarissen. Door op te groeien in een warm en liefdevol gezin leren ze hoe ze zich in de wereld kunnen begeven, zonder hun geloof en hun overtuigingen op te geven. We weten dat Jezus zelf at en dronk met

309 *Relatio finalis* 2015, nr. 89.

zondaars (cf. Mc 2,16; Mt 11,19), dat Hij sprak met de Samaritaanse vrouw (cf. Joh 4,7-26) en 's nachts Nicodemus ontmoette (cf. Joh 3,1-21), dat Hij zijn voeten liet zalven door een prostituée (cf. Lc 7,36-50) en dat Hij niet aarzelde om zieken aan te raken (cf. Mc 1,40-45; 7,33). Zijn apostelen deden hetzelfde. Ze waren niet misprijzend tegenover anderen, ze sloten zich niet op in kleine elitegroepen, afgesneden van het leven van hun volk. Terwijl de gezagsdragers hen beschuldigden, “stonden ze in de gunst bij heel het volk” (Hnd 2,47; cf. 4,21.33; 5,13).

290. “Het gezin wordt verkondiger van een pastoraal handelen door de uitdrukkelijke verkondiging van het Evangelie en door de overlevering van vele vormen van getuigenis: van solidariteit met de armen, het openstaan voor diversiteit tussen mensen, de zorg om de schepping, de morele en materiële solidariteit met andere, vooral behoeftige gezinnen, de inzet voor de bevordering van het algemeen welzijn en voor de verandering van onrechtvaardige maatschappelijke structuren, te beginnen met de omgeving waarin het gezin leeft, door de lichamelijke en geestelijke werken van barmhartigheid in praktijk te brengen”.³¹⁰ Dit alles is uitdrukking van ons wondermooie christelijk geloof in de liefde van de Vader die ons leidt en ondersteunt, wiens liefde zichtbaar werd in de totale zelfgave van Jezus Christus, die onder ons blijft wonen en ons bekwaam maakt om samen de stormen van alle levensfasen te trotseren. Ook te midden alle gezinnen moet het *kerygma* weerklinken, in goede en kwade dagen, als een bron van licht op de levensweg. Allen zouden we vanuit onze ervaring in gezinnen moeten kunnen zeggen: “Wij hebben de liefde leren kennen die God voor ons heeft, en wij geloven in haar” (1 Joh 4,16). Alleen op basis van deze ervaring zal de gezinspastoraal bereiken dat gezinnen én huiskerken én zuurdesem van evangelisatie in de samenleving zijn.

310 *Ibid.*, nr. 93.

HOOFDSTUK ACHT

BROOSHEID BEGELEIDEN, ONDERSCHEIDEN EN INTEGREREN

291. De synodevaders stelden dat de Kerk, ook al is ze ervan overtuigd dat elke verbreking van de huwelijksband “tegen de wil van God ingaat, zich tegelijkertijd bewust is van de broosheid van heel wat van haar kinderen”.³¹¹ Geïnspireerd door de blik van Jezus Christus “richt de Kerk zich liefdevol tot hen die op een onvolkomen wijze aan haar leven deelnemen. De Kerk erkent dat Gods genade ook in hun leven werkzaam is door hen de moed te geven het goede te volbrengen, zorg te dragen voor elkaar en ten dienste te staan van de gemeenschap waarin ze leven en werken”.³¹² Deze houding wordt bovendien nog versterkt tijdens het Jubeljaar gewijd aan de barmhartigheid. Ook als de Kerk voortdurend oproept tot volmaaktheid en uitnodigt tot een meer volkomen antwoord aan God, “moet de Kerk de meest kwetsbare van haar kinderen, die de sporen van gekwetste en verloren liefde dragen, met aandacht en toewijding begeleiden door hen het vertrouwen en de hoop terug te geven, zoals het licht van een vuurtoren in de haven of van een toorts die in het midden van een menigte omhooggehouden wordt, om hen die de weg verloren zijn geraakt of zich in volle storm bevinden, te verlichten”.³¹³ Laat ons niet vergeten dat de zending van de Kerk vaak lijkt op die van een veldhospitaal.

311 *Relatio Synodi* 2014, nr. 24.

312 *Ibid.*, nr. 25.

313 *Ibid.*, nr. 28.

292. Het christelijke huwelijk, als weerspiegeling van de vereniging van Christus en zijn Kerk, wordt volledig gerealiseerd in de vereniging van man en vrouw die zich aan elkaar geven in een vrije, trouwe en exclusieve liefde, die elkaar toebehoren tot de dood en zich open stellen voor het doorgeven van leven. Dit alles wordt geheiligd door het sacrament dat hen de genade schenkt om een huiskerk en zuurdeeg van nieuw leven te zijn in de samenleving. Andere vormen van verbondenheid spreken dit ideaal radicaal tegen, terwijl sommige het ten minste gedeeltelijk en op analoge wijze realiseren. De synodevaders verwoordden dat de Kerk niet nalaat de aanwezige opbouwende elementen te waarderen in situaties die nog niet of niet langer beantwoorden aan haar leer over het huwelijk.³¹⁴

GRADUALITEIT IN DE PASTORAAL

293. De synodevaders beraadslaagden ook over de specifieke situatie van een louter burgerlijk huwelijk of zelfs, met alle gepaste onderscheid, over het gewoon samenleven: “Als de band tussen de partners door een publieke verbintenis een zekere stabiliteit bereikt, en als deze gekenmerkt wordt door een diepe affectie, de verantwoordelijkheid voor de kinderen en het vermogen beproevingen te boven te komen, kan hij beschouwd worden als een gelegenheid die mogelijkheden biedt om zich verder te ontwikkelen in de richting van het sacrament van het huwelijk”.³¹⁵ Anderzijds is het verontrustend dat vele jongeren vandaag het huwelijk wantrouwen en samenleven terwijl ze de huwelijksverbintenis telkens weer uitstellen, en anderen een einde maken aan de verbintenis waarvoor ze zich hebben geëngageerd en meteen een nieuwe aangaan. Zij “die deel uitmaken van de Kerk hebben nood aan een barmhartige en bemoedigende pastorale toewending”.³¹⁶ De herders zijn immers niet alleen verantwoordelijk voor het bevorderen

314 Cf. *Ibid.*, nr. 41.43; *Relatio finalis* 2015, nr. 70.

315 *Ibid.*, nr. 27.

316 *Ibid.*, nr. 26.

van het christelijke huwelijk, maar ook “voor de pastorale onderscheiding betreffende de situatie van veel mensen die niet meer volgens deze realiteit leven”. Het gaat erom “de pastorale dialoog aan te gaan met deze mensen om die elementen in hun leven te kunnen naar voren halen die kunnen leiden tot een grotere openheid voor het evangelie van het gezin in zijn volheid”.³¹⁷ In deze pastorale onderscheiding is het nodig om “die elementen te erkennen die de evangelisatie en de menselijke en geestelijke groei kunnen bevorderen”.³¹⁸

294. “De keuze voor een burgerlijk huwelijk of in andere gevallen voor een gewoon samenleven wordt vaak niet gemotiveerd door vooroordelen of weerstand tegenover een sacramentele verbintenis, maar door culturele of feitelijke omstandigheden”.³¹⁹ In deze situaties zal men de tekenen van liefde kunnen naar voren halen die op een of andere manier de liefde van God weerspiegelen.³²⁰ Wij weten dat “het aantal koppels dat, na eerst lange tijd te hebben samengewoond, een huwelijksviering in de kerk vraagt, stijgt. Zij kiezen vaak voor het gewone samenleven omwille van de algemene mentaliteit die zich afzet tegen instituten en definitieve engagementen, maar ook in afwachting van een bepaalde materiële zekerheid (werk en vast inkomen). In andere landen ten slotte zijn feitelijke verbintenissen heel talrijk, niet alleen omdat men er de waarden van het gezin en het huwelijk verwerpt, maar vooral omdat huwen er gepercipieerd wordt als een luxe, omdat het te duur is. Als gevolg daarvan dwingt materiële armoede mensen tot zulke feitelijke verbintenissen”.³²¹ Maar “al deze situaties vereisen een constructieve aanpak waarbij ernaar gezocht wordt ze om te vormen in kansen die kunnen leiden naar de volheid van het

317 *Ibid.*, nr. 41.

318 *Ibid.*

319 *Relatio finalis* 2015, nr. 71.

320 Cf. *Ibid.*

321 *Relatio Synodi* 2014, nr. 42.

huwelijk en het gezin in het licht van het Evangelie. Het komt erop aan deze koppels gastvrij te ontvangen en hen geduldig en tactvol te begeleiden”.³²² Dit is hoe Jezus omging met de Samaritaanse vrouw (cf. Joh 4,1-26): Hij sprak haar aan op haar verlangen naar echte liefde om haar te bevrijden van alles wat haar leven verduisterde en om haar te leiden tot de volle vreugde van het Evangelie.

295. In die zin stelde de heilige Joannes Paulus II de zogenoemde “wet van de gradualiteit” voor, zich ervan bewust dat het menselijke wezen “het zedelijke goed kent, bemint en volbrengt in groeifasen”.³²³ Het is geen “gradualiteit van de wet”, maar een gradualiteit in het geschikte uitvoeren van vrije handelingen door personen die niet in de gelegenheid zijn om ten volle de objectieve eisen van de wet te begrijpen, te waarderen of helemaal na te leven. Inderdaad, de wet is ook een geschenk van God die de weg wijst, een gave voor allen zonder uitzondering die men kan naleven dankzij de kracht van de genade, zelfs als elk menselijk wezen “geleidelijk voortschrijdt, in de integratie van de gaven van God en van de eisen van zijn onherroepelijke en absolute liefde, in heel het persoonlijke en maatschappelijke leven”.³²⁴

HET ONDERSCHIEDEN VAN ZOGENOEMDE ‘IRREGULIERE’³²⁵ SITUATIES

296. De synode verwees naar verschillende situaties van broosheid en onvolkomenheid. In dit verband wil ik iets herhalen wat ik voor heel de Kerk heb proberen uit te klaren opdat we de weg niet zouden

322 *Ibid.*, nr. 43.

323 Apostolische exhortatie *Familiaris consortio* (22 november 1981), nr. 34: AAS 74 (1982), p. 123.

324 *Ibid.*, nr. 9: AAS 74 (1982), p. 90.

325 Cf. *Catechese* (24 juni 2015): ORf, 25 juni 2015, p. 2.

verliezen: “Twee denkwijzen lopen doorheen heel de kerkgeschiedenis: uitsluiten en opnieuw integreren [...]. Sinds het concilie van Jeruzalem is de weg van de Kerk altijd deze van Jezus: barmhartigheid en integratie [...], niemand voorgoed veroordelen en Gods barmhartigheid uitstorten over allen die er met een oprecht hart om vragen [... Want] de echte naastenliefde is altijd onverdiend, onvoorwaardelijk en gratis!”³²⁶ Daarom “moet men vermijden oordelen te vellen die geen rekening houden met de complexiteit van de verschillende situaties en moet men ook aandacht hebben voor de wijze waarop mensen hun situatie beleven en eronder lijden.”³²⁷

297. Het komt erop aan om iedereen te integreren, iedereen te helpen zijn eigen manier te vinden om deel uit te maken van de kerkgemeenschap opdat ze persoonlijk geraakt zouden worden door ‘de onverdiende, onvoorwaardelijke en gratuite’ barmhartigheid. Niemand mag voorgoed veroordeeld worden, omdat dat niet de denkwijze van het Evangelie is! Ik richt mij niet alleen tot gescheiden mensen en mensen in een nieuwe relatie, maar tot allen, in welke situatie zij zich ook bevinden. Natuurlijk, als iemand uitpakt met een objectieve zonde alsof deze zonde deel uitmaakt van het christelijke ideaal, of als iemand iets anders wil opdringen dan wat de Kerk onderricht, kan die persoon geen catechese geven of preken en in die zin is er iets dat hem van de gemeenschap verwijdert (cf. Mt 18,17). Hij moet de evangelische boodschap en haar oproep tot bekering opnieuw aanhoren. Toch is er ook voor hem een manier om deel te nemen aan het gemeenschapsleven, hetzij door sociale dienstbaarheid of door deelname aan gebedsbijeenkomsten of door eigen initiatief, in eenklank met de onderscheiding van de herder. Voor wat het omgaan

326 *Homilie in de eucharistieviering met de nieuwe kardinalen* (15 februari 2015): ORf, 19 februari 2015, p. 8.

327 *Relatio finalis* 2015, nr. 51.

met verschillende zogenoemde ‘irreguliere’ situaties betreft, hebben de synodevaders een algemene consensus bereikt die ik ondersteun: “Als het gaat om een pastorale benadering van mensen die enkel een burgerlijk huwelijk hebben afgesloten, hertrouwde echtgescheidenen of zij die gewoon samenleven, dan is het de opdracht van de Kerk hen de goddelijke pedagogie van de genade in hun leven te openbaren en hen te helpen om de volheid te bereiken van het plan dat God met hen heeft”,³²⁸ wat met de kracht van de Heilige Geest altijd mogelijk is.

298. Bijvoorbeeld kunnen gescheiden mensen die een nieuwe verbintenis aangingen, zich in heel verschillende situaties bevinden die niet gecatalogiseerd kunnen worden of opgesloten in al te starre schema’s die geen plaats laten voor een aangepaste persoonlijke en pastorale onderscheiding. Enerzijds zijn er de tweede verbintenissen die over de tijd heen standhouden, met nieuwe kinderen, bewezen trouw, edelmoedige zelfgave, christelijk engagement, het besef van de onregelmatigheid van de eigen situatie en de grote moeilijkheid een stap terug te zetten zonder in geweten aan te voelen dat men nieuwe fouten maakt. De Kerk erkent situaties waar “man en vrouw om serieuze redenen – zoals bijvoorbeeld de opvoeding van de kinderen – niet kunnen voldoen aan de verplichting uit elkaar te gaan”.³²⁹ Of er zijn zij die zich oprecht ingespannen hebben om hun eerste huwelijk te redden maar die op onrechtvaardige wijze in de steek gelaten zijn, of “zij die een nieuwe verbintenis zijn aangegaan met het oog op de opvoeding van de kinderen en die soms in geweten overtuigd zijn dat het vorige huwelijk, dat onherstelbaar vernield

328 *Relatio Synodi* 2014, nr. 25.

329 Joannes Paulus II, apostolische exhortatie *Familiaris consortio* (22 november 1981), nr. 84: AAS 74 (1982), p. 186. Velen kennen en aanvaarden in deze situaties de mogelijkheid die de Kerk hen biedt van ‘als broer en zus’ samen te leven, maar benadrukken dat door het ontbreken van sommige uitdrukkingswijzen van intimiteit “de huwelijkstrouw en het welzijn van de kinderen in gevaar komen” (Oecumenisch concilie Vaticanum II, pastorale constitutie *Gaudium et spes*, over de Kerk in de wereld van deze tijd, nr. 51).

is, nooit geldig is geweest”.³³⁰ Iets anders is toch een nieuwe verbintenis die kort na een scheiding aangegaan wordt, met alle gevolgen van lijden en verwarring die dit inhoudt voor de kinderen en de hele familie, of de situatie van iemand die herhaaldelijk zijn familiale verplichtingen niet nakomt. Het moet duidelijk zijn dat dit niet beantwoordt aan het ideaal dat het Evangelie van het huwelijk en het gezin schetst. De synodevaders verwoordden dat de pastores altijd “voldoende aandacht moeten hebben”³³¹ om situaties te kunnen onderscheiden, met een “gedifferentieerde kijk”.³³² We weten dat er geen “eenvoudige recepten”³³³ bestaan.

299. Ik verwelkom de bedenkingen van veel synodevaders die erop wilden wijzen dat “gedoopte mensen die gescheiden en burgerlijk hertrouwd zijn op zoveel mogelijk manieren meer in de christelijke gemeenschappen geïntegreerd moeten worden, waarbij elke gelegenheid tot een schandaal moet vermeden worden. De logica van de integratie is de sleutel voor hun pastorale begeleiding, opdat zij niet alleen zouden weten dat ze behoren tot het Lichaam van Christus dat de Kerk is, maar dit ook op een vreugdevolle en vruchtbare wijze zouden mogen ervaren. Zij zijn gedoopt, ze zijn broers en zusters, de Heilige Geest stort in hun hart gaven en charisma’s voor het welzijn van allen. Zij kunnen een bijdrage hebben in verschillende kerkelijke diensten. Men moet dus nagaan welke momenteel bestaande vormen van uitsluiting op liturgisch, pastoraal, opvoedkundig en institutioneel vlak kunnen opgeheven worden. Zij mogen zich niet alleen niet geëxcommuniceerd voelen, maar ook kunnen leven en groeien als levende ledematen van de Kerk en de Kerk ervaren als een moeder die hen altijd verwelkomt, met veel genegenheid voor hen zorgt en hen bemoedigt op de weg van

330 *Ibid.*

331 *Relatio Synodi* 2014, nr. 26.

332 *Ibid.*, nr. 45.

333 Benedictus XVI, *Toespraak tot de VIIde mondiale ontmoeting van gezinnen*, Milaan (2 juni 2012), antwoord nr. 5: ORf, 7 juni 2012, p. 11.

het leven en van het Evangelie. Deze integratie is ook noodzakelijk voor de zorg voor en christelijke opvoeding van hun kinderen”³³⁴

300. Indien we rekening houden met de enorme verscheidenheid van concrete situaties zoals ik die hoger heb beschreven, is het verstaanbaar dat men van de synode en ook van deze exhortatie geen nieuw geheel van algemene regels, van canonieke aard en toepasbaar op alle situaties, mocht verwachten. Het kan alleen een nieuwe aansporing zijn tot een verantwoorde persoonlijke en pastorale onderscheiding van de specifieke gevallen. En omdat “de graad van verantwoordelijkheid niet in alle gevallen gelijk is”,³³⁵ moet deze onderscheiding erkennen dat de gevolgen of de toepassing van een norm niet noodzakelijk altijd hetzelfde moeten zijn.³³⁶ Priesters hebben de opdracht “de betrokken mensen te begeleiden op de weg van de onderscheiding, in het licht van de leer van de Kerk en de richtlijnen van de bisschop. In dit proces zal een gewetensonderzoek met momenten van reflectie en berouw nuttig zijn. Gescheiden-hertrouwde mensen zouden zich moeten afvragen hoe zij zich ten opzichte van hun kinderen hebben gedragen toen de huwelijksverbintenis in een crisis terechtkwam, of er pogingen tot verzoening zijn geweest, hoe de situatie is van de partner die werd verlaten, welke gevolgen de nieuwe relatie heeft voor de rest van de familie en de gemeenschap van gelovigen, welk voorbeeld zij geeft aan jongeren die zich op het huwelijk moeten voorbereiden. Een eerlijke reflectie kan het vertrouwen in de barmhartigheid van God, die aan niemand geweigerd wordt, versterken”.³³⁷ De weg van begeleiding en onderscheiding “richt

334 *Relatio finalis* 2015, nr. 84.

335 *Ibid.*, nr. 51.

336 Dit geldt ook op vlak van de sacramentele discipline, aangezien de onderscheiding kan erkennen dat er in een specifieke situatie geen ernstige fout bestaat. Dan wordt toegepast wat in een ander document te vinden is: cf. apostolische exhortatie *Evangelii gaudium* (24 november 2013), nrs. 44.47: AAS 105 (2013), p. 1038-1040.

337 *Relatio finalis* 2015, nr. 85.

deze gelovigen op een bewustwording van hun situatie voor God. Het gesprek met een priester in het *forum internum* draagt bij tot de vorming van een juist oordeel over wat de mogelijkheid van een vollere deelname aan het leven van de Kerk belemmert, en de stappen die deze kunnen begunstigen en doen groeien. Gegeven dat er in de wet zelf geen geleidelijkheid is (cf. *Familiaris consortio*, nr. 34), zal deze onderscheiding nooit de evangelische eisen van waarheid en naastenliefde, voorgehouden door de Kerk, buiten beschouwing kunnen laten. Opdat zo'n onderscheiding zou kunnen gebeuren, moeten volgende voorwaarden vervuld zijn: nederigheid, omzichtigheid, liefde voor de Kerk en haar onderricht, in een oprecht zoeken naar de wil van God en in het verlangen om er op een volmaaktere wijze aan te beantwoorden.³³⁸ Deze houdingen zijn fundamenteel om het grote gevaar van dwaalboodschappen te vermijden, zoals de voorstelling dat iedere priester snel 'uitzonderingen' kan toelaten, of dat er mensen zijn die sacramentele privileges kunnen bekomen in ruil voor gunsten. Wanneer een verantwoordelijk en tactvol iemand, die zijn wensen niet wil plaatsen boven het algemeen welzijn van de Kerk, een herder ontmoet die de ernst van de hem gestelde vraag erkent, wordt het risico vermeden dat een specifieke onderscheiding mensen doet denken dat de Kerk een dubbele moraal hanteert.

VERZACHTENDE OMSTANDIGHEDEN IN DE PASTORALE ONDERSCHIEDING

301. Om goed te verstaan waarom in zogenoemde 'irreguliere' situaties een bijzondere onderscheiding mogelijk en noodzakelijk is, moet men altijd met een zaak rekening houden, opdat niemand zou denken dat de eisen van het Evangelie geminimaliseerd worden. De Kerk beschikt over een degelijke visie op verzachtende factoren en

338 *Ibid.*, nr. 86.

omstandigheden. Bijgevolg is het niet meer mogelijk om te beweren dat zij die zich in een zogenoemde ‘onregelmatige’ situatie bevinden, in een toestand van doodzonde leven en de heiligmakende genade verloren hebben. Het gaat hier over meer dan alleen de norm niet kennen. Iemand die de norm goed kent, kan een grote moeilijkheid ondervinden om “de waarden die in de zedelijke norm liggen, te begrijpen”³³⁹ of kan zich in een concrete situatie bevinden die hem niet toelaat om anders te handelen en andere beslissingen te nemen zonder een nieuwe fout te maken. Zoals de synodevaders het zo goed hebben uitgedrukt, “er kunnen factoren zijn die het beslissingsvermogen beperken”.³⁴⁰ Thomas van Aquino erkende al dat iemand genade en naastenliefde kan bezitten, maar niet in staat kan zijn om een of andere deugd uit te oefenen,³⁴¹ zodat zelfs wanneer hij alle ingestorte morele deugden bezit, hij één ervan niet duidelijk toont, omdat de uiterlijke uitoefening van deze deugd verhinderd wordt: “Als van heiligen gezegd wordt dat ze bepaalde deugden niet bezitten, is het omdat ze moeilijkheden ondervinden deze deugden in daden om te zetten, maar zij bezitten nochtans de grondhouding van alle deugden”.³⁴²

302. De Catechismus van de Katholieke Kerk vermeldt duidelijk deze beperkingen: “De toerekenbaarheid van en de verantwoordelijkheid voor een daad kunnen verminderd of zelfs opgeheven worden door onwetendheid, onoplettendheid, geweld, vrees, gewoonten, onmatige verlangens en andere fysieke of sociale factoren”.³⁴³ Een andere paragraaf verwijst opnieuw naar de omstandigheden die de morele verantwoordelijkheid kunnen verminderen en vermeldt breedvoerig “de affectieve

339 Joannes Paulus II, apostolische exhortatie *Familiaris consortio* (22 november 1981), nr. 33: AAS 74 (1982), p. 121.

340 *Relatio finalis* 2015, nr. 51.

341 Cf. *Summa Theologiae* I-II, q. 65, art. 3, ad. 2; *De Malo*, q. 2, a. 2.

342 *Ibid.*, ad 3.

343 Nr. 1735.

onvolwassenheid, de macht van de gewoonten, de toestand van angst of andere psychische of sociale factoren”.³⁴⁴ Daarom houdt een negatief oordeel over een objectieve situatie geen oordeel in over de toerekenbaarheid of de schuld van de betrokken persoon.³⁴⁵ Op basis van deze overtuigingen, vind ik het zeer passend wat veel synodevaders wilden onderstrepen: “In bepaalde omstandigheden hebben personen het heel moeilijk om anders te handelen [...]. De pastorale onderscheiding, ook als ze rekening houdt met het goed gevormde geweten van mensen, moet hier haar verantwoordelijkheid opnemen. Ook de gevolgen van de gestelde daden zijn niet noodzakelijk in alle gevallen dezelfde”.³⁴⁶

303. Het belang van deze concrete beperkingen erkennend, kunnen we er nog aan toevoegen dat het geweten van de mensen meer betrokken moet worden in de omgang van de Kerk met vele intenties die objectief ons concept van het huwelijk niet waar maken. Natuurlijk is het nodig de ontwikkeling van een verlicht en gevormd geweten, begeleid door een verantwoordelijke en ernstige onderscheiding van de herder, aan te moedigen en daarbij een altijd groeiend vertrouwen op de genade te stimuleren. Maar dit geweten kan niet alleen maar erkennen dat een gegeven situatie objectief niet beantwoordt aan de algemene eisen van het Evangelie. Het geweten kan ook op een ernstige en eerlijke wijze dit herkennen wat nu het edelmoedige antwoord is dat men aan God kan geven en het kan met enige morele zekerheid inzien dat dit antwoord de zelfgave is die God vraagt te midden de complexiteit van concrete beperkingen, ook als het volledige objectieve ideaal niet bereikt is. Laat

344 Cf. *Ibid.*, nr. 2352; cf. Congregatie voor de geloofsleer, verklaring *Iura et bona*, over euthanasie (5 mei 1980), II: AAS 72 (1980), p. 546. Joannes Paulus II, erkende in zijn kritiek op de categorie van de “fundamentele optie” dat “er ongetwijfeld situaties kunnen bestaan die in psychologisch opzicht zeer ingewikkeld en ondoorzichtig zijn en die de subjectieve verantwoordelijkheid van de zondaar beïnvloeden”: apostolische exhortatie *Reconciliatio et paenitentia* (2 december 1984), nr. 17: AAS 77 (1985), p. 223.

345 Cf. Pauselijke raad voor wetgevende teksten, *Verklaring over het toelaten van gescheiden hertrouwde gelovigen tot de heilige communie* (24 juni 2000), nr. 2.

346 *Relatio finalis 2015*, nr. 85.

ons in ieder geval niet vergeten dat deze onderscheiding dynamisch is en altijd moet openstaan voor nieuwe groeifasen en nieuwe beslissingen die toelaten het ideaal op een vollere wijze te verwerkelijken.

NORMEN EN ONDERSCHIEDING

304. Het is kleingeestig om alleen te overwegen of het handelen van een persoon al of niet beantwoordt aan een wet of algemene norm, omdat dit onvoldoende is om een volkomen trouw aan God in het concrete bestaan van een mens te erkennen en te waarborgen. Ik vraag nadrukkelijk dat we altijd het onderricht van de heilige Thomas van Aquino herhalen en dit leren integreren in de pastorale onderscheiding: “Niettegenstaande er in de algemene principes een zekere noodzaak is, ontmoeten we des te meer afwijkingen naarmate we afdalen naar het specifieke [...]. Op het vlak van het handelen daarentegen is de waarheid of praktische rechtschapenheid niet dezelfde voor allen in de specifieke toepassingen, maar alleen in de algemene principes. Bij hen bij wie de rechtschapenheid in hun daden dezelfde is, is die niet op dezelfde manier gekend door allen [...]. Hoe meer men afdalt in particuliere situaties, hoe meer uitzonderingen er zijn”.³⁴⁷ Het is waar dat algemene normen een goed zijn dat men nooit mag ontkennen noch verwaarlozen, maar in hun formulering kunnen ze onmogelijk alle particuliere situaties omvatten. Tegelijkertijd moet men zeggen dat het precies om die reden is, dat wat deel uitmaakt van een praktische onderscheiding in een specifieke situatie, niet tot het niveau van de norm verheven kan worden. Dat zou niet alleen leiden tot een onverdraaglijke casuïstiek, maar het zou ook de waarden die zorgvuldig moeten bewaard worden, in gevaar brengen.³⁴⁸

347 *Summa Theologiae* I-II, q. 94, art. 4.

348 In een andere tekst waarin hij verwijst naar de algemene kennis van de norm en de specifieke kennis van de praktische onderscheiding, beweert Sint-Thomas dat “wanneer maar één van beide aanwezig is, het wenselijk is dat het de kennis van de specifieke werkelijkheid is die het dichtst aansluit bij het handelen”: Thomas van Aquino, *Sententia libri Ethicorum*, VI, 6 (uitg. Leonina, t. XLVII, p. 354).

305. Bijgevolg kan een herder niet tevreden zijn als hij op hen die in “irreguliere” situaties leven, enkel de morele wetten toepast, alsof het stenen zijn om naar mensen te gooien. Dit is het geval van de gesloten harten die zich gewoonlijk verbergen achter de leer van de Kerk “om plaats te nemen op de stoel van Mozes en soms met superioriteit en oppervlakkigheid moeilijke gevallen en gekwetste gezinnen beoordeelen”.³⁴⁹ In die zin heeft de Internationale Theologische Commissie zich uitgesproken: “De natuurwet mag niet voorgesteld worden als een reeds bestaand geheel van regels die *a priori* op een moreel onderwerp toegepast worden, maar eerder als een objectieve inspiratiebron voor het hoogste persoonlijke beslissingsproces”.³⁵⁰ Omwille van deze verzachtende omstandigheden en factoren is het mogelijk dat in een situatie van objectieve zonde – waarin men subjectief niet of niet volledig schuldig is - iemand kan leven in Gods genade en liefde en ook kan groeien in dit leven van genade en liefde en daartoe de hulp van de Kerk ontvangt.³⁵¹ Onderscheiding moet helpen mogelijke wegen te vinden om te antwoorden aan God en te groeien te midden van beperkingen. Door te denken dat alles zwart of wit is, sluiten we vaak de weg van genade en groei af en verhinderen we wegen van heiliging die eer brengen aan God. Laten we niet vergeten dat “binnen de menselijke begrenzing een kleine stap zetten, door God sterker kan gewaardeerd worden dan een leven leiden dat uiterlijk correct is, maar geen grote moeilijkheden kent”.³⁵² De concrete pastorale zorg

349 *Toespraak ter gelegenheid van de sluiting van de XIVde gewone algemene vergadering van de bisschoppensynode* (24 oktober 2015): ORf, 29 oktober 2015, p. 8.

350 Internationale theologische commissie, *Op zoek naar een universele ethiek: een nieuwe kijk op de natuurwet* (2009), nr. 59.

351 In bepaalde gevallen kan het ook de hulp van de sacramenten zijn. Daarom, “herinner ik de priesters eraan dat de biechtstoel geen folterplaats is, maar een plaats van Gods barmhartigheid”: apostolische exhortatie *Evangelii gaudium* (24 november 2013), nr. 44: AAS 105 (2013), p. 1038. Ik onderlijn ook dat de eucharistie “geen prijs is voor de volmaakten, maar een deugddoende remedie en voedsel voor de zwakken” (*Ibid.*, nr. 47: p. 1039).

352 Apostolische exhortatie *Evangelii gaudium* (24 november 2013), nr. 44: AAS 105 (2013), pp. 1038-1039.

van bedienaars en gemeenschappen moet met deze werkelijkheid rekening houden.

306. In alle omstandigheden moet voor hen die moeilijkheden ondervinden om de goddelijke wet volledig te beleven, de uitnodiging weerklinken om de *via caritatis* te bewandelen. De broederlijke naastenliefde is de eerste wet van de christenen (cf. Joh 15,12; Gal 5,14). Vergeten we de belofte van de Schriften niet: “Houd voor alles vast aan de liefde voor elkaar, want de liefde bedekt tal van zonden” (1 Pe 4,8). “Vereffen uw zonden door aalmoezen en uw misdaden door barmhartigheid voor de armen” (Da 4,24). “Water blust een laaiend vuur en goedheid verzoent de zonden” (Sir 3,30). Dit is ook wat Sint-Augustinus onderricht: “Zoals we bij brandgevaar snel water gaan zoeken om het te blussen, [...] zo ook, wanneer uit ons stro de vlammen opslaan door de zonde en wij daardoor in nood zijn, verheugen wij ons over de mogelijkheid om een werk van barmhartigheid te verrichten als werd ons daarin een bron aangereikt om de brand te blussen”.³⁵³

DE LOGICA VAN DE PASTORALE BARMHARTIGHEID

307. Om alle misverstanden te vermijden, herinner ik eraan dat de Kerk op geen enkele manier moet ophouden om het volledige ideaal van het huwelijk, Gods plan in al zijn grootheid, voor te stellen: “Er is alle reden toe jonge gedoopten aan te moedigen niet te twijfelen aan de rijkdom die het sacrament van het huwelijk kan betekenen voor hun verwachtingen op het vlak van de liefde, gesterkt door de steun die ze ontvangen van Christus’ genade en van de mogelijkheid om ten volle aan het leven van de Kerk deel te nemen”.³⁵⁴ Lauwheid, elke vorm van relativisme of van

353 *De catechizandis rudibus*, I, 14, 22 : PL 40, 327; cf. Apostolische exhortatie *Evangelii gaudium* (24 november 2013), nr. 193: AAS 105 (2013), p. 1101.

354 *Relatio Synodi 2014*, nr. 26.

een overdreven terughoudendheid in het voorstellen van het ideaal is een gebrek aan trouw aan het Evangelie en ook een tekort aan liefde van de Kerk tegenover de jonge mensen zelf. De uitzonderingssituaties begrijpen, betekent niet het licht van het ideaal in zijn totaliteit verduisteren of minder aanbieden dan wat Jezus geeft aan de mens. Belangrijker dan een pastorale zorg voor mislukkingen, is vandaag de pastorale inspanning om huwelijken te verstevigen en zo breuken te voorkomen.

308. Als gevolg van het ons bewust worden van de ernst van verzachtende omstandigheden op psychologisch, historisch en zelfs biologisch vlak, geldt nochtans “dat we, zonder tekort te doen aan het evangelische ideaal, de mensen barmhartig en geduldig moeten begeleiden in de verschillende fasen van hun groeiproces als mens, dag na dag”. Dit opent de weg voor “Gods barmhartigheid die ons aanmoedigt om het goede te doen dat in ons bereik ligt”.³⁵⁵ Ik begrijp hen die een strengere pastoraal verkiezen, die geen ruimte laat voor verwarring. Maar ik geloof oprecht dat Jezus Christus een Kerk wil die aandacht heeft voor het goede dat de Geest te midden van zwakheid verspreidt: een Moeder die, terwijl ze duidelijk haar objectief onderricht verwoordt, “geen afstand doet van het goede dat mogelijk is, zelfs al loopt zij gevaar zich vuil te maken aan de modder van de weg”.³⁵⁶ De herders die het volledig ideaal van het Evangelie en van de kerkelijke leer verwoorden voor de gelovigen, moeten hen ook helpen om de logica van het meeleven met broze mensen aan te nemen en hen bijstaan om te harde en ongeduldige vervolgingen of oordelen te vermijden. Het Evangelie zelf roept op om niet te oordelen en te veroordelen (cf. Mt 7,1; Lc 6,37). Jezus “verwacht van ons dat wij afzien van het zoeken naar persoonlijke of gemeenschappelijke vluchtheuvels die ons toelaten op veilige afstand

355 Apostolische exhortatie *Evangelii gaudium* (24 november 2013), nr. 44: AAS 105 (2013), p. 1038.

356 *Ibid.*, nr. 45: AAS 105 (2013), p. 1039.

te blijven van menselijke drama's, om oprecht te aanvaarden in contact te treden met het concrete bestaan van de ander en de kracht van de tederheid te mogen kennen. Als we dat doen, wordt het leven voor ons op een wonderbaarlijke manier almaar complexer".³⁵⁷

309. Het is providentieel dat deze reflecties plaats vinden in het Jubelaar gewijd aan de barmhartigheid, want ook in de vele situaties die het gezin bedreigen "is het de zending van de Kerk om Gods barmhartigheid, het kloppend hart van het Evangelie, te verkondigen en zo ieders hart en geest te raken. De Bruid van Christus neemt de houding van Gods Zoon over. Hij die iedereen tegemoet trad zonder ook maar iemand uit te sluiten".³⁵⁸ Zij weet heel goed dat Jezus de herder is van honderd schapen, niet van negenennegentig. Hij bemind hen allemaal. Indien men zich daarvan bewust is, zal het mogelijk zijn dat "allen, zowel gelovigen als zij die van het geloof verwijderd zijn, gezalfd worden met de balsem van de barmhartigheid, als teken dat het Rijk Gods nu al aanwezig is midden onder ons".³⁵⁹

310. Laat ons niet vergeten dat "barmhartigheid niet alleen slaat op het handelen van de Vader, maar ook het criterium wordt om te onderscheiden wie zijn echte kinderen zijn. Kortom, wij worden opgeroepen om barmhartig te zijn, omdat Hij ons het eerst zijn barmhartigheid heeft betoond".³⁶⁰ Dit is geen romantisch aanbod of een zwak antwoord van Gods liefde, die altijd naar het beste zoekt voor de mensen. "Barmhartigheid is de pijler die het leven van de Kerk schraagt. De hele kerkelijke pastoraal, dient gedragen te worden door de tedere liefde waarmee de Kerk zich richt tot de gelovigen. In alles wat ze verkondigt en waarover ze in de wereld getuigt, mag de barmhartigheid

357 *Ibid.*, nr. 270: AAS 105 (2013), p. 1128.

358 Bulle *Misericordiae Vultus* (11 april 2015), nr. 12: AAS 107 (2015), p. 407.

359 *Ibid.*, nr. 5: p. 402.

360 *Ibid.*, nr. 9: p. 405.

nooit ontbreken”.³⁶¹ Het is waar, soms “gedragen we ons als controleurs in plaats van bewerkers van genade. De Kerk is geen douane. Ze is het vaderhuis waar plaats is voor ieder mens die het moeilijk heeft”.³⁶²

311. Het onderricht van de moraaltheologie zou deze beschouwingen altijd opnieuw moeten integreren. Want het klopt dat men de hele morele leer van de Kerk moet eerbiedigen, maar men moet ook altijd een bijzondere zorg besteden aan het onderstrepen en aanmoedigen van de hoogste en belangrijkste waarden van het Evangelie,³⁶³ vooral het primaat van de naastenliefde als antwoord op het belangeloze initiatief van Gods liefde. Soms kost het ons moeite om de onvoorwaardelijke liefde van God een plaats te geven in de pastoraal.³⁶⁴ Wij stellen zoveel voorwaarden aan de barmhartigheid dat wij haar concrete betekenis en haar werkelijk belang uithollen. Dat is de ergste manier waarop het Evangelie zijn kracht verliest. Heel zeker sluit barmhartigheid bijvoorbeeld gerechtigheid en waarheid niet uit, maar in de eerste plaats moeten we zeggen dat barmhartigheid de volheid van gerechtigheid en de meest heldere openbaring van Gods waarheid is. Daarom dient men altijd te beseffen dat “alle theologische begrippen ongeschikt zijn, die uiteindelijk de almacht van God en vooral zijn barmhartigheid in vraag stellen”.³⁶⁵

361 *Ibid.*, nr. 10: p. 406.

362 Apostolische exhortatie *Evangelii gaudium* (24 november 2013), nr. 47: AAS 105 (2013), p. 1040.

363 Cf. *ibid.*, nrs. 36-37: AAS 105 (2013), p. 1035.

364 Wellicht vanuit scrupules, die achter een groot verlangen naar trouw aan de waarheid schuilgaan, eisen bepaalde priesters van boetelingen een voornemen van een vlekkeloze verbetering. Het streven naar een vermeend zuivere gerechtigheid doet dan de barmhartigheid teniet. Het is de moeite waard om in dit verband het onderricht van de heilige Joannes Paulus II te herhalen die stelde dat de kans op hervallen “geen afbreuk doet aan de authenticiteit van het voornemen”: (*Brief aan kardinaal William W. Baumter gelegenheid van de jaarlijkse cursus over het forum internum georganiseerd door de apostolische penitentiarie* (22 maart 1996), nr. 5: *Insegnamenti*, XIX, 1 [1996], p. 589).

365 Internationale theologische commissie, *Hoop op heil voor kinderen die sterven zonder doopsel* (19 april 2007), nr. 2.

312. Dat alles schetst een kader en algemene sfeer die ons belet om vanuit een koude morele bureaucratie de meest gevoelige thema's te bespreken. Ze nodigt ons daarentegen uit tot een pastorale onderscheiding vervuld van barmhartige liefde die altijd probeert te begrijpen, vergeven, begeleiden, wachten en vooral integreren. Dit is de logica die in de Kerk moet overheersen, om "ons hart te openen voor hen die in uiteenlopende situaties leven aan de zelfkant van onze moderne wereld".³⁶⁶ Ik nodig de gelovigen die in complexe situaties leven uit om in vertrouwen contact op te nemen met hun herders of andere gelovigen die hun leven aan de Heer gewijd hebben. Niet altijd zullen ze bij hen de bevestiging van hun eigen ideeën of verlangens vinden, maar ze zullen heel zeker een licht ontvangen dat hen zal helpen om hun situatie beter te begrijpen en ze zullen een weg van persoonlijke groei ontdekken. Ik nodig de herders uit om liefdevol en ernstig naar hen te luisteren, met het oprechte verlangen zich in te leven in de kern van het drama van mensen en hun standpunt te begrijpen om hen te helpen beter te leven en hun plaats in de Kerk te vinden.

366 Bulle *Misericordiae Vultus* (11 april 2015), nr. 15: AAS 107 (2015), p. 409.

HOOFDSTUK NEGEN

HUWELIJKS- EN GEZINSSPIRITUALITEIT

313. Liefde bestaat uit verschillende schakeringen, naargelang de levensstaat waartoe men geroepen is. Toen het tweede Vaticaans Concilie, tientallen jaren geleden, het lekenapostolaat besprak, legde men de nadruk op de spiritualiteit die haar bron vindt in het gezinsleven. Men benadrukte dat de lekenspiritualiteit “een eigen karakter moet krijgen naargelang ieders levensomstandigheden” onder andere vanuit de situatie van “het huwelijks- en gezinsleven”³⁶⁷ en dat gezinsbemannissen geen belemmering zijn voor hun geestelijk leven.³⁶⁸ Het is dus waardevol om kort enkele fundamentele kenmerken te beschrijven van deze specifieke spiritualiteit, die zich ontvouwt in de dynamiek van het gezinsleven en zijn relaties.

SPIRITUALITEIT VAN DE BOVENNATUURLIJKE VERBONDENHEID

314. Wij hebben altijd gezegd dat God woont in het hart van iemand die leeft in Gods genade. Vandaag kunnen we eraan toevoegen dat de Drie-eenheid aanwezig is in de tempel van het huwelijksverbond. Zoals de Drie-eenheid leeft in de lofzangen van zijn volk (cf. Ps 22,4), woont ze ook op een intieme manier in de huwelijksliefde die Hem verheerlijkt.

367 Decreet *Apostolicam actuositatem*, over het lekenapostolaat, nr. 4.

368 Cf. *Ibid.*

315. Gods aanwezigheid openbaart zich in een werkelijk en concreet gezin, met zijn dagelijkse lijden, strijd, vreugde en inspanningen. Het gezinsleven remt huichelarij en leugen af. We kunnen er geen masker dragen. Als liefde deze authenticiteit bezielt, kan de Heer er heersen met zijn vreugde en vrede. De spiritualiteit van de gezinsliefde bestaat uit duizenden werkelijke en concrete gebaren. God komt wonen in deze verscheidenheid van gaven en ontmoetingen die de verbondenheid doen groeien. Deze zelfgave verbindt tegelijkertijd “het menselijke en het goddelijke”,³⁶⁹ want ze is vol van Gods liefde. Uiteindelijk is de huwelijksspiritualiteit de spiritualiteit van de verbondenheid bewoond door de goddelijke liefde.

316. Een positieve ervaring van de gezinsverbondenheid kan een echte weg van heiliging van het dagelijkse leven zijn en van mystieke groei. De eisen van het broederlijke en gemeenschappelijke gezinsleven vormen kansen om te groeien naar een openheid van hart en dus naar een steeds vollere ontmoeting met de Heer. Het Woord van God zegt dat “wie zijn broeder haat, in de duisternis woont” (1 Joh 2,11), “hij is nog in het gebied van de dood” (1 Joh 3,14) en “hij kent God niet” (1 Joh 4,8). Mijn voorganger Benedictus XVI verwoordde dat als volgt: “Zich afwenden van de naaste maakt de mens tevens blind voor God”· en “de liefde is uiteindelijk het enige licht dat een donkere wereld steeds weer verlicht”.³⁷⁰ Alleen “als wij elkaar liefhebben, woont God in ons, en is zijn liefde in ons volmaakt geworden” (1 Joh 4,2). Omdat “de mens een aangeboren en structurele sociale dimensie heeft”³⁷¹ en “het echtpaar en het gezin de eerste en oorspronkelijke uitdrukking van de sociale dimensie van de mens zijn”,³⁷² wordt de spiritualiteit belichaamd in de

369 Oecumenisch concilie Vaticanum II, pastorale constitutie *Gaudium et spes*, over de Kerk in de wereld van deze tijd, nr. 49.

370 *Ibid.*, nr. 39: AAS 98 (2006), p. 250.

371 Joannes Paulus II, postsynodale apostolische exhortatie *Christifideles laici* (30 december 1988), nr. 40: AAS 81 (1989), p. 468.

372 *Ibid.*

gezinsverbondenheid. Zij die vervuld zijn van diepe geestelijke verlangens moeten niet denken dat het gezin hen verwijdert van een groei in het leven van de Geest, maar dat het integendeel dit pad is waarlangs de Heer hen leidt naar de hoogste mystieke eenwording.

SAMEN BIDDEN IN HET LICHT VAN PASEN

317. Als het gezin Christus centraal plaatst, zal Hij het gezinsleven samenhouden en verlichten. Pijn en angst worden er beleefd in verbondenheid met het kruis van de Heer en de omarming ervan maakt het mogelijk zelfs de moeilijkste momenten te overstijgen. In de donkerste dagen van het gezinsleven kan de vereniging met de verlaten Jezus helpen om een breuk te voorkomen. “Doorheen hun huwelijk kunnen gezinnen geleidelijk groeien in heiligheid, met de genade van de Heilige Geest en door deelname aan Christus’ kruismysterie dat moeilijkheden en lijden verandert in een liefdesoffer”.³⁷³ Bovendien kunnen momenten van vreugde, ontspanning, feest of zelfs seksualiteit beleefd worden als een deelname aan de volheid van zijn verrijzenis. Doorheen verschillende dagelijkse gebaren bouwen echtparen aan “een in Gods licht staande ruimte waarin ze de mystieke aanwezigheid van de verrezen Heer mogen ervaren”.³⁷⁴

318. Het gezinsgebed is een bevoorrechte manier om dit paasgeloof uit te drukken en te versterken.³⁷⁵ Men kan dagelijks enkele minuten uittrekken om samen te zijn bij de levende Heer, om Hem zijn zorgen toe te vertrouwen en de noden van het gezin aan te bevelen, om te bidden voor wie het moeilijk heeft, om zijn hulp te vragen bij het beminnen, om Hem te danken voor het leven en voor alle goede din-

373 *Relatio finalis* 2015, nr. 87.

374 Joannes Paulus II, postsynodale apostolische exhortatie *Vita consecrata* (25 maart 1996), nr. 42: AAS 88 (1996), p. 416.

375 Cf. *Relatio finalis* 2015, nr. 87.

gen, om Maria te vragen allen te beschermen onder haar moederlijke mantel. Dit eenvoudig gebedsmoment kan het gezin veel goed doen. Verschillende vormen van volksvroomheid zijn een geestelijke schat voor vele gezinnen. De gemeenschappelijke weg van gebed bereikt zijn hoogtepunt in de gezamenlijke deelname aan de eucharistie, vooral op zondag. Jezus klopt aan de deur van het gezin om samen de eucharistische maaltijd te delen (cf. Apk 3,20). Echtgenoten kunnen er altijd weer het paasverbond bezegelen dat hen verenigt en dat de weerspiegeling is van Gods verbond met de mensheid, bezegeld op het kruis.³⁷⁶ De eucharistie is het sacrament van het nieuwe verbond dat Christus' verlossingswerk aanwezig brengt (cf. Lc 22,20). Er bestaat immers een diepe verbondenheid tussen het huwelijksleven en de eucharistie.³⁷⁷ Het eucharistische voedsel is een kracht en een bemoediging om dagelijks het huwelijksverbond te beleven als 'huiskerk'.³⁷⁸

SPIRITUALITEIT VAN DE EXCLUSIEVE EN VRIJE LIEFDE

319. Het huwelijk is ook de beleving van het volledig toebehoren aan één iemand. Echtgenoten aanvaarden deze uitdaging en verlangen om samen oud te worden en elkaar te verdragen. In die zin weerspiegelen ze Gods trouw. Dit vaste besluit kenmerkt hun levenswijze en is een "innerlijke vereiste van het verbond van de echtelijke liefde",³⁷⁹ want "als iemand niet beslist om voor altijd lief te hebben, is het moeilijk

376 Cf. Joannes Paulus II, apostolische exhortatie *Familiaris consortio* (22 november 1981), nr. 57: AAS 74 (1982), p. 150.

377 Laat ons niet vergeten dat het verbond van God met zijn volk uitgedrukt wordt als een verloving (cf. Ez 16,8,60; Jes 62,5; Hos 2,21-22), en het nieuwe verbond eveneens als een huwelijk voorgesteld wordt (cf. Apk 19,7; 21,2; Ef 5,25).

378 Oecumenisch concilie Vaticanum II, dogmatische constitutie *Lumen gentium*, over de Kerk, nr. 11.

379 Joannes Paulus II, apostolische exhortatie *Familiaris consortio* (22 november 1981), nr. 11: AAS 74 (1982), p. 93.

om echt lief te hebben voor een dag”.³⁸⁰ Maar tegelijk zou een dergelijke trouw geen geestelijke betekenis hebben als het enkel zaak zou zijn in gehoorzame berusting een wet te volgen. Het is een houding van het hart die God alleen ziet (cf. Mt 5,28). Elke dag opnieuw, bij het opstaan, vernieuwt men voor God deze belofte van trouw, wat de dag ook brengt. En bij het slapengaan, hoopt men wakker te worden om dit avontuur voort te zetten in het vertrouwen op Gods hulp. Zo wordt iedere huwelijkspartner voor de ander een teken en een instrument van de nabijheid van de Heer die ons nooit verlaat: “Ik ben met jullie, alle dagen tot aan de voleinding van de wereld” (Mt 28,20).

320. Er komt een moment waarop de liefde van de echtgenoten haar grootste bevrijding bereikt en dat de basis wordt voor een gezonde zelfstandigheid. Dit gebeurt wanneer elke huwelijkspartner zich ervan bewust wordt dat de ander niet zijn eigendom is, maar dat die een veel belangrijker meester heeft, de enige Heer. Niemand anders dan God kan aanspraak maken op het kennen van de meest persoonlijke en geheime intimiteit van de beminde en alleen God kan het centrum zijn van ieders leven. Tegelijkertijd bewerkt het principe van geestelijk realisme dat de huwelijkspartner niet verlangt dat de ander helemaal zijn behoeften bevredigt. Ieders geestelijke weg moet helpen – zoals Dietrich Bonhoeffer het zo goed verwoordde – “zich te ontdoen van zijn illusies” over de ander,³⁸¹ om niet langer van de ander iets te verwachten wat alleen eigen is aan de liefde van God. Dit vereist een innerlijke onthechting. De ruimte die iedere huwelijkspartner exclusief voor God maakt, bevordert niet alleen de genezing van de kwetsuren van het samenleven, maar maakt het ook mogelijk in Gods liefde de diepste levenszin te vinden. Iedere dag moeten we de hulp van de Heilige Geest aanroepen om deze innerlijke vrijheid mogelijk te maken.

380 Id., *Homilie in de eucharistie voor gezinnen in Córdoba – Argentinië* (8 april 1987), nr. 4: *Insegnamenti* 10/1 (1987), p. 1161-1162.

381 Cf. *Gemeinsames Leben*, München 1973, p. 18.

SPIRITUALITEIT VAN AANDACHT, TROOST EN BEMOEDIGING

321. “Christelijke echtgenoten zijn voor elkaar, voor hun kinderen en voor de andere gezinsleden medewerkers aan hun aller heil en getuigen van het geloof”.³⁸² God roept hen op om het leven door te geven en om het te beschermen. Daarom is het gezin “altijd al het meest nabije ‘ziekenhuis’”.³⁸³ Laat ons dus zorg dragen voor elkaar, elkaar steunen en bemoedigen en laat ons dat beleven als een deel van onze gezins-spiritualiteit. Het leven als koppel is een deelname aan het vruchtbare werk van God en iedereen is voor de ander een voortdurend aanwakkeren van de Heilige Geest. De liefde van God vindt “een betekenisvolle uitdrukking in het liefdesverbond tussen man en vrouw”.³⁸⁴ Beiden zijn dus voor elkaar de weerspiegeling van deze goddelijke liefde, die troost met een woord, een blik, een helpende hand, een teder gebaar, een omhelzing. Daarom is “een gezin willen stichten een beslissing om Gods droom te delen, een keuze om samen met Hem te dromen, een wens om met Hem iets op te bouwen en samen het avontuur te wagen om een wereld op te bouwen waar niemand zich alleen voelt”.³⁸⁵

322. Heel het gezinsleven is een barmhartig ‘herderen in genade’. Behoedzaam schildert en schrijft ieder in het leven van de ander: “Onze brief bent u, geschreven in ons hart [...] niet met inkt, maar met de Geest van de levende God” (2 Kor 3,2-3). Ieder van ons is een ‘visser van mensen’ (Lc 5,10), die in Jezus’ naam zijn netten gooit naar

382 Oecumenisch concilie Vaticanum II, decreet *Apostolicam actuositatem*, over het levenapostolaat, nr. 11.

383 *Catechese* (10 juni 2015): ORf, 11 juni 2015, p. 2.

384 Joannes Paulus II, apostolische exhortatie *Familiaris consortio* (22 november 1981), nr. 12: AAS 74 (1982), p. 93.

385 *Toespraak tijdens de gebedswake op het festival voor gezinnen*, Philadelphia (26 september 2015): ORf, p. 12.

anderen (cf. Lc 5,5); of als iemand die de naaste benadert zoals een boer zijn verse aarde: als grond die hij kan bewerken opdat het beste in hem naar boven kan komen. De huwelijksvruchtbaarheid houdt in dat men anderen helpt, want “iemand beminnen is van de ander iets verwachten dat niet te definiëren en niet te voorzien is. Het is tegelijkertijd ook enigszins bewerken dat de ander aan deze verwachting kan beantwoorden”³⁸⁶ en het is een weg om God te verheerlijken, want Hij heeft die vele goede dingen in de ander gezaaid in de hoop dat wij ze zullen doen groeien.

323. Onze naaste bekijken met Gods ogen en in deze naaste Christus zelf herkennen, is een diepgaande spirituele ervaring. Het vraagt om een vrije en open benadering van de andere; dat stelt ons in staat zijn eigenheid te respecteren. Men kan slechts helemaal aanwezig zijn bij anderen, als men zich belangeloos geeft en al het andere rondom zich vergeet. Zo verdient de geliefde onze aandacht. Jezus gaf ons het voorbeeld. Als mensen Hem benaderden om Hem te spreken, liet Hij zijn blik op hen rusten en bekeek Hij hen met liefde (cf. Mc 10,21). In zijn nabijheid voelde niemand zich verwaarloosd, omdat zijn woorden en gebaren de uitdrukking waren van deze vraag: “Wat wilt u dat Ik voor u doe?” (Mc 10,51). Dit is wat dagelijks te beleven valt in het gezin. Daar worden we er voortdurend aan herinnerd dat iedereen die met ons samenleeft al onze aandacht verdient, want ieder bezit een oneindige waardigheid aangezien iedereen het voorwerp is van de onmetelijke liefde van de Vader. Dit doet een tederheid ontstaan die “in de ander de vreugde opwekt van het zich bemind voelen. Tederheid wordt op een bijzonder manier uitgedrukt als de duidelijk zichtbare beperktheden van de ander omringd worden met liefdevolle zorg”³⁸⁷.

386 Gabriel Marcel, *Homo viator: prolégomènes à une métaphysique de l'espérance*, (Aubier Edition Montaigne) Parijs, 1944, p. 63.

387 *Relatio finalis* 2015, nr. 88.

324. Onder impuls van de Geest verwelkomt het gezin niet alleen het nieuwe leven binnen de eigen gezinskring, maar opent het zich ook om het gezinsleven te delen in de zorg voor anderen en in het meezoeken naar hun geluk. Gastvrijheid is een bijzondere vorm van deze openheid.³⁸⁸ Ze wordt op een verlokkelijke manier aangemoedigd door het Woord van God: “Vergeet de gastvrijheid niet; door haar hebben sommigen zonder het te weten engelen onthaald” (Heb 13,2). Als een gezin anderen verwelkomt en naar anderen gaat, vooral armen en verlatenen, is het “symbool en getuigenis van het moederschap van de Kerk”.³⁸⁹ De sociale liefde, weerspiegeling van de Drie-eenheid, is wat werkelijk de geestelijke betekenis van het gezin en zijn zending naar anderen verenigt, want het brengt het *kerygma* in al zijn gemeenschappelijke eisen aanwezig. Het gezin beleeft zijn spiritualiteit zowel als huiskerk en als levende cel die de wereld verandert.³⁹⁰

* * *

325. Het onderricht van de Meester (cf. Mt 22,30) en dat van de apostel Paulus (cf. 1 Kor 7,29-31) over het huwelijk zijn te vinden – en dit is niet toevallig – in de context van de uiteindelijke en finale dimensie van ons bestaan. De rijkdom ervan dienen we opnieuw te ontdekken. Zo kunnen echtgenoten de zin van hun huwelijksweg erkennen. Zoals wij het meerdere keren herhaalden in deze exhortatie valt geen enkel gezin volledig gevormd uit de hemel. Gezinnen moeten gestadig groeien en zich ontwikkelen in hun vermogen om lief te hebben. Voortdurend wordt het gezin daartoe opgeroepen door de volkomen gemeenschap van de Drie-eenheid, door de wonderlijke eenheid tussen Christus en de Kerk, door de liefhebbende gemeen-

388 Cf. Joannes Paulus II, apostolische exhortatie *Familiaris consortio* (22 november 1981), nr. 44: AAS 74 (1982), p. 136.

389 *Ibid.*, nr. 49: AAS 74 (1982), p. 141.

390 Voor wat betreft de sociale dimensies van het gezin, cf. pauselijke raad ‘Gerechtigheid en vrede’, *Compendium van de sociale leer van de Kerk*, nrs. 248-254.

schap van het gezin van Nazareth en door de pure verbondenheid van de heiligen in de hemel. De aanschouwing van de nog niet bereikte vervulling, maakt het ons ook mogelijk om de historische weg die we als gezin afleggen te relativieren, om van interpersoonlijke relaties geen volmaaktheid, zuiverheid van intenties en samenhang te verwachten die we alleen zullen vinden in het komende Koninkrijk. Ook belet dit ons om hen die in broze situaties verkeren hardvochtig te beoordelen. Allen zijn we geroepen om te streven naar iets dat grootser is dan onszelf en ons gezin; elk gezin zou in deze spanning moeten gaan staan. Gezinnen, laten we op weg gaan, laten we de tocht voortzetten! Wat ons beloofd is, is groter dan we ons kunnen inbeelden. Laat ons niet wanhopen omwille van onze beperkingen maar evenmin ophouden met zoeken naar de volheid van de liefde en verbondenheid die ons beloofd is.

Gebed tot de Heilige Familie

Jezus, Maria en Jozef,
in U aanschouwen wij
de pracht van de ware liefde,
tot U richten we ons vol vertrouwen.
Heilige Familie van Nazareth
maak onze gezinnen
tot plaatsen van verbondenheid en gebed,
tot waarachtige scholen van het Evangelie
en tot kleine huiskerken.
Heilige Familie van Nazareth,
geef dat gezinnen gespaard blijven
van geweld, uitsluiting en verdeeldheid;
maak dat allen die gekwetst of ontredderd zijn
troost en genezing ervaren.

Heilige Familie van Nazareth,
onthul aan iedereen
het heilige en onaantastbare karakter van het gezin,
zijn schoonheid binnen Gods plan.
Jezus, Maria en Jozef,
luister naar ons, verhoor ons gebed.
Amen

Gegeven te Rome, bij Sint-Pieter, ter gelegenheid van het buitenge-
woon Jubeljaar van de Barmhartigheid, op 19 maart, het feest van
Sint-Jozef, in het jaar 2016, het vierde jaar van mijn pontificaat.

INHOUD

DE VREUGDE VAN DE LIEFDE	3
--------------------------------	---

HOOFDSTUK EEN: In het licht van het woord [8]	6
Jij en je vrouw [9-13]	7
Je zonen als jonge olijfbomen [14-18]	10
Een met bloed bevlekte lijdensweg [19-22]	13
Het werk van jouw handen [23-26]	14
De tederheid van een omhelzing [27-30]	16

HOOFDSTUK TWEE: De werkelijkheid en de uitdagingen van het gezin [31]	18
Huidige situatie van het gezin [32-49]	19
Enkele uitdagingen [50-57]	32

HOOFDSTUK DRIE: De blik gericht op Jezus: de roeping van het gezin [58-60]	38
Jezus herstelt het goddelijke plan en leidt het naar zijn volheid [61-66]	39
Het gezin in kerkelijke documenten [67-70]	42
Het sacrament van het huwelijk [71-75]	44
Zaden van het woord en onvolmaakte situaties [76-79]	48
Het doorgeven van het leven en de opvoeding van de kinderen [80-85]	50
Het gezin en de Kerk [86-88]	54

Liefde in het huwelijk [89]	56
Onze dagelijkse liefde [90]	56
<i>Geduld</i> [91-92]	57
<i>Houding van dienstbaarheid</i> [93-94]	58
<i>De liefde is niet jaloers</i> [95-96]	59
<i>Zij praat niet en beeldt zich niets in</i> [97-98]	59
<i>Vriendelijkheid</i> [99-100]	61
<i>Onthechting</i> [101-102]	62
<i>Zonder innerlijk geweld</i> [103-104]	63
<i>Vergeving</i> [105-108]	64
<i>Zich met anderen verheugen</i> [109-110]	66
<i>Liefde vergeeft alles</i> [111-113]	67
<i>Liefde vertrouwt</i> [114-115]	69
<i>Liefde hoopt alles</i> [116-117]	70
<i>Liefde verdraagt alles</i> [118-119]	70
Groeien in echtelijke liefde (caritas) [120-122]	72
<i>Een heel leven lang alles gemeenschappelijk</i> [123-125]	74
<i>Blijdschap en schoonheid</i> [126-130]	76
<i>Trouwen uit liefde</i> [131-132]	78
<i>De liefde die zich uitdrukt en groeit</i> [133-135]	80
<i>De dialoog</i> [136-141]	82
Een hartstochtelijke liefde [142]	84
<i>De wereld van emoties</i> [143-146]	85
<i>God houdt van de vreugde van zijn kinderen</i> [147-149]	86
<i>De erotische dimensie van de liefde</i> [150-152]	88
<i>Geweld en manipulatie</i> [153-157]	90
<i>Huwelijk en maagdelijkheid</i> [158-162]	93
Omvorming van de liefde [163-164]	96

HOOFDSTUK VIJF:	Liefde die vruchtbaar wordt [165]	99
	Verwelcoming van nieuw leven [166-167]	99
	<i>Liefde tijdens de zwangerschap</i> [168-171]	101
	<i>Vader- en moederliefde</i> [172-177]	103
	Vruchtbaarheid in de ruime zin [178-184]	107
	<i>Het lichaam erkennen</i> [185-186]	111
	Het leven in een ruimere familiekring [187]	113
	<i>Zonen en dochters zijn</i> [188-190]	113
	<i>Ouderen</i> [191-193]	115
	<i>Broer-zijn, zus-zijn</i> [194-195]	117
	<i>Een groot hart</i> [196-198]	118
HOOFDSTUK ZES:	Enkele pastorale perspectieven [199]	120
	Het evangelie van het gezin	
	op een hedendaagse manier verkondigen [200-204]	120
	Verloofden begeleiden op de weg	
	van de huwelijksvoorbereiding [205-211]	124
	<i>De voorbereiding van de viering</i> [212-216]	128
	Begeleiding in de eerste huwelijksjaren [217-222]	131
	<i>Enkele hulpmiddelen</i> [223-230]	135
	Ophelderen van crississen, angsten en moeilijkheden [231]	139
	<i>De uitdaging van crisissen</i> [232-238]	140
	<i>Oude wonden</i> [239-240]	143
	<i>Begeleiding na een breuk of scheiding</i> [241-246]	145
	<i>Enkele complexe situaties</i> [247-252]	149
	Wanneer de engel des doods ons treft [253-258]	152

HOOFDSTUK ZEVEN:	Naar een betere opvoeding van de kinderen [259] ...	156
	Waar zijn de kinderen? [260-262]	156
	Morele vorming van kinderen [263-267]	158
	De waarde van de straf als stimulans [268-270]	160
	Geduldig realisme [271-273]	162
	Het gezinsleven als leeromgeving [274-279]	163
	Ja aan de seksuele opvoeding [280-286]	167
	Het geloof doorgeven [287-290]	171

HOOFDSTUK ACHT:	Broosheid begeleiden, onderscheiden en integreren [291-292]	174
	Gradualiteit in de pastoraal [293-295]	175
	Het onderscheiden van zogenoemde ‘irreguliere’ situaties [296-300]	177
	Verzachtende omstandigheden in de pastorale begeleiding [301-303] ...	182
	Normen en onderscheiding [304-306]	185
	De logica van de pastorale barmhartigheid [307-312]	187

HOOFDSTUK NEGEN:	Huwelijks- en gezinsspiritualiteit [313]	192
	Spiritualiteit van de bovennatuurlijke verbondenheid [314-316]	192
	Samen bidden in het licht van Pasen [317-318]	194
	Spiritualiteit van de exclusieve en vrije liefde [319-320]	195
	Spiritualiteit van aandacht, troost en bemoediging [321-325]	197
	Gebed tot de Heilige Familie	201

IN DE REEKS WERELDKERKDOCUMENTEN

ZIJN AL VERSCHENEN:

1. Gaudete in Domino: over de christelijke vreugde € 0,61
2. Persona humana:
enkele vraagstukken i.v.m. de seksuele ethiek € 0,50
3. Evangelii nuntiandi:
over de evangelisatie in de moderne wereld uitverkocht
4. De katholieke school: document van de heilige congregatie
voor de katholieke opvoeding € 0,74
5. Redemptor hominis: de Verlosser van de mens € 1,37
6. Brief van Joannes Paulus II aan alle bisschoppen en alle priesters
(Witte Donderdag 1979) € 0,87
7. Catechesi tradendae: over de catechese in onze tijd € 2,48
8. Over het mysterie en de verering van de H. Eucharistie:
brief van Joannes Paulus II aan alle bisschoppen van de Kerk
(Witte Donderdag 1980) € 1,00
9. Dives in misericordia: over de barmhartigheid van God € 1,37
10. Laborem exercens: over de arbeid van de mens € 1,76
11. Familiaris consortio: het gezin € 2,48
12. Salvifici doloris: het lijden € 1,48
13. Reconciliatio et paenitentia: over de verzoening en de boete
in de zending van de Kerk in deze tijd € 2,98
14. Libertatis conscientia:
instructie over de christelijke vrijheid en de bevrijding € 2,13
15. Dominum et vivificantem: over de Heilige Geest
in het leven van de Kerk en de wereld uitverkocht
16. Redemptoris Mater: over de Heilige Maagd Maria
in het leven van de pelgrimerende Kerk € 2,48

17. Sollicitudo rei socialis: de sociale zorg van de Kerk €2,23
18. Mulieris dignitatem:
de waardigheid en de roeping van de vrouw uitverkocht
19. Christifideles laici: de roeping en de zending van de leken
in de Kerk en in de wereld € 3,47
20. Redemptoris missio:
de blijvende geldigheid van de missie-opdracht € 3,22
21. Centesimus annus: de honderdste verjaardag
van de encycliek Rerum novarum € 3,22
22. Pastores dabo vobis: de vorming van de priesters
in de huidige omstandigheden € 4,71
23. Veritatis splendor: over enkele fundamentele kwesties
van de kerkelijke moraal € 4,46
24. Tertio millennio adveniente: over de voorbereiding
op de viering van het Jubileumjaar 2000 € 1,98
25. Evangelium vitae: het Evangelie van het leven € 5,46
26. Ut unum sint: mogen zij één zijn € 4,71
27. Vita consecrata: het godgewijde leven uitverkocht
28. Novo millennio ineunte:
bij de aanvang van het nieuwe millennium € 2,48
29. Ecclesia de eucharistia: de Kerk leeft van de Eucharistie € 3,00
30. Deus Caritas est: God is Liefde € 3,00
31. Spe salvi € 3,00
32. Caritas in veritate € 3,50
33. Lumen Fidei € 4,50
34. Evangelii gaudium € 11,00
34. Laudato Si' € 11,50